

ความคิดและความใฝ่ฝันของนักคิดไทย
วิธีวิทยาศึกษาสังคมไทย

60 ปี ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์

กนกศักดิ์ แก้วเทพ บรรณาธิการ
พฤศจิกายน 2544

คำนำ ปัญญาชนกับยูโทเปีย

“The work of an intellectual is not to mould the political will of others; it is, through the analyses that he does in his own field, to re-examine evidence and assumptions, to shake up habitual ways of working and thinking, to dissipate conventional familiarities, to re-evaluate rules and institutions and to participate in the formation of political will (where he has a role as a citizen to play)”

Michel Foucault,
“The concern for truth” (1989)

“ปัญญาชน” มาจากคำว่า “Intellectual” ในภาษาอังกฤษ ซึ่ง สอ เสถบุตร ให้คำแปลเอาไว้ว่า หมายถึง ผู้มีความรู้ อยากรู้ก็ตาม เพื่อเป็นการจำแนก “ปัญญาชนของสังคม” ออกจาก “ปัญญาชนจอมปลอม” (หมายถึง นักวิชาการในคราบของปัญญาชน หรือที่เรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า วิญญาณจอมปลอม) ทำให้การเป็นผู้มีความรู้เพียงอย่างเดียวอาจจะไม่เพียงพอต่อการเป็นปัญญาชน

ดังนั้น “ปัญญาชนของสังคม” จึงควรจักต้องมีคุณสมบัติที่สำคัญอีกสองประการคือ

หนึ่ง **การวิพากษ์ระบบสังคมที่เป็นอยู่** ในฐานะเป็นผู้ที่มีความรู้ ปัญญาชนจำเป็นอย่างยิ่งที่จักต้องทำให้ความรู้ของตนนั้นเกิดประโยชน์แก่คนส่วนมากของสังคม เพราะสังคมที่เป็นอยู่ในโลกล้วนตกอยู่ใต้อิทธิพลและอำนาจของคนกลุ่มน้อยสังคม

ดังที่ Henri Bergson (1859-1941) ปรมาจารย์ชาวฝรั่งเศสกล่าวถึงบทบาทของปัญญาชนของสังคมเอาไว้ที่น่าสนใจตอนหนึ่งคือ

*“การเป็นศัตรูกับระบบโดยไม่หวาดหวั่นกับความขัดแย้งที่เกิดขึ้น แต่ต้องการหา
ความรู้ด้วยการจัดการกับความขัดแย้งนั้น”*

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ

“การวิพากษ์ระบบคือ ลมหายใจของปัญญาชน”

สอง **การนำเสนอยูโทเปีย** การกล่าวถึงสังคมในอุดมคติหรือสังคมในจินตนาการนับว่าเป็นอีกคุณสมบัติหนึ่งของการเป็นปัญญาชนของสังคม ซึ่งแน่นอนว่ายูโทเปียต้องเป็นสังคมที่ดีกว่าสังคมในปัจจุบัน

ดังที่ เอิร์นส์ บลอค (1885-1977) ปราชญ์ชาวเยอรมันกล่าวเอาไว้ว่า

“หากปราศจากซึ่งจินตนาการเสียแล้ว ความรู้ที่มีคุณค่าทางปรัชญาจะถูก
กักขังอยู่แต่ในอดีตและปัจจุบันเท่านั้น ฉะนั้นจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ขบวนการ
ต่อสู้จักต้องมียูโทเปียที่ดีกว่าโลกในปัจจุบันเสมอ ถึงแม้จะตระหนักดีว่า ในโลก
แห่งความเป็นจริงนั้นจะไม่มีวันเป็นดังยูโทเปีย”

ทั้งนี้และทั้งนั้นเพราะ

“the future can only be done and anticipated in a utopian manner”

เมื่อพิจารณาถึงกลุ่มนักคิดไทยที่นำเสนอความคิดและความใฝ่ฝันดังปรากฏอยู่ในหนังสือเล่ม
นี้ย่อมเป็นที่ประจักษ์แก่ผู้อ่านว่า ทุกท่านล้วนเป็น “ปัญญาชนของสังคม” ทั้งสิ้น แม้ว่าจะมีความ
แตกต่างกันบ้างในทางความคิด ซึ่งเป็นลักษณะธรรมชาติแห่งการเป็นปัญญาชน

และเนื่องจากว่าผู้เขียนบทความในหนังสือเล่มนี้ทั้งสามท่านมีส่วนอย่างสำคัญในการจัดทำ
หนังสือ **วิธีวิทยาศึกษาสังคมไทย** (พิมพ์ครั้งแรก 2529) และวิธีใหม่แห่งการพัฒนา:วิธีวิทยา
ศึกษาสังคมไทย (2) พิมพ์ 3 ครั้งคือ 2535, 2537, และ 2543) ดังนั้น คณะผู้เขียนจึงมีฉันทานุมัติ
ให้ชื่อรองของหนังสือเล่มนี้ว่า **วิธีวิทยาศึกษาสังคมไทย** (3) เพื่อเป็นการสืบสานทางความคิด
ต่อจากหนังสือสองเล่มข้างต้น และเพื่อสืบทอดภารกิจของหนังสือชุดวิธีวิทยาศึกษาสังคมไทยนี้
ต่อไปในอนาคต

ในท้ายที่สุดนี้ ในนามของบรรณาธิการ ขอขอบคุณผู้เขียนบทความในหนังสือเล่มนี้ทุกท่าน
และขอขอบคุณเป็นพิเศษสำหรับอาจารย์ระวีวัฒน์ อัมพันธุ์ มหาวิทยาลัยรังสิต ผู้ออกแบบปก
และคุณศิริพร ยอดกมลศาสตร์ คุณพนิต วงษ์ยี่กุล และคุณไพรินทร์ พลายแก้ว แห่งศูนย์ศึกษา
เศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แห่งสยามประเทศ ที่ได้ช่วยผลักดันทุกวิถีทาง
ให้หนังสือเล่มนี้ออกมาทันตามกำหนด

สำหรับข้อบกพร่องที่มีอยู่ บรรณาธิการขออภัยแต่เพียงผู้เดียว

กนกศักดิ์ แก้วเทพ

ชายขอบกรุงเทพฯ

ต้นเหมนันตฤฎี ปี 2544

(25 พฤศจิกายน 2544)

ขอขอบคุณความดีของหนังสือเล่มนี้

แต่

สุภา ศิริมานนท์ (2457-2529)

ผู้วางรากฐานความคิดเศรษฐกิจการเมืองสำนักวัตถุนิยมของไทย

และ

ดร.ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ ดร.วารินทร์ วงศ์หาญเชาว์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา

ผู้วางรากฐานความคิดกลุ่มเศรษฐกิจการเมือง สำนักจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปรัชญา และแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมือง ของ ดร.ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์*

ดร.กาญจนา แก้วเทพ

1. บริบทสังคมไทย บริบทของเศรษฐศาสตร์การเมือง และผลงานของ ดร.ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์

(1.1) การก้าวเข้ามาของเศรษฐศาสตร์การเมืองสู่สังคมไทย

วิชาเศรษฐศาสตร์ในประเทศไทยก็เช่นเดียวกับสังคมศาสตร์แขนงอื่น ๆ ที่ล้วนถูกนำเข้ามาจากโลกตะวันตกทั้งสิ้น วิชาเศรษฐศาสตร์การเมืองก็มีไข้อย่างแน่นอน กนกศักดิ์ (วิธีวิทยา: **ศึกษาสังคมไทย**, 2529) ได้สรุปพัฒนาการการนำเข้าสู่เศรษฐศาสตร์การเมืองมาสู่สังคมไทยว่า เริ่มเปิดฉากด้วยหนังสือ**ทรัพย์ศาสตร์**ของพระยาสุริยานุวัตร (พ.ศ.2454) ที่เชื่อว่าแนวความคิดในหนังสือเล่มนี้ได้อิทธิพลจากเศรษฐศาสตร์การเมืองคลาสสิกของจอห์น สจ๊วต มิลล์

อีกประมาณ 40 ปีต่อมา ในช่วงทศวรรษ 2490 ภายใต้บรรยากาศเผด็จการทหารและการเปลี่ยนแปลงเป็นสังคมนิยมของจีนได้ผลักดันให้ปัญญาชนอิสระที่ประกอบอาชีพเป็นนักหนังสือพิมพ์เป็นส่วนใหญ่ได้เริ่มศึกษาและเผยแพร่ผลงานเศรษฐศาสตร์การเมือง แต่ครั้งนี้เป็นเศรษฐศาสตร์การเมืองสำนักวัตถุนิยมประวัติศาสตร์หรือลัทธิมาร์กซ์ ทว่า เผด็จการทหารในช่วงจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก็ได้ปิดฉากบรรยากาศเสรีภาพทางความคิดโดยสิ้นเชิงด้วยการออกกฎหมายต่อต้านคอมมิวนิสต์ การศึกษาและเผยแพร่เศรษฐศาสตร์การเมืองจึงต้องหลบลงไปอยู่ใต้ดินหรืออยู่ตามเขตป่าเขาในพื้นที่ยึดครองของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.)

การย้อนกลับเข้ามาของเศรษฐศาสตร์การเมืองสู่สังคมไทยเปิดกว้างอีกครั้งเมื่อบรรยากาศทางการเมืองของสังคมมีประชาธิปไตยเบิกบานช่วงสั้น ๆ หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ได้มีการนำงานเก่า ๆ ยุคทศวรรษ 2490 รวมทั้งงานของ พคท. ออกมาตีพิมพ์เผยแพร่อย่างกว้างขวาง และในช่วงเวลาดังกล่าวเศรษฐศาสตร์การเมืองก็ได้เดินเข้าสู่สถาบันการศึกษา เมื่อคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เปิดสอนวิชาเศรษฐศาสตร์การเมือง (ศ.310) เป็น

* ปรับปรุงแก้ไขจากบทความวิจัยเรื่อง “ปรัชญา แนวคิด และแนวทางการวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมืองในงานของดร.ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์” เสนอในการสัมมนาทางวิชาการในวาระ 60 ปี จักรกฤษณ์ นาถสุภา และปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ ณ ห้องประชุม จุมภฏ- พันธุ์ทิพย์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดโดย ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 18 สิงหาคม 2544

ครั้งแรก ในการศึกษาต้นของปีการศึกษา 2519 วิชานี้บรรยายโดยดร.ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ นักวิชาการผู้สำเร็จวิชาเศรษฐศาสตร์การเมืองอย่างเป็นระบบมาจากมหาวิทยาลัยฮัมบูร์ก ประเทศเยอรมัน โดยที่นักเศรษฐศาสตร์การเมืองของไทยนั้น ส่วนใหญ่เป็นผู้มี "ใจรักจึงสมัครเข้ามาเล่น" แต่ทว่ามิได้ผ่านการบ่มเพาะอย่างเป็นระบบจากสถาบันการศึกษา

เหตุการณ์ 6 ตุลา 2519 ได้ปิดฉากบรรยากาศเสรีภาพในการแสวงหาแนวทางพัฒนาสังคม แต่ทว่า ในบริบทของการเมืองโลกสมัยใหม่ บรรยากาศเผด็จการดังกล่าวก็มีชีวิตอยู่ได้ไม่ยืນยาวนาน ในปลายปีพ.ศ.2520 รัฐบาลเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ จำเป็นต้องสร้างบรรยากาศทางการเมืองให้มีเสรีภาพมากกว่าเดิม โอกาสเช่นนี้เปิดให้มีการก่อตั้งกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมืองที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในราวกลางปีพ.ศ.2522 สมาชิกของกลุ่มที่มีอยู่ราวสิบกว่าคนเป็นอาจารย์คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาฯ ทั้งสิ้น และในจำนวนสมาชิกทั้งหมดก็มี ดร.ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ ที่โอนย้ายจากตำแหน่งนักวางแผนเศรษฐกิจที่สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มาเป็นอาจารย์ประจำที่คณะนี้

สำหรับในบทความชิ้นนี้จะทำการศึกษาปรัชญา แนวคิด และแนวทางการวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมืองของดร.ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ ในฐานะนักเศรษฐศาสตร์การเมืองไทยท่านหนึ่งที่มีผลงานเขียนด้านเศรษฐศาสตร์การเมืองอย่างยาวนานต่อเนื่องร่วมสองทศวรรษโดยใช้วิธีการศึกษาจากผลงานที่ตีพิมพ์ทั้งในรูปแบบหนังสือตำราและบทความวิชาการ ในช่วงระหว่างปี พ.ศ.2519-2542

(1.2) ภูมิหลังด้านการศึกษาและการทำงาน

(ก) **เบ้าหลอมจากเยอรมัน** ดร.ปรีชาเข้าเรียนมหาวิทยาลัยตั้งแต่ระดับปริญญาตรี โท จนถึงปริญญาเอก จากมหาวิทยาลัยฮัมบูร์ก ประเทศเยอรมัน (พ.ศ.2503-2514) นับเป็นเวลาถึง 12 ปี โดยเลือกเรียนในสาขาเศรษฐศาสตร์และสังคมวิทยา

กล่าวสำหรับวิชาสังคมวิทยาที่ดร.ปรีชาได้รับปริญญาโทมานั้น สถานภาพของวิชาสังคมวิทยาในมหาวิทยาลัยในยุโรป เช่น เยอรมันหรือฝรั่งเศสนั้น จะค่อนข้างมีความผูกพันกับความเป็นไปของสังคมอย่างใกล้ชิด ไม่ว่าจะเป็นความผูกพันในแง่ของการเป็น "วิศวกรสังคม" หรือการเป็น "จิตวิญญาณที่วิพากษ์วิจารณ์" ของสังคมก็ตาม ดังเช่นคำกล่าวของสำนักแฟรงก์เฟิร์ตที่ว่า "การวิพากษ์วิจารณ์สังคมของปัญญาชนคือลมหายใจของระบบ" ในแง่นี้ ดร.ปรีชาย่อมได้รับการหล่อหลอมประเพณีทางวิชาการดังกล่าวมาไม่มากนักน้อย

และหากพิจารณาทิศทางของการศึกษาสังคมศาสตร์ในทวีปยุโรปโดยเฉพาะเยอรมันแล้ว จะพบว่า การเรียนการสอนสังคมศาสตร์ในยุโรปมักจะเรียน Grand Theory ที่

เน้นหนักด้านปรัชญาสังคม มิใช่แนวทาง Empirical ดังเช่นสังคมศาสตร์ในอเมริกา นี่จึงน่าจะอธิบายได้ว่า เพราะเหตุใด ทศนะทางวิชาการของดร.ปรีชาจึงมีลักษณะกว้างขวาง สามารถนำเอาหลักทฤษฎีมาจับประเด็นต่าง ๆ ได้ทุกประเด็น และในเวลาเดียวกันก็อาจจะอธิบายได้ว่า เพราะเหตุใด ดร.ปรีชาจึงไม่เคยทำวิจัยเชิง empirical เช่นนักเศรษฐศาสตร์ไทยส่วนใหญ่

เนื่องจากดร.ปรีชาเข้าศึกษาปริญญาเอกในแผนกวิชาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคม และได้รับปริญญาเอก Economics and Sociology นี่จึงอธิบายลักษณะอันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวในแง่ความเป็นนักเศรษฐศาสตร์ของดร.ปรีชาได้ว่า ดร.ปรีชาจะไม่แยกวิชาเศรษฐศาสตร์ออกจากมิติอื่น ๆ ของสังคม ไม่ว่าจะเป็นมิติการเมืองที่อาจจะมีนักเศรษฐศาสตร์บางท่านพอตระหนักถึงบ้าง ไปจนกระทั่งถึงมิติที่ยากจะทำความเข้าใจของนักเศรษฐศาสตร์ส่วนใหญ่คือ มิติเรื่องจิตสำนึกอุดมการณ์ หรือมิติศาสนา

(ข) **แบ่หลอมจากสังคมไทย** ดร.ปรีชากลับมาทำงานในเมืองไทยในช่วงระยะเวลาที่สังคมไทยกำลังเกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมอันเนื่องมาจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และจากงานในตำแหน่งเศรษฐกิจโท กองวางแผนเศรษฐกิจและสังคม สภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งเป็นหน่วยงานที่เป็นหัวใจในการกำหนดทิศทางการวางแผนพัฒนาสังคม รวมทั้งช่วงเวลา 3 ปี (2516-2518) ที่ได้ถูกย้ายลงไปเป็นหัวหน้าศูนย์วางแผนพัฒนาภาคใต้ (สงขลา) ที่เปิดโอกาสให้ได้สัมผัสกับความเป็นจริงของสังคมไทยอย่างใกล้ชิด ดร.ปรีชาจึงได้เริ่มประสานหลักการทฤษฎีที่ได้เรียนมาให้เข้ากับสภาพความเป็นจริงในสังคมซึ่งในช่วงเวลานั้นซึ่งมีบรรยากาศของการ "พลิกกลับหัวกลับหาง" (Turn upside down) ในทุกสถาบันและทุกองค์กรของสังคม บรรยากาศทางสังคม-การเมืองในช่วงหลัง 14 ตุลานั้น เป็นการเปิดกว้างและมีเสรีภาพด้านความคิดเห็นอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อนในสังคมไทย และแนวทางการพัฒนาประเทศไปสู่ระบบสังคมนิยมก็เป็นตัวเลือกที่น่าสนใจมากที่สุดตัวหนึ่ง ภายใต้บรรยากาศดังกล่าว นับว่าเป็นเงื่อนไขอันเหมาะสมอย่างยิ่งสำหรับดร.ปรีชาในการนำเสนอแนวคิดและแนวทางแบบเศรษฐศาสตร์การเมืองต่อสังคมไทย ในปีพ.ศ.2519 ดร.ปรีชาจึงได้เขียนบทความแรกเรื่อง "บทวิเคราะห์เศรษฐกิจการเมืองว่าด้วยความแตกต่างระหว่างชนบทกับเมืองในสังคมไทย" และต่อจากนั้นบทความอื่น ๆ ก็ทยอยติดตามมาเป็นลำดับ

(1.3) มองงานเขียน เห็นดร.ปรีชา

ก่อนที่จะเข้าสู่รายละเอียดในการวิเคราะห์สัปดาห์ปรัชญา แนวคิด และแนวทางการวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมืองของดร.ปรีชา ในที่นี้จะตั้งข้อสังเกตว่า จากการอ่านผลงาน

เขียนที่เป็นหนังสือ ตำรา บทความวิชาการ และบทความที่ตีพิมพ์ในวารสารและนิตยสารต่าง ๆ เราสามารถจะมองเห็น "ตัวตน" ของดร.ปรีชาจากงานเขียนเหล่านี้ได้อย่างไรบ้าง

(1) **"ความเป็นปัญญาชนชั้นดี"** ในขณะที่ชาวนาก็กปลูกข้าว กรรมกรก็ทอผ้านั้น ผลผลิตที่เป็นรูปธรรมที่สุดของปัญญาชนก็คือ ผลงานเขียนที่มาจากการค้นคว้าและขบคิด ในแง่นี้ ต้องถือว่า ดร.ปรีชาสอบผ่านวิชาการเป็นนักวิชาการประเภทชั้นดี เนื่องจากมีผลงานเขียนอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ นับตั้งแต่ก้าวเข้าสู่วิชาชีพนี้ ตั้งแต่ปีพ.ศ.2519-2544 ดร.ปรีชามีงานเขียนทั้งที่เป็นหนังสือเล่ม และบทความที่ตีพิมพ์ในวารสารวิชาการและวารสารทั่วไป รวมแล้วเกือบประมาณ 100 ชิ้น (ดูรายชื่องานเขียนในบรรณานุกรม)

ขอบเขตความสนใจในการติดตามประเด็นและปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในโลกวิชาการของดร.ปรีชานั้นกว้างขวางอย่างมาก ในแง่ของ**ประเด็น** งานเขียนของดร.ปรีชาครอบคลุม ตั้งแต่เรื่องเศรษฐกิจ การเมือง การพัฒนา สิ่งแวดล้อม สันติภาพ ไปจนกระทั่งถึงเรื่องศาสนาแลัทธิต่าง ๆ ในแง่ของ**พื้นที่ที่ศึกษา** นอกเหนือจากจะให้ความสนใจอย่างเกาะติดกับสังคมไทยอย่างยืนพื้นแล้ว ดร.ปรีชายังติดตามสถานการณ์ของประเทศต่าง ๆ ในยุโรปตะวันตก ยุโรปตะวันออก รัสเซีย สหรัฐ อินเดีย จีน ประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชีย เป็นต้น

นอกจากขอบเขตความสนใจที่กว้างขวางแล้ว ดร.ปรีชายังเป็น "นักวิชาการมืออาชีพ" กล่าวคือ เกาะติดอยู่กับอาชีพนักวิชาการอย่างไม่เปลี่ยนแปลง โดยมีได้แปรสภาพไปสวมบทบาทอื่น ทำให้สามารถสังมองค์ความรู้ได้อย่างต่อเนื่อง และในท่ามกลางกาลเวลาที่ผ่านไป ดร.ปรีชาก็ได้หยุดหนึ่งทางวิชาการ หากแต่ได้ปรับกระแสการขบคิดให้สอดคล้องกับการก้าวไปทางวิชาการและความเป็นไปของสังคม ดังประจักษ์พยานขึ้นหนึ่งคือ บทความชื่อ "ปรัชญาและวิธีการวิเคราะห์ของเศรษฐศาสตร์การเมือง" ฉบับที่ตีพิมพ์ครั้งแรกใน**วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง** เมื่อปีพ.ศ.2524 และเมื่อนำมาตีพิมพ์รวมเล่มอยู่ในหนังสือ**วิถีวิทยา** เมื่อปีพ.ศ.2529 ดร.ปรีชาก็ได้เพิ่มเติมบทความชื่อ "โลกชีวิตและระบบ: มิติใหม่ของการศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง" ซึ่งเป็นการนำเสนอแนวคิดของกลุ่ม Phenomenology เข้ามาร่วมพิจารณากับเศรษฐศาสตร์การเมือง เป็นต้น

(2) **"ความเป็นนักลัทธิมาร์กซ์ชั้นดี"** แม้จะมีงานเขียนจำนวนน้อย ๗ ชิ้น และสร้างสรรค์งานเขียนมาเป็นช่วงเวลายาวนาน รวมทั้งประเด็นที่เลือกมาหยิบจับนั้นก็แปรเปลี่ยนไปตามกระแสความสนใจของสังคมในแต่ละช่วง หากทว่า จุดยืนและวิธีการวิเคราะห์ของดร.ปรีชา นั้นมีลักษณะ "ยืนหยัดอยู่กับที่" และจุดยืนนี้ก็มิใช่มุมมองที่ยากจะมองเห็น เพราะดร.ปรีชาได้เปิดเผยให้เห็นจุดยืนและวิธีการวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมืองของตนเองเอาไว้เน

บทความชื่อ "ปรัชญาและวิธีวิเคราะห์ของเศรษฐศาสตร์การเมือง" (2529) หากอุปมาอุปไมยแล้ว ดร.ปรีชา ก็เปรียบเสมือนนักเล่นกระดานโต้คลื่น แผ่นกระดานที่ยืนอยู่ก็คือลัทธิมาร์กซ์ที่เคลื่อนไหวไปตามยอดคลื่นที่ซัดสาดเข้ามาเป็นระลอกอันเปรียบเสมือนกระแสความสนใจและปัญหาของสังคมในแต่ละช่วง

เนื่องจากลัทธิมาร์กซ์เองมีกลุ่มปีกย่อยอยู่ภายในอีกหลายกลุ่ม ดังนั้น หากมีคำถามว่าดร.ปรีชา นั้นสังกัดอยู่ในปีกย่อยกลุ่มไหน ผู้เขียนมีสมมติฐานว่า ดร.ปรีชา เป็นนักลัทธิมาร์กซ์กลุ่ม Neo-Marxist หรือ Humanist Marxist เนื่องจากดร.ปรีชาให้ความสำคัญกับ "มนุษย์" และ "ชีวิตมนุษย์" อยู่เสมอ ดังที่ปรากฏอย่างชัดเจนในการเขียนงานวิจารณ์แผนพัฒนาเศรษฐกิจในระยะแรก ๆ ที่ลิ้มเลือนมนุษย์ ชีวิต และความทุกข์ของมนุษย์ ดร.ปรีชา ให้ความสำคัญกับปัญหาความแปลกแยกและเสรีภาพของมนุษย์ไม่ว่าสังคมจะเปลี่ยนไปอย่างไร เกณฑ์วัดความดีงามของสังคมนั้นก็ยังคงต้องเป็นขีดความสามารถในการแก้ปัญหาทั้งสองประการของมนุษย์ (ดร.ปรีชา เขียนหนังสือเรื่อง **ความแปลกแยกและปัญหามนุษยธรรมในระบบสังคมนิยม**, 2526) การไต่ตรองดังกล่าวของดร.ปรีชา น่าจะก่อตัวมาจากประวัติศาสตร์เผด็จการของลัทธินาซีในอดีต และอำนาจรัฐสังคมนิยมของรัสเซียในปัจจุบันที่เป็นบทเรียนสอนใจและเป็นฝันร้ายนักลัทธิมาร์กซ์ทั้งหลาย

แต่แม้ว่าจะให้ความสนใจกับเรื่องความแปลกแยก เสรีภาพ มนุษยธรรม ศีลธรรม หรือจริยธรรม ดร.ปรีชา ก็ไม่เคยตัดขาดปัญหานามธรรมเหล่านี้ ออกจากรากฐานของการวิเคราะห์โครงสร้างสังคม ผลงานที่แสดงให้เห็นการประสานปัญหาความไร้สุขทางใจ และความทุกข์ยากทางโครงสร้างสังคมเข้าด้วยกันอย่างดีนั้น ปรากฏอยู่ในงานวิเคราะห์พุทธศาสนาเรื่อง "ธรรมิกเศรษฐศาสตร์" (2531) ซึ่งถือได้ว่า ดร.ปรีชา เป็นนักลัทธิมาร์กซ์ตัวจริงเสียงจริงที่มีพันธกิจในการพัฒนาลัทธิมาร์กซ์อยู่ตลอดเวลาตามแนวทางของกลุ่ม Neo-Marxist และสามารถประสานข้อที่เคยอยู่ตรงกันข้ามกัน เช่น ศาสนากับลัทธิมาร์กซ์ให้เข้ามาบรรจบกันได้

(3) **"ความเป็นปัญญาชนแบบนักลัทธิมาร์กซ์"** นักเศรษฐศาสตร์การเมืองแทบจะทุกคนจะต้องผ่านตาประโยคคมตะที่มาร์กซ์เคยกล่าวว่า "นักลัทธิมาร์กซ์นั้นไม่เพียงแต่จะอธิบายโลกเท่านั้น หากแต่ยังต้องการเปลี่ยนแปลงโลกด้วย" ดร.ปรีชาเองก็กล่าวข้อความในทำนองคล้ายคลึงกันว่า

"มีความรู้ความเข้าใจในสังคมและเศรษฐศาสตร์การเมืองอย่างเดียว ไม่เพียงพอจะแก้ไขปัญหาประเทศชาติ ที่สำคัญกว่านั้น ต้องมีการปฏิบัติการทางสังคมด้วย"

จากคำกล่าวนี้นี้ ดร.ปรีชา ก็ได้ปฏิบัติตามคำกล่าวนั้น เวทีของการปฏิบัติการทางสังคมของดร.ปรีชา ในฐานะปัญญาชนจึงมีอยู่ 2 เวที เวทีแรกเป็น **ปฏิบัติการทางวิชาการ** (Theoretical

practice) เช่นในงานเขียนทุกชิ้นของดร.ปริชา มีลักษณะเป็นแบบแผนเดียวกันหมด กล่าวคือ เริ่มต้นด้วยการหยิบจับปัญหาหรือปรากฏการณ์ของปัญหาขึ้นมา จากนั้นก็วิเคราะห์สาเหตุ เงื่อนไข ปัจจัย และกลไกที่เกี่ยวข้อง และจบท้ายด้วยการให้ข้อเสนอแนะเพื่อการชี้นำทิศทางการเปลี่ยนแปลงที่ประกอบด้วยอุดมการณ์และจุดยืนอย่างหนึ่งที่แน่นอน โดยที่ในระหว่างกลางนั้น อาจจะวิพากษ์แนวทางแก้ปัญหาอื่น ๆ ว่ามีอุดมการณ์อะไรอยู่เบื้องหลัง

ส่วนอีกเวทีหนึ่งนั้น เป็น**ปฏิบัติการทางสังคมจริง ๆ** (Social Practice) ดังนั้น ดร.ปริชาจึงไม่เพียงแต่บรรยายอยู่ในปริบทของห้องเรียนและในรั้วมหาวิทยาลัยเท่านั้น หากทว่า จะขึ้นเวทีอภิปรายในหอประชุม หรือขึ้นเวทีไฮปาร์กในงานชุมนุมประท้วงอยู่เสมอ จนเป็นที่รับรู้กันว่าเป็นนักวิชาการดาราดาประจำของเวทีอภิปรายชุมนุมประท้วง และเมื่อดร.ปริชามา ปฏิบัติการเคลื่อนไหวเพื่อเปลี่ยนแปลงระบบโครงสร้างสังคมภายใต้บริบทสังคมที่ยังไม่มีสิทธิเสรีภาพอย่างเต็มที่ ดร.ปริชาก็ต้องพบกับความรุนแรงของระบบอย่างไม่อาจจะหลีกเลี่ยงได้ ประวัติชีวิตของดร.ปริชาช่วงหนึ่งจึงต้องลงบันทึกว่า ได้ถูกจับกุมข้อหาทำการกระทำความผิดคอมมิวนิสต์ในช่วงปีพ.ศ.2527

2. ยุคสมัยงานเขียนของดร.ปริชา

จากงานเขียนนับร้อยชิ้นของดร.ปริชา หากนำมาแบ่งแยกโดยใช้เกณฑ์เรื่องทิศทางการสนใจหลัก ๆ ของดร.ปริชาที่สอดคล้องไปกับกระแสความเป็นจริงของสังคม อาจแบ่งยุคสมัยงานเขียนของดร.ปริชาได้เป็น 3 ยุคใหญ่ ๆ คือ

(i) **ยุคสีแดง** ดร.ปริชาเริ่มงานเขียนยุคแรก ๆ ในช่วงทศวรรษ 2520 ในช่วงทศวรรษนี้ แนวคิดของดร.ปริชายังเกาะติดอยู่กับเรื่องการวิเคราะห์โครงสร้างเศรษฐกิจ-การเมือง โดยใช้แนวทางการวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมือง ประเด็นปัญหาที่ดร.ปริชาให้ความสนใจจะเกี่ยวข้องกับลักษณะของงานที่ทำคือด้านการวางแผนพัฒนา หัวใจหลักของการวิเคราะห์ของดร.ปริชาก็คือ ต้องมีการยกเลิกระบบโครงสร้างสังคมแบบทุนนิยม ปัญหาต่าง ๆ ในสังคมจึงจะแก้ไขได้ อันเป็นข้อเสนอแบบสังคมนิยมนั่นเอง ตัวอย่างในงานยุคสีแดงนี้ได้แก่

- "บทวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยความแตกต่างระหว่างชนบทกับเมือง" (2519)
- "การปฏิรูปที่ดินและโครงสร้างเกษตรกรรมกับปัญหาแรงงานชนบท" (2520)
- "บทวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองเกี่ยวกับชาวนาไทย" (2521)
- "การปฏิวัติสังคม" (แนวจาก H. Marcuse "Re-examination of Concept of

Revolution" (2523)

- "ไปแลนด: เศรษฐศาสตร์สังคมนิยมวิกฤติ" (2524)
- "ลัทธิมาร์กซ์และสังคมนิยม: บทวิเคราะห์เศรษฐกิจการเมือง" (2524)
- "การต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยของประชาชนและอนาคตสังคมไทย" (2525)

(ii) **ยุคสี่เหลี่อง** ในช่วงทศวรรษ 2530 หลังจากปัญญาชนจำนวนมากหนีภัยทางการเมืองไปเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย และได้เกิดความขัดแย้งด้านความคิดและแนวทางการปฏิบัติกับพรรค เมื่อประกอบกับนโยบายของรัฐบาลที่เปิดรับปัญญาชนให้คืนสู่เมือง บรรยากาศของการต่อสู้เคลื่อนไหวของปัญญาชนจึงเริ่มปฏิเสธการต่อสู้แบบสังคมนิยม และเริ่มแสวงหาแนวทางใหม่ ๆ ที่มีใช้สูตรสำเร็จจากโซเวียตหรือจีน หากทว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบของไทยเอง ในท่ามกลางการแสวงหานี้ ก่อให้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวสังคมแบบใหม่ ๆ ที่เป็นปรากฏการณ์สากลทั่วโลก เช่น ขบวนการต่อสู้แบบอหิงสกรรม การเคลื่อนไหวสิทธิสตรี กลุ่มพิทักษ์สิทธิมนุษยชน ฯลฯ ในกรณีของสังคมไทยที่มีต้นทุนทางวัฒนธรรมที่มั่งคั่งที่สุดคือ พุทธศาสนา และมีกลุ่มที่ทำงานด้านศาสนาอยู่จำนวนมาก บรรยากาสดังกล่าวทำให้ดร.ปรีชาเริ่มหันมาสนใจกับมิติของศาสนาโดยต่อเนื่องกับความสนใจในประเด็นเรื่องความแปลกแยกที่ศึกษา มาอย่างแตกฉานจากลัทธิมาร์กซ์ ตัวอย่างงานเขียนของดร.ปรีชาในยุคสี่เหลี่องนี้ จึงเกี่ยวพันกับมิติด้านศาสนาและจริยธรรม ดังนี้

- **ธรรมิกเศรษฐศาสตร์: ปรัชญาเศรษฐกิจสังคมของชาวพุทธ** (2531)
- "บนเส้นทางแห่งอหิงสกรรม: เศรษฐศาสตร์ของคานธี-สัตยาเคราะห์และสรวโทยั" (2535)
- "การหลุดพ้นจากวิกฤติการณ์แห่งการพัฒนา: ปรัชญาเศรษฐกิจสังคมของชาวพุทธ" (2530)

(iii) **ยุคสี่เขียว** ในช่วงทศวรรษ 2540 นับตั้งแต่กลางทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา สภาพแวดล้อมในเมืองไทยเลื่อมโทรมไปอย่างมาก ทั้งที่เป็นผลลัพธ์สะสมมาจากการพัฒนาประเทศ และประสานกับการก้าวไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ ขอบเขตและความรุนแรงของปัญหาสิ่งแวดล้อมปะทุออกมาสู่สายตาสาธารณชนอยู่บ่อยครั้ง เช่น กรณีที่น้ำป่าท่วมหมู่บ้าน และมีท่อนซุงที่เกิดจากการลักลอบตัดไม้ไหลมาพังทะลายหมู่บ้าน กรณีปลาตายในแม่น้ำเพราะโรงงานปล่อยสารเคมีทิ้งลงแม่น้ำ ฯลฯ ในอีกด้านหนึ่ง ก็ได้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวพิทักษ์สิ่งแวดล้อมขึ้นมาในรูปแบบต่าง ๆ สำนึกเรื่องนิเวศเริ่มแผ่กระจายในคนกลุ่มต่าง ๆ

ท่ามกลางบริบทของความรุนแรงของปัญหาสิ่งแวดล้อม และสำนึกที่เพิ่มขึ้นของสังคม

ดร.ปรีชาที่เคยใช้ชีวิตมากกว่าทศวรรษอยู่ในประเทศเยอรมัน ซึ่งเป็นกลุ่มประเทศที่มีการพัฒนาอุตสาหกรรมหนักอย่างมากประเทศหนึ่ง และได้มีการทำลายล้างทรัพยากรธรรมชาติอย่างมหาศาลมานับตั้งแต่ต้นทศวรรษที่ 20 นี้ ความรุนแรงด้านการทำลายสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติผลักดันให้เกิดขบวนการต่อสู้ที่พัฒนามาถึงขั้นเป็นพรรคการเมืองที่รู้จักกันเป็นอย่างดีทั่วโลก คือ พรรคกรีน ดังนั้น ดร.ปรีชาจึงได้สั่งสมความรู้และความเข้าใจเรื่องปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เชื่อมโยงเกี่ยวร้อยอยู่กับมิติอื่น ๆ เช่น การพัฒนาอุตสาหกรรม โครงสร้างการเอารัดเอาเปรียบในสังคม นโยบายของรัฐ ฯลฯ ในช่วงปลายทศวรรษที่ 2530 ดร.ปรีชาจึงผลิตงานด้านสิ่งแวดล้อมออกมาอย่างมากมายทั้งที่เป็นรูปเล่มตำรา และเป็นบทความที่ตีพิมพ์ตามวารสารสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ตัวอย่างเช่น

- นิเวศเศรษฐกิจศาสตร์ และนิเวศการเมือง (2541)
- เศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (2542)
- เศรษฐศาสตร์สีเขียวเพื่อชีวิตและธรรมชาติ (2538)
- สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (2538)
- "ขยายพรมแดนความรู้ใหม่จาก "เศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อม" สู่ "นิเวศเศรษฐกิจศาสตร์" (2540)

ท่ามกลางยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป ประเด็นความสนใจในงานเขียนของดร.ปรีชาจะเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ยังคงเส้นคงวายุ่อย่างเดิมก็คือ จุดยืนแบบนักมนุษยนิยมที่มีความเห็นใจและเห็นในพลังของคนชั้นล่าง จุดยืนที่มีความกล้าหาญทางจริยธรรมและรักสัจจะแบบนักวิชาการ และจุดยืนที่มีการประสานหลักการวิชาการเข้ากับการปฏิบัติทางสังคมและสภาพความเป็นจริงอยู่เสมอ

นอกเหนือจากการแบ่งประเภทงานเขียนของดร.ปรีชาตามช่วงกาลเวลาข้างต้นนี้แล้วในเนื้อหาบทความที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้จะจัดแบ่งประเภทงานเขียนของดร.ปรีชาออกตามประเด็นความสนใจ ดังนี้คือ

1. การวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมือง งานเขียนที่จัดอยู่ในประเภทนี้ได้แก่งานเขียนที่เกี่ยวกับปรัชญา แนวคิด และการวิเคราะห์ของเศรษฐศาสตร์การเมือง รวมทั้งการใช้แนวทางแบบเศรษฐศาสตร์การเมืองไปวิพากษ์เศรษฐศาสตร์กระแสอื่น ๆ

2. แนวคิดด้าน "การพัฒนา" แบบเศรษฐศาสตร์การเมือง เป็นงานเขียนที่ดร.ปรีชายังใช้ทัศนะแบบเศรษฐศาสตร์การเมืองไปประยุกต์ใช้ทั้งในการวิพากษ์แนวคิดการพัฒนาระแสหลักและนำเสนอแนวคิดการพัฒนาตามทัศนะของเศรษฐศาสตร์การเมือง

3. แนวคิดด้าน "สิ่งแวดล้อม" แบบเศรษฐศาสตร์การเมือง ในขณะที่กระแสดความตื่นตัวด้านสิ่งแวดล้อมพุ่งสูงกระแสนี้ในสองทศวรรษที่ผ่านมา ดร.ปรีชาได้ผลิตงานเขียนที่แสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างแนวคิดและแนวทางของสิ่งแวดล้อมแบบต่าง ๆ รวมทั้งแนวทางแบบเศรษฐศาสตร์การเมือง

4. การหันหน้ามาเสวนากับสังคมไทยโดยตรง ในขณะที่งานเขียนส่วนหนึ่งของ ดร.ปรีชาจะมีลักษณะเป็นสากลหรือมีลักษณะเปิดกว้างด้วยการพิจารณาประสบการณ์จากประเทศอื่น ๆ ก็จะมีงานเขียนอยู่ชุดหนึ่งที่ดร.ปรีชาได้ทำการหันหน้ามาเสวนากับแนวคิดอันหลากหลายที่มีอยู่ในสังคมไทยเอง ผู้เขียนได้แบ่งประเภทย่อย ๆ กับแนวคิดและกลุ่มบุคคลของไทยที่ดร.ปรีชาสนใจวิเคราะห์เป็น 3 กลุ่มย่อยคือ

(4.1) เส้นทางเดินของชาวนาไทย เป็นงานเขียนที่เกี่ยวกับชาวนาไทย

(4.2) อัมมิกเศรษฐศาสตร์ เป็นงานเขียนเกี่ยวกับรอยเชื่อมต่อระหว่าง "พุทธศาสนา" กับ "เศรษฐศาสตร์/เศรษฐศาสตร์การเมือง"

(4.3) ดร.ปรีดีกับยูโทเปียสยาม เป็นงานศึกษาดร.ปรีดี ซึ่งดร.ปรีชาถือว่าเป็นนักเศรษฐศาสตร์การเมืองรุ่นแรก ๆ ของไทย

3. ประเภทงานเขียนของดร.ปรีชา

3.1 การวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมือง

(ก) เอกลักษณะของเศรษฐศาสตร์การเมือง

เมื่อเปรียบเทียบกับนักวิชาการที่สังกัดอยู่ในกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมืองในรุ่นเดียวกันแล้ว ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า ภูมิหลังด้านประวัติศาสตร์การศึกษาของดร.ปรีชามีเอกลักษณ์ที่แตกต่างจากผู้อื่นตรงที่ไม่ได้เรียนแต่เฉพาะสาขาเศรษฐศาสตร์หรือสังคมวิทยาเพียงอย่างเดียว หากแต่ได้เรียนปริญญาตรีสาขาเศรษฐศาสตร์ ปริญญาโทสาขาสังคมวิทยา และย้อนกลับมาเรียนปริญญาเอกเศรษฐศาสตร์และสังคมวิทยา นี่จึงอธิบายได้ว่า แนวคิดด้านเศรษฐศาสตร์ของ ดร.ปรีชาจะขยายกว้างออกไปครอบคลุมมิติอื่น ๆ ที่มีใช้เศรษฐกิจเสมอ กล่าวคือ ต้องพิจารณาปรากฏการณ์ทางเศรษฐกิจอย่างสัมพันธ์กับสังคมทั้งหมดที่เรียกว่า มีทัศนะแบบ "totality"

กล่าวสำหรับในด้านแนวคิดและวิธีวิทยาแบบเศรษฐศาสตร์การเมือง ต้องนับว่า ดร.ปรีชาเป็นนักวิชาการไทยรุ่นแรก ๆ ที่ได้ศึกษาอบรมเฉพาะแนวคิดและวิธีวิทยาแบบเศรษฐศาสตร์การเมืองมาอย่างเป็นระบบจากสถาบันการศึกษา โดยเฉพาะการไปเรียนอยู่ในเยอรมัน ทำให้สามารถเข้าถึงต้นฉบับภาษาเยอรมันที่ Marx และ Engels เขียนได้ นอกจากนั้น ยัง

สามารถอ่านงานของกลุ่มนักวิชาการในเยอรมันตะวันออกเช่น โปแลนด์ ยูโกสลาเวีย ออสเตรีย ฯลฯ ดังจะเห็นได้จากงานเขียนหลายชิ้นของดร.ปรีชาได้อ้างถึงนักวิชาการในกลุ่มประเทศยุโรปตะวันออกเหล่านี้ เช่น Oscar Lange เป็นต้น

งานเขียนชิ้นแรกเกี่ยวกับ "ปรัชญาและวิเคราะห์ของเศรษฐกิจการเมือง" ของดร.ปรีชา ปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในปีพ.ศ.2524 เมื่อได้ย้ายแวดวงการทำงานในฐานะข้าราชการสภาพัฒน์ฯ (ซึ่งเน้นงานด้านปฏิบัติการ) มามีสถานะนักวิชาการโดยเป็นอาจารย์ในคณะเศรษฐศาสตร์ และในช่วงเวลานั้นเอง ได้มีการเปิดเวทีสำหรับการแสดงแนวคิดเศรษฐกิจการเมืองในแวดวงมหาวิทยาลัย (ซึ่งแต่เดิมแนวคิดดังกล่าวจะแสดงตัวออกผ่านเอกสารของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยเป็นส่วนใหญ่)

จากเอกสาร "ปรัชญาและวิธีวิเคราะห์ของเศรษฐกิจการเมือง" (2524) จะพบว่าดร.ปรีชามีจุดยืนทั้งแบบที่เป็น "นักลัทธิมาร์กซ์ตัวจริงเสียงจริง" โดยยังคงยึดมั่นอยู่กับ "แก่นแนวคิด" สำคัญ ๆ ของเศรษฐกิจการเมืองแบบลัทธิมาร์กซ์ แต่ในเวลาเดียวกันก็ได้มีข้อเสนอให้มีการพัฒนาเศรษฐกิจการเมืองออกไปอย่างก้าวหน้ากว้างขวาง

ในบทความชิ้นดังกล่าวนั้น ดร.ปรีชาได้ใช้ทัศนะทางประวัติศาสตร์เพื่อุดต้นกำเนิดและพัฒนาการของแนวคิดเศรษฐกิจการเมืองตั้งแต่ศตวรรษที่ 17 เริ่มตั้งแต่อดัม สมิท เป็นต้นมา รวมทั้งได้ประเมินวิพากษ์ว่า ในขณะที่อดัม สมิท มีความก้าวหน้าที่มองเห็นเรื่องความสัมพันธ์ในการผลิต แต่ก็ยังคงเป็นความสัมพันธ์ระหว่างสินค้ากับสินค้าเท่านั้น แต่ทว่ายังไม่เห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ (ซึ่งมาร์กซ์ได้มาพัฒนาในขั้นต่อมา) และไม่ได้มองความสัมพันธ์ดังกล่าวในแง่การคลี่คลายทางประวัติศาสตร์ กล่าวคือเศรษฐกิจการเมืองของอดัม สมิท ยังขาดลักษณะทางสังคมและลักษณะทางประวัติศาสตร์ที่จะกลายมาเป็นหัวใจหลักของเศรษฐกิจการเมืองของมาร์กซ์ รวมทั้งการเห็นคุณค่าและความสำคัญของ "คน" ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของเศรษฐกิจการเมืองเช่นกัน

สิ่งที่น่าสังเกตจากเอกสารงานเขียนชิ้นนี้ของดร.ปรีชาก็คือ การเปิดตัวของเศรษฐกิจการเมืองที่มีลักษณะแตกต่างจากเศรษฐกิจทั่วไปที่เรียนอยู่ในมหาวิทยาลัย พร้อมกันนั้นก็ยังคงแตกต่างไปจากเศรษฐกิจการเมืองที่ถูกนำเสนอเข้ามาในสังคมไทย ในขณะนั้นอีกด้วย

ความแตกต่างประการแรกระหว่างเศรษฐกิจการเมืองกับเศรษฐกิจที่เรียนในมหาวิทยาลัยก็คือ ในขณะที่วิชาเศรษฐศาสตร์นั้นมักจะปิดบังตนเองในแง่จุดยืนด้านผลประโยชน์ โดยนำเสนอว่าตัวเองเป็นวิชาการที่เป็นกลาง (value free, neutral) เป็นเพียงเครื่องมือการวิเคราะห์เท่านั้น แต่เศรษฐกิจการเมืองนั้นจะเปิดเผยตนเองว่า "เป็นศาสตร์แห่งชนชั้น"

(เข้าข้างผู้ที่เสียเปรียบ) เป็นศาสตร์ที่มีพันธกิจทางประวัติศาสตร์ (ต้องการพัฒนาสังคมให้มีความยุติธรรม เสมอภาคเท่าเทียมมากกว่าปัจจุบัน) และเป็นภาคทฤษฎีที่ต้องมีการประสานกับการปฏิบัติ (ในถ้อยคำของมาร์กซ์ คือ มิใช่เรียนรู้ไปเพื่อเข้าใจโลกเท่านั้น แต่เพื่อเปลี่ยนแปลงโลกด้วย)

ส่วนจุดร่วมและข้อแตกต่างระหว่างเศรษฐศาสตร์การเมืองที่ดร.ปรีชานำเสนอกับเศรษฐศาสตร์การเมืองที่แพร่หลายอยู่ในสังคมไทยขณะนั้น ในแง่จุดร่วมก็คือ บรรดาแนวคิดหลักๆ ของเศรษฐศาสตร์การเมือง เช่น วิธีการผลิต ความสัมพันธ์ทางการผลิต พลังการผลิต ฯลฯ ก็ยังคงปรากฏอยู่ในข้อเขียนของดร.ปรีชา หากทว่าส่วนที่แตกต่างไปนั้นมีอยู่ 2-3 ประการคือ

(1) **การเพิ่มความสำคัญกับโครงสร้างส่วนบน** ดร.ปรีชาเริ่มให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์โครงสร้างส่วนบนมากยิ่งขึ้น โดยได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับโครงสร้างส่วนบน 3 ส่วนคือ โครงสร้างสังคม โครงสร้างการเมือง และโครงสร้างชนชั้น และเป็นที่น่าสังเกตว่าสำหรับมิติของอุดมการณ์ (รวมทั้งจริยธรรม) นั้นเป็นมิติที่ดร.ปรีชาให้ความสนใจอยู่ตลอดเวลา และเพิ่มมากยิ่งขึ้นในงานชิ้นหลัง ๆ ดังปรากฏว่าในงานทุกชิ้นของดร.ปรีชาจะกล่าวถึงบทบาทของจิตสำนึกอุดมการณ์อยู่เสมอ ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่า ประสบการณ์จากการติดตามค้นคว้าการเปลี่ยนแปลงในประเทศสังคมนิยม ซึ่งแม้จะเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจไปแล้ว แต่สังคมระบบใหม่นั้นก็ยังมิอาจจะแก้ไขปัญหาในระดับโครงสร้างส่วนบน เช่น ปัญหาเรื่องความแปลกแยก (ปรากฏในหนังสือ "ความแปลกแยกและปัญหามนุษยธรรมในระบบสังคมนิยม, 2536)

(2) **ท่าทีต่อเศรษฐศาสตร์ทุนนิยม** ดร.ปรีชาได้ให้แนวทางในการวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมือง (ที่น่าจะดูว่า "แปลกใหม่" ในปีพ.ศ.2524) ว่าจะมีคุณลักษณะ 3-4 ประการ คือ การวิเคราะห์มีลักษณะแยกชำแหละแล้วนำมารวมกันใหม่ มีลักษณะวิภาษวิธี มีการค้นหากฎที่อยู่เบื้องหลัง และประเด็นสุดท้ายคือ ข้อเสนอให้มีการนำเอาคณิตศาสตร์เข้ามาใช้ด้วย (โดยได้อ้างวิธีการดังกล่าวจากสรรนิพนธ์ของเหมาเจ๋อตุง) ดร.ปรีชาแสดงท่าทีอย่างชัดเจนต่อศาสตร์ของทุนนิยมว่า **นักเศรษฐศาสตร์การเมืองจะต้องนำความรู้จากทุนนิยมมาใช้ด้วยจิตใจที่วิพากษ์และยืนอยู่บนโลกทัศน์ของเศรษฐศาสตร์การเมือง** ตัวอย่างรูปธรรมก็คือ นักวิชาการไปแลนด์ไदनำเอาเศรษฐมิติหรือทฤษฎีและเทคนิคทางคณิตศาสตร์ของ Economic Cybernetic มาใช้ ในชั้นหลัง ดร.ปรีชาได้กล่าวถึงสถานภาพของเศรษฐศาสตร์การเมือง และเศรษฐศาสตร์ที่สอนอยู่ในมหาวิทยาลัยอย่างชัดเจนว่า เศรษฐศาสตร์การเมืองมิใช่คู่แข่งของเศรษฐศาสตร์ที่สอนอยู่ตามมหาวิทยาลัย หากทว่าเป็นส่วนเสริมที่สำคัญที่จะช่วยให้วิชาเศรษฐศาสตร์มีความสมบูรณ์ในการอธิบายปรากฏการณ์ที่เป็นจริง

(3) ต้องหมั่นวิพากษ์และพัฒนาเศรษฐศาสตร์การเมืองอย่างสม่ำเสมอ

การพัฒนาแนวคิดและวิธีวิเคราะห์ของเศรษฐศาสตร์การเมืองของดร.ปรีชาดำเนินมาเป็นลำดับ เช่นตัวอย่างในงานเขียนอีก 20 ปีต่อมาคือ บทความในหนังสือ **วิถีใหม่แห่งการพัฒนา: วิถีวิทยาศาสตร์สังคมไทย** (2543)

ในงานชิ้นนี้ (เป็นบทความชื่อ "ปรัชญาและวิธีวิเคราะห์ของเศรษฐศาสตร์การเมือง" รวมอยู่ในหนังสือชื่อ **วิถีวิทยา** ซึ่งถือได้ว่าเป็นหนังสือที่ขยายแนวคิดและวิธีวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมืองที่ประสบความสำเร็จอย่างสูง และสามารถตีพิมพ์ถึง 4 ครั้ง คือ 2529/2535/ 2537/2543 ในช่วงเวลาประมาณหนึ่งทศวรรษ) ดร.ปรีชายังคงวิพากษ์จุดอ่อนของ "พวกเดียวกันเอง" คือ เศรษฐศาสตร์การเมืองว่า เศรษฐศาสตร์การเมืองจะมุ่งหน้าแต่การวิเคราะห์โครงสร้าง อรรถประโยชน์ อย่างเป็นนามธรรมเท่านั้นไม่ได้ หากทว่าจะต้องสามารถตอบปัญหาในชีวิตประจำวัน ปัญหาปรากฏการณ์และปัญหาระยะสั้นต่าง ๆ ได้เช่นเดียวกับที่มาร์กซ์เคยดำเนินการมาแล้ว ความสามารถดังกล่าวนั้นจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อเศรษฐศาสตร์การเมืองที่แม้จะยึดกุมหลักการต่างๆ เหมือนเดิม แต่ทว่าในแง่ **วิธีการวิเคราะห์** โลกสมัยใหม่แล้ว จะพึงพาแต่วิธีการของมาร์กซ์ในศตวรรษที่ 19 เท่านั้นคงไม่เพียงพอ ดังนั้น เศรษฐศาสตร์การเมืองจึงต้องนำเอาวิธีคิดใหม่ ๆ เข้ามาพัฒนาลัทธิมาร์กซ์ด้วย ตัวอย่าง 2-3 เรื่องที่ดร.ปรีชานำเสนอในบทความนี้ก็เช่น

- แนวคิดเรื่อง "ปัจเจกชน" (Individual) ซึ่งเป็นแนวคิดที่ในยุคสมัยของมาร์กซ์ไม่ค่อยพูดถึง หากแต่เป็นแนวคิดที่อยู่ในความสนใจของโลกตะวันตกปัจจุบัน (เนื่องจากระบบทุนนิยมเป็นปัจเจกชนนิยม) เศรษฐศาสตร์การเมืองจึงต้องสามารถแสดงให้เห็นได้ว่า "ปัจเจกชน" ตามแบบเศรษฐศาสตร์การเมืองแตกต่างจากแบบของทุนนิยมอย่างไร

- ต้องนำเอาแนวคิดใหม่ ๆ เช่น เรื่อง open/closed system เข้ามาใช้เสริมเศรษฐกิจการเมืองในโลกสมัยใหม่ที่กลายเป็นโลกาภิวัตน์ กล่าวคือ ต้องมองว่า ระบบเศรษฐกิจนั้นเป็นระบบเปิด ซึ่งนอกจากจะมีความหมายว่า มิติเศรษฐกิจมีความโยงใยกับมิติอื่น (Totality) แล้ว ยังบ่งบอกนัยยะว่า เศรษฐกิจเป็นระบบที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา จึงมิได้มีสูตรสำเร็จตายตัวสำหรับการวิเคราะห์

- นอกเหนือจากเกณฑ์เรื่อง "ชนชั้น" "พรรคการเมือง" ที่เคยเป็นเกณฑ์สำคัญในการวิเคราะห์ของเศรษฐศาสตร์การเมืองแล้ว ดร.ปรีชาเสนอให้นำเกณฑ์ใหม่ ๆ เข้ามาช่วยเพิ่มพลังในการอธิบายของเศรษฐศาสตร์การเมืองให้มากขึ้น เช่น เกณฑ์ด้านสถาบัน (เช่น วัฒนธรรม ประเพณี) เกณฑ์ของแนวคิดด้าน "มนุษยนิยม" (เช่น อารมณ์ความรู้สึกจิตสำนึก) เกณฑ์ของสำนักคิดปรากฏการณ์นิยม (Phenomenology) ที่สนใจเรื่องวิถีชีวิตประจำวัน (Life World) เป็นต้น

(4) ข้ออ่อนของเศรษฐศาสตร์การเมืองไทย

แม้จะมีการรับรู้กันโดยทั่วไปว่า เศรษฐศาสตร์การเมืองนั้นเป็นศาสตร์ที่มีเป้าหมายจะวิพากษ์ข้ออ่อนของระบบทุนนิยมเป็นหลัก แต่ทว่ายังมีข้อเท็จจริงอีกด้านหนึ่งของเศรษฐศาสตร์การเมืองก็คือ การวิพากษ์นั้นจะไม่ละเว้นแม้แต่ในหมู่พวกเดียวกัน (อันเป็นแนวคิดหลักของกลุ่ม Neo-Marxist) ในบทความชื่อ "การศึกษาเศรษฐศาสตร์เพื่อชีวิตและสังคม" (2523) ดร.ปรีชาได้วิพากษ์ข้ออ่อนและแนวโน้มที่ไม่เป็นผลดีต่อการพัฒนาการแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเอาไว้หลายประการเช่น

- แนวโน้มของการยึดมั่นถือมั่นอยู่กับคัมภีร์เก่า ๆ ดร.ปรีชาเตือนกลุ่มลัทธิคัมภีร์ว่า จุดเน้นหนักของเศรษฐศาสตร์การเมืองมิได้อยู่ที่การจดจำคำพูดของมาร์กซ์หรือเหมาเจ๋อตง หากแต่อยู่ที่การวิเคราะห์สังคมไทยอย่างวิพากษ์ตามหลักปรัชญาลัทธิมาร์กซ์
- เศรษฐศาสตร์การเมืองในระยะแรกยังเป็นนามธรรมมากเกินไป และยังคงต้องค้นคว้าหาข้อเท็จจริงของสังคมไทยมาอธิบายประกอบแนวคิดนามธรรมต่าง ๆ ให้มากขึ้น
- พันธกิจของเศรษฐศาสตร์การเมืองจะหยุดอยู่เพียงแค่เปิดโปงความชั่วร้ายของระบบเท่านั้นไม่เพียงพอ แต่จะต้องแสวงหาคำตอบเพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับการตัดสินใจเปลี่ยนแปลงสังคมด้วย
- แนวคิดใหม่จะต้องไม่จำกัดขอบเขตอยู่ในแวดวงแคบ ๆ หากแต่ต้องกระจายออกไปสู่มวลชน เพื่อให้พลังความคิดไปเกาะติดกับพลังมวลชน
- ตำราเศรษฐศาสตร์การเมืองของไทยยังอาศัยต่างประเทศ ไม่ว่าจะเป็นโซเวียตหรือจีนอยู่มาก นักเศรษฐศาสตร์การเมืองไทยต้องสร้างสรรค์ผลงานตำราของไทยขึ้นมา
- คำศัพท์ต่าง ๆ ที่เป็นแนวคิดใหม่ และดูไม่เป็นภาษาไทย ทำให้สื่อสารกับคนทั่วไปไม่รู้เรื่อง นักเศรษฐศาสตร์การเมืองต้องหัดสื่อสารภาษาไทยให้บรรลุผลที่คาดหวังได้

(ข) ร้อยสำนักของเศรษฐศาสตร์มาประชัน

(i) นานาสำนักรของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก

หลังจากปีพ.ศ.2520 เป็นต้นมา ดูเหมือนได้มีการยอมรับกันในแวดวงเศรษฐศาสตร์ว่า วิชาการด้านเศรษฐศาสตร์นั้นมิได้มีเพียงกระแสเดียวเท่านั้น ดังที่ปรากฏการนำแนวคิดเรื่องเศรษฐศาสตร์สองกระแสมานำเสนอในสถาบันทางวิชาการของนักเศรษฐศาสตร์ อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติมักปรากฏว่านักเศรษฐศาสตร์สังกัดสำนักไหนก็มักจะพูดถึงวิชาการของสำนักตนเองเท่านั้น ไม่ว่าจะเป็นเศรษฐศาสตร์กระแสหลักหรือเศรษฐศาสตร์การเมืองก็ตาม กล่าวในแง่นี้ ดร.ปรีชามีจุดยืนที่ค่อนข้างเปิดกว้างอย่างมากโดยนำเสนอให้มีการขยายแนวคิดด้าน

เศรษฐศาสตร์ให้กว้างขวาง เสนอให้ทำลายการผูกขาดทางความคิดเศรษฐศาสตร์ และเปิดตลาดเสรีทางความคิด โดยเสนอให้นักเรียนเศรษฐศาสตร์ได้มีโอกาสเรียนเศรษฐศาสตร์จากทุกค่าย ตัวอย่างจากหลาย ๆ สังคม และเรียนบทเรียนจากอดีตมาถึงปัจจุบัน เพื่อจะได้มีทางเลือกอย่างกว้างขวางและเหมาะสมกับสังคมไทย

ในการขยายแนวคิดด้านเศรษฐศาสตร์ให้กว้างขวางเพื่อให้แวดวงวิชาการไทย และสังคมไทยระดับกว้างได้ทำความรู้จักกับร้อยละสำคัญของเศรษฐศาสตร์ ดร.ปรีชาได้นำเสนอแนวคิดด้านเศรษฐศาสตร์ที่หลากหลายผ่านช่องทางหลายช่องทาง ตัวอย่างเช่น ในปีพ.ศ.2523 ดร.ปรีชาได้เขียนบทความเรื่อง "การศึกษาเศรษฐศาสตร์เพื่อชีวิตและสังคม" ลงในวารสาร **เศรษฐศาสตร์** (vol.13:2/2523) ของสมาคมเศรษฐศาสตร์แห่งประเทศไทย และในปีพ.ศ.2538 ก็ได้นำเสนอภาพรวมของเศรษฐศาสตร์สำนักต่าง ๆ ในตำราเรื่อง **"เศรษฐศาสตร์การเมือง: โลกทัศน์กับการวิเคราะห์และการเปลี่ยนแปลง"**

และถึงแม้จะมีการนำเสนอแนวคิดต่าง ๆ อย่างหลากหลาย หากทว่าในฐานะนักเศรษฐศาสตร์การเมืองแบบตัวจริงเสียจริง ดร.ปรีชา ก็ได้กำหนดกระบวนการทำพื้นฐานในการเผชิญหน้ากับการเรียนรู้วิชาการทุกอย่างว่าต้องมีอยู่ 4 กระบวนท่า คือ

- ต้องเรียนให้รู้จักและเข้าใจ
- ต้องวิพากษ์อันหมายถึงการวิเคราะห์ให้ถึงรากเหง้าของความรู้/ความคิดนั้น
- ต้องกำหนดท่าทีต่อความรู้นั้น
- ต้องเสนอแนะแนวทางปฏิบัติเพื่อการแก้ไข

ตัวอย่างเช่นเนื้อหาของบทความ "เศรษฐศาสตร์เพื่อชีวิต" (2523) ดร.ปรีชาได้แนะนำให้รู้จักกับสำนักย่อย ๆ ของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก 3 แนวทางคือ Neo-classic กลุ่ม Neo-classic แบบปฏิรูป และกลุ่ม Post Keynesian จากนั้นก็ได้วิพากษ์อย่างถึงรากเหง้าว่า สำหรับ Neo-classic นั้นเป็นเศรษฐศาสตร์ที่ขาดลอยจากโลกที่เป็นจริงและมุ่งหน้าแต่จะสรรเสริญระบบที่มีอยู่ว่าเป็นระบบที่ดีแล้ว และแม้ว่า Neo-classic จะตอบปัญหาที่เป็นจริงของสังคมไม่ได้ แต่ทว่ายังคงดำรงตนอยู่ได้ในโลกวิชาการก็เนื่องจากการเล่นกลด้วยสูตรสมการ ส่วน Neo-classic แบบปฏิรูปนั้นได้เสนอให้เพิ่มบทบาทรัฐในทางเศรษฐกิจให้มากขึ้น แต่ทว่า ดร.ปรีชาได้ตั้งคำถามกับความเชื่อเบื้องต้นของสำนักนี้ที่ว่า "รัฐนั้นเป็นกลาง มีไว้เพื่อบริการประชาชน" นั้น เป็นความเชื่อที่สอดคล้องกับสังคมไทยหรือไม่ ในท้ายที่สุด ดร.ปรีชาได้กำหนดท่าทีของตนเองต่อเศรษฐศาสตร์กระแสหลักว่า ในทางทฤษฎีคำอธิบายของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักอาจจะช่วยให้ผู้คน/ผู้เรียน "เข้าใจปัญหา" แต่ทว่า คำอธิบายดังกล่าวไม่ได้ช่วย "ให้แก้ไขปัญหา" ที่มีอยู่ได้

(ii) แม่น้ำแยกสาย: เศรษฐศาสตร์สถาบัน

นอกเหนือจากติดตามการพัฒนาของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักแล้ว ดร.ปรีชายังให้ความสนใจกับการแยกสายของวิชาการด้านเศรษฐศาสตร์ เช่น การเกิดขึ้นของเศรษฐศาสตร์แนวสถาบันและประวัติศาสตร์ในช่วงทศวรรษที่ 1980 ซึ่งเป็นเศรษฐศาสตร์สายที่ให้ความสนใจกับปัจจัยที่ไม่ใช่เศรษฐกิจมากขึ้น โดยได้เขียนบทความที่ให้รายละเอียด (ประกอบการการวิพากษ์อย่างเคย) ในเรื่อง "ทฤษฎีและการศึกษาเศรษฐศาสตร์แนวสถาบัน" (วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ 12:4/2526) ในข้อเขียนชิ้นนี้ ดร.ปรีชาได้เริ่มเปิดแนวรบด้านแรกตั้งแต่การต่อสู้ด้านคำนิยามของคำว่า "สถาบัน" จากที่เคยมักเข้าใจกันว่า หมายถึงองค์กรหรือรูปแบบการรวมตัวเป็นกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ในสังคม ดร.ปรีชาได้นำเสนอว่า คำว่า "สถาบัน" นั้น หมายถึงระบบความสัมพันธ์ด้านต่าง ๆ ของมนุษย์ด้วยกันทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ตัวอย่างของสถาบันเศรษฐกิจก็เช่น การแบ่งสรรรายได้ ระบบกรรมสิทธิ์ และระบบการแลกเปลี่ยน เป็นต้น

หลังจากที่ได้ให้ภาพรวมของเศรษฐศาสตร์แนวสถาบันและสิ่งแวดล้อมว่า ประกอบด้วยกลุ่มย่อย ๆ ต่าง ๆ เช่น Institutionalism กลุ่มเศรษฐกิจเปรียบเทียบ กลุ่มผสมผสานสังคมวิทยาและเศรษฐศาสตร์ กลุ่มทฤษฎีสังคมเมือง กลุ่มสถาบันสังคมและการพัฒนาเศรษฐกิจ กลุ่มวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ รวมทั้งกลุ่มที่พยายามประสานเศรษฐศาสตร์การเมืองเข้ากับเศรษฐศาสตร์สถาบัน ดร.ปรีชาก็ได้ประเมินทั้งคุณูปการและข้อจำกัดของเศรษฐศาสตร์แนวนี้อาไว้ด้วย

ส่วนดีของเศรษฐศาสตร์สถาบันก็คือ เนื่องจากกำเนิดของเศรษฐศาสตร์แนวนี้นี้ก่อตัวขึ้นเพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจที่เป็นจริง ดังนั้น จึงเป็นเศรษฐศาสตร์แนวที่ให้ความสนใจกับปัญหาสังคม ให้ความสำคัญกับคนและสถาบัน โดยนำเอาความรู้ด้านสังคมวิทยาและประวัติศาสตร์มาเสริมความสมบูรณ์ให้แก่เศรษฐศาสตร์ (มีลักษณะสหวิทยาการมากขึ้น) แต่ทว่าข้ออ่อนของเศรษฐศาสตร์แนวนี้นี้คือ ยังคงเป็นคำอธิบายแบบกว้าง ๆ ที่ขาดการเชื่อมโยงเหตุผลระหว่างปัจจัยต่าง ๆ และแม้จะมีการอธิบายระบบโครงสร้างและปัญหาบางอย่างได้ แต่สำหรับปัญหาที่สำคัญ ๆ เกี่ยวกับเชิงปริมาณหรือปัญหาเร่งด่วนเฉพาะหน้า เศรษฐศาสตร์แนวนี้นี้ก็แทบจะอธิบายไม่ได้เลย ทั้ง ๆ ที่เป็นวัตถุประสงค์หลักของเศรษฐศาสตร์โดยทั่วไป

(iii) แสงใหม่อันเรืองรอง: เศรษฐศาสตร์กระแสรอง

ส่วนในหนังสือตำรา "เศรษฐศาสตร์การเมือง..." (2538) ดร.ปรีชาได้ประมวลแนวทางใหม่ ๆ ของเศรษฐศาสตร์กระแสรองเพื่อเสริมเพิ่มเติมเนื้อหาเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่ได้กล่าวมาแล้ว ประกอบกับทำทวิพากษ์อย่างสร้างสรรค์เช่นที่เคยเป็นมา เช่น

● **เศรษฐศาสตร์แนวนุชนิยมของคานธี** ซึ่งแสดงออกในกรณีรูปธรรมคือ สรรพวิถีที่มีทั้งจุดหมาย หลักการและวิธีการนำไปสู่จุดหมาย อย่างไรก็ตาม ดร.ปรีชาได้ตั้งคำถามว่า เนื่องจากสรรพวิถีมิได้ก่อสร้างขึ้นมาจากความว่างเปล่า หากทว่าจะต้องก่อตัวมาบนระบบทุนนิยมเดิม ท่ามกลางระบบทุนนิยมโลก และโครงสร้างอำนาจรัฐแบบเดิม ปัญหาก็คือ สรรพวิถีจะจัดการอย่างไรกับเงื่อนไขดังกล่าว

● **เศรษฐศาสตร์การเมืองและประชาธิปไตย (Democratic Economics)** ที่เป็นกระแสเคลื่อนไหวมาจากองค์กรสหประชาชาติอันมีเนื้อหาหลักที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่าง "เสรีภาพทางการเมือง" กับ "ความเจริญทางเศรษฐกิจ" อย่างไรก็ตาม ดร.ปรีชาสรุปว่า ประสพการณ์จากหลายประเทศในโลกมิได้สนับสนุนข้อเสนอของสหประชาชาติ ดังนั้น จึงยังต้องมีการวิจัยอีกมากมายกว่าจะได้ข้อสรุปดังกล่าว

นอกจากนี้ยังมีกระแสรองของแนวคิดด้านเศรษฐศาสตร์อีกมากมายเช่น Green Economics, Buddhist Economics ซึ่งแนวคิดเหล่านี้ดร.ปรีชาเห็นว่ามักมีเพียงข้อเสนอที่อยู่ในระดับของแนวคิดและหลักการ แต่ยังขาดรูปธรรมรองรับ จึงเป็นการยากที่จะปฏิบัติตาม ในอีกด้านหนึ่ง ดร.ปรีชาได้นำเสนอจุดหมาย หลักการ และวิธีการบรรลุเป้าหมายของเศรษฐศาสตร์การเมืองในโลกสังคมนิยม เช่น รัสเซีย ยุโรปตะวันออกที่กำลังอยู่ในกระบวนการปฏิรูปการทางสังคมเพื่อแสวงหาทิศทางของเศรษฐศาสตร์ใหม่อยู่ตลอดเวลา ดังตัวอย่างเนื้อหาจากหนังสือ **เศรษฐกิจโลก: ความมีดมนหรือความหวัง** (2526) บทความเรื่อง "วิกฤติการณ์ของสังคมโซเวียต" (วารสารธรรมศาสตร์ เล่ม 12: 1/2526)

(ค) การวิพากษ์การเรียนการสอนเศรษฐศาสตร์ในสังคมไทย

หลังจากที่ได้ให้คำอธิบายแนวคิดเศรษฐศาสตร์แบบหลักการทั่ว ๆ ไปแล้ว ดร.ปรีชาได้นำหลักการดังกล่าวมาใช้อธิบายและประเมินผลเรื่องราวที่ใกล้ประชิดติดตัวมากขึ้น คือ บรรยาการการเรียนการสอนวิชาเศรษฐศาสตร์ซึ่งเป็นกระบวนการผลิตนักเศรษฐศาสตร์ไทยออกไปทำงานในสังคม

ในบทความเรื่อง "เศรษฐศาสตร์เพื่อชีวิตและสังคม" (2523) ดร.ปรีชาได้ฟันธงว่า วิชาเศรษฐศาสตร์ที่ใช้เรียนสอนนั้น เมื่อแยกแยะอย่างถึงที่สุดแล้วก็ยังมีเพียง 2 ประเภทเท่านั้นคือ **เศรษฐศาสตร์แบบเทคนิค** และ **เศรษฐศาสตร์ที่เข้าใจสังคม-การเมือง** ลักษณะสำคัญของเศรษฐศาสตร์เทคนิค (ซึ่งหมายถึงเศรษฐศาสตร์ Neo-classic) เป็นเศรษฐศาสตร์ที่ต่อต้านมนุษยธรรม มองไม่เห็นคน ไม่เห็นประชาชน เป็นลัทธิบูชาตัวแปรทางเศรษฐกิจ รวมทั้งขาดลอยจากสภาพความเป็นจริงของสังคมดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เป้าหมายสุดท้ายของเศรษฐศาสตร์แบบ

เทคนิคคือการดำรงรักษาระบบที่เป็นอยู่ อันเป็นลักษณะที่ตรงกันข้ามกับเศรษฐศาสตร์ที่เข้าใจสังคม-การเมือง และต้องการเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่สภาพที่ดีขึ้น

และหากนำแนวคิดเรื่อง "ดุลยภาพ" มาพิจารณาสัดส่วนของเศรษฐศาสตร์ทั้งสองกระแสแล้ว ก็พบว่า การเรียนการสอนเศรษฐศาสตร์ของไทยยังขาดดุลยภาพอย่างมาก กล่าวคือมีแต่การสอนแต่เศรษฐศาสตร์กระแสหลักเท่านั้น สภาวะการขาดดุลยภาพดังกล่าวก่อให้เกิดวิกฤติการณ์แก่วิชาเศรษฐศาสตร์อยู่ 2 ประการคือ ประการแรกคือการมองไม่เห็นปัญหาเศรษฐศาสตร์อย่างมีมิติเชิงประวัติศาสตร์และเชิงโลกาภิวัตน์ (historical & global perspective) จนกระทั่งปัญหาทางเศรษฐกิจถดถอยเข้าใส่แบบน้ำท่วมป่า นักศึกษาเศรษฐศาสตร์จึงเพิ่งเข้าใจแต่พวกก็สายเกินไปเสียแล้วสำหรับสังคม และวิกฤติประการที่สองก็คือ นักศึกษาต้องเรียนสิ่งที่ไม่สำคัญมากเกินไป วิชาส่วนใหญ่ในหลักสูตรเศรษฐศาสตร์เป็น "วิชาส่วนเกิน" ส่วนสิ่งที่สำคัญนั้นกลับไม่ได้เรียน จึงทำให้ขาดการเตรียมนักศึกษาที่จะออกไปเผชิญหน้ากับปัญหาเศรษฐกิจที่เป็นจริงของสังคม

ดังนั้น ข้อเสนอแนะของดร.ปรีชาต่อเรื่องการจัดการการเรียนการสอนวิชาเศรษฐศาสตร์ในสถาบันการศึกษาของไทยจึงใช้แนวคิดเรื่อง "ดุลยภาพ" มาเป็นแนวทาง ฉะนั้น ประการแรกควรมีการลดสัดส่วนของวิชาเศรษฐศาสตร์แบบเทคนิคให้น้อยลง และเพิ่มวิชาในกลุ่มเศรษฐศาสตร์เพื่อสังคม-การเมือง (ตัวอย่างเช่นวิชาเศรษฐศาสตร์การเมือง) ให้มากขึ้น เพื่อให้ให้นักเรียนเศรษฐศาสตร์ได้มีสายตาที่มองเห็น "ผู้คน" มากขึ้น และมีจิตใจที่ก่อกปรไปด้วย "มนุษยธรรม" มากขึ้น

ประการที่สอง ต้องทำให้เศรษฐศาสตร์มีลักษณะเป็นไทยมากขึ้น กล่าวคือ ต้องให้นักศึกษาได้เรียนวิชาปัญหาเศรษฐกิจไทยให้มากเพียงพอ ต้องจัดที่ทางของวิชาประเภทนี้ให้อยู่ในความสำคัญลำดับต้น ๆ มีวิธีการสอนโดยเอาตัวอย่างรูปธรรมขึ้นมา แล้วนำเอาทฤษฎีมาอธิบายทีหลัง การสอนวิชาเหล่านี้ต้องมีเป้าหมายที่จะสอนให้ผู้เขียนได้รู้ว่า ควรจะมองปัญหาเศรษฐกิจอย่างไร และจะต้องเอาปัจจัยอะไรมาบ้างมาพิจารณาร่วมกับปัจจัยเศรษฐกิจ

ในทางปฏิบัติ ดร.ปรีชาประเมินสถานการณ์ที่เป็นจริงว่า ระบบการเรียนการสอนที่เป็นอยู่นั้นให้ประโยชน์แก่อาจารย์ผู้สอนในหลาย ๆ ด้าน ดังนั้น หากจะหวังเพียงแค่การเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดเฉพาะในระบบการเรียนการสอน คงจะเป็นเรื่องที่หวังได้ยาก และคงต้องใช้ระบบสองจังหวะ คือต้องเสริมการเรียนในระบบด้วยกิจกรรมนอกหลักสูตร ดร.ปรีชากล่าวย้ำจุดยืนแบบเศรษฐศาสตร์การเมืองในการเรียนการสอนวิชาเศรษฐศาสตร์ว่า "ต้องให้ผู้เรียนศึกษาท่ามกลางการปฏิบัติการทางสังคม" และ "คำถามที่ว่า เราเรียนเศรษฐศาสตร์ไปเพื่อใครนั้นเป็นคำถามที่สำคัญที่สุด"

(ง) งานเขียนเกี่ยวกับ "การเมือง"

ในส่วนงานเขียนที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับ "การเมือง" ล้วนๆ นั้น ดร.ปรีชาเขียนเอาไว้เพียง 3-4 ชิ้น และในงานเขียนในช่วงเวลาสั้น ๆ ระหว่างปีพ.ศ.2523-2527 ซึ่งบริบททางสังคมในขณะนั้น กำลังมีความสับสนทางการเมืองอย่างเต็มที่ เนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่นักศึกษาทะยอยออกจากพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ในขณะที่กลุ่มผู้ปกครองประเทศที่นำโดยรัฐบาลเปรมกัยยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของประเทศได้ และปีกหนึ่งของฝ่ายทหาร (เช่น กลุ่มพลโท ชาญ ลีลานนท์) เห็นว่าต้องมีการปฏิวัติประชาธิปไตย ความพยายามที่จะแสวงหาการวิเคราะห์ตอบคำถามว่า สภาพสังคมในขณะนั้นเป็นสังคมประเภทใด (กึ่งศักดินา/กึ่งเมืองขึ้น) และต้องมีแนวทางเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างไร ถูกบันทึกอยู่ในหนังสือชื่อ **"ปฏิวัติสองแนวทาง"** (2524) ที่ประมวลความคิดของตัวแทนกลุ่มผู้นำสังคมกลุ่มต่าง ๆ

ในหนังสือเล่มนี้ ดร.ปรีชาได้นำเสนอทัศนะการมอง "การเมือง" แบบเศรษฐศาสตร์การเมืองในบทความชื่อ "ปฏิวัติประชาธิปไตยประชาธิปไตย" โดยเริ่มจากการวิเคราะห์โครงสร้างสังคมไทยตั้งแต่ทศวรรษ 1980 ประกอบด้วยกลุ่มอำนาจ 3 กลุ่มคือ กลุ่มทหาร กลุ่มข้าราชการ และนักวิชาการ และกลุ่มทุนนิยม ทั้ง 3 กลุ่มนี้มีผลประโยชน์เกี่ยวพันกัน และเอื้ออำนวยต่อกันและกัน โครงสร้างดังกล่าวเป็นต้นตอของปัญหาเศรษฐกิจ-การเมือง-สังคมที่ประเทศไทยต้องเผชิญหน้าอยู่ ดังนั้น แนวทางที่ดร.ปรีชาเสนอให้เปลี่ยนแปลงก็คือการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างดังกล่าว ในทางรูปธรรมก็คือ การยึดธนาคารใหญ่มาเป็นของรัฐ ยกเลิกระบบการค้าของทุนนิยมผูกขาด และดำเนินการปฏิวัติที่ดิน ข้อเสนอดังกล่าวนี้คือการปฏิวัติไปสู่สังคมนิมนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม สำหรับยุทธศาสตร์ของการปฏิวัตินั้น จากบรรยากาศที่ขบวนการนักศึกษาเพิ่งจะปฏิเสธแนวทางของพรรคคอมมิวนิสต์ไทยที่ถูกรับรู้ว่าเป็นเส้นทางตามแนวทางของพรรคคอมมิวนิสต์และไม่สอดคล้องกับสภาพสังคมไทยนั้น ดร.ปรีชาได้เสนอว่า ประชาชนไทยเป็นชาวพุทธและรักสันติมานาน ดังนั้น ขบวนการปฏิวัติไทยจึงต้องคำนึงถึงสันติธรรมเอาไว้ให้มาก แนวคิดเล็ก ๆ ในชอกความคิดคำนึงของดร.ปรีชาส่วนนี้จะไปแสดงออกในระยะหลังที่ดร.ปรีชาหันมาให้ความสนใจกับงานด้านศาสนามากขึ้น แต่ทว่ายังคงรักษามุมมองแบบเศรษฐศาสตร์การเมืองอยู่เสมอ

ในตอนสุดท้ายของบทความนี้ ดร.ปรีชาได้นำเสนอหลักการใหญ่ ๆ สำหรับแนวทางการเปลี่ยนแปลงสังคมที่อาจนำไปสู่ข้อสรุปได้ว่า ดร.ปรีชายึดแนวทางแบบ Neo-Marxist ได้ดังนี้คือ

- เน้นการเปลี่ยนแปลงด้านจิตสำนึกใหม่ ๆ ของประชาชนเป็นหลัก เนื่องจากการปฏิวัติประชาธิปไตยเป็นการปฏิวัติของความคิดของคน และสังคมไทยยังเป็นสังคมที่ผู้คนมีจิตสำนึกแบบอำนาจนิยมสูงมาก

- การปฏิวัติประชาธิปไตยไม่ใช่การเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลัน แต่แท้จริงแล้ว การปฏิวัติเป็นการเปลี่ยนแปลงในสถาบันย่อย ๆ ในองค์กรย่อย ๆ ในแต่ละองค์กรผสมผสานกันแล้ว ก็จะเป็นการเปลี่ยนระบบทั้งระบบ ซึ่งเป็นแนวทางต่อสู้ในสถาบันแบบ A. Gramsci

- การต่อสู้ทางการเมืองมิใช่การต่อสู้ด้วยการใช้กำลังเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่มีวิธีการต่อสู้หลายแบบที่ต้องใช้ผสมผสานกัน โดยวิเคราะห์ให้เหมาะสมกับเงื่อนไขที่เป็นจริง

ผลงานอีกชิ้นหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการเมืองโดยตรงคือ บทความวิชาการเรื่อง "ทฤษฎีเกี่ยวกับรัฐ" (วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 14:1/2 (2527) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์) ซึ่งดร.ปรีชาได้ประมวลภาพรวมทั้งหมดของนักเศรษฐศาสตร์การเมืองที่สนใจศึกษาเรื่องรัฐ เช่น R. Miliband, N. Poulantzas ฯลฯ อย่างไรก็ตาม ในทัศนะของผู้เขียน บทความชิ้นนี้ก็ยังไม่มีรายละเอียดมากพอสำหรับช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจความคิดของนักคิดแต่ละท่านได้

(จ) ข้อสังเกตเกี่ยวกับงานเขียนด้านเศรษฐศาสตร์-การเมืองของ ดร.ปรีชา

จากตัวอย่างงานเขียนที่ได้ยกมากล่าวถึงข้างต้น ผู้เขียนมีข้อสังเกต 4-5 ประการเกี่ยวกับงานเขียนด้านเศรษฐศาสตร์-การเมืองของดร.ปรีชา ดังนี้

- เมื่อเปรียบเทียบกับงานเขียนด้านเศรษฐศาสตร์โดยทั่ว ๆ ไปแล้ว (โดยเฉพาะอย่างยิ่งเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก) ดร.ปรีชาจะให้ความสนใจกับปรัชญา ที่มาของแนวคิดและสมมติฐานต่าง ๆ เกี่ยวกับมนุษย์และสังคมอย่างมาก เช่น สมมติฐานของระบบทุนนิยมเกี่ยวกับ "ความเจริญเติบโต" (growth) ที่ว่า "ยิ่งใหญ่งดี" ซึ่งลักษณะเชิงปรัชญาและสมมติฐานเช่นนี้ นักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักมักไม่ค่อยหยิบยกมาพูดถึง (อันที่จริง นักเศรษฐศาสตร์ทุนนิยมก็มีปรัชญาของตนเองอยู่แล้ว หากแต่หลบซ่อนอยู่ไม่ได้เปิดเผยตัวเองออกมา) หรืออาจพูดถึงแบบเป็น "เรื่องที่ต้องยอมรับกันโดยปริยาย" (take it for granted) เช่น "ก็ต้อง growth ก่อน แล้วจึงจะกระจายที่หลัง" เป็นต้น การยอมรับกันโดยปริยายนี้ทำให้รอดพ้นจากการถูกตั้งคำถามหรือถูกตรวจสอบ

- ขอบเขตของงานเขียนด้านเศรษฐศาสตร์ของดร.ปรีชานั้นมีลักษณะกว้างขวาง ครอบคลุมไม่เพียงแต่เรื่องเศรษฐศาสตร์เท่านั้น หากแต่ยังเป็นเรื่องการเมือง สังคม วัฒนธรรม จิตใจ ศาสนา สิ่งแวดล้อม ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ฯลฯ โดยที่ดร.ปรีชามีทัศนะว่า ขอบเขตของวิชาเศรษฐศาสตร์นั้น "คับแคบ" เกินไป

- ดร.ปรีชามักไม่ค่อยพูดเรื่องเศรษฐศาสตร์หรือการเมืองอย่างเป็นนามธรรม หรือเป็น "แนวคิด" (concept) หรือหลักการแบบอุดมคติเท่านั้น หากแต่จะหยิบยกปัญหาที่เป็นรูปธรรม/

ความเป็นจริงมากล่าวถึงเสมอ รวมทั้งมักจะแสดงเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่าง/ช่องว่างระหว่างความเป็นจริงกับหลักการ-อุดมคติ วิธีการหยิบจับทำงานกับความเป็นจริงนั้นเป็นหัวใจสำคัญที่มาร์กซ์เน้นหนักสำหรับนักเศรษฐศาสตร์การเมือง

- ในขณะที่ขอบเขตงานเขียนของดร.ปริชามีอย่างกว้างขวางมาก โดยมีกรณีรูปธรรมจากประสบการณ์ของเยอรมัน ยุโรป รัสเซีย ฯลฯ ที่มักจะไม่ใช่ในความสนใจของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักหรือแม้แต่สังคมศาสตร์โดยทั่ว ๆ ไป (ยกเว้นพวกที่เรียนวิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ) รวมทั้งยังมีกรณีของไทยรวมอยู่ด้วย อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่าในกรณีของกระแสทางเลือกของไทย ดร.ปริชาจะกล่าวถึงในลักษณะที่เป็นแนวคิดเท่านั้น แต่ไม่ค่อยหยิบยกกรณีรูปธรรมมากล่าวถึง

- ดร.ปริชาจะติดตามความก้าวหน้าของวิชาการอยู่อย่างสม่ำเสมอ ตัวอย่างเช่น จะมีกล่าวถึงแนวคิดใหม่ ๆ ในงานเขียนอยู่ตลอดเวลา เช่น Social Marketing Socialism อย่างไรก็ตาม งานเขียนส่วนใหญ่ของดร.ปริชามักจะให้แนวคิดหลักการกว้าง ๆ แต่ไม่ค่อยมีรายละเอียดและไม่ค่อยมีคำอธิบายมากพอที่จะช่วยให้เข้าใจได้

3.2 แนวคิดด้าน "การพัฒนา" แบบเศรษฐศาสตร์การเมือง

จากภูมิหลังด้านการศึกษาดังแต่ระดับปริญญาตรี โท เอก ด้านเศรษฐศาสตร์และสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะวิทยานิพนธ์ในระดับปริญญาเอกในหัวข้อ "The Structure and Development of Thai Agriculture" คงได้ช่วยวางพื้นฐานให้ดร.ปริชามีทั้งความสนใจและความชำนาญในเรื่องการพัฒนา ประกอบกับประสบการณ์ทำงานในกองวางแผนงานเศรษฐกิจและสังคม สภาพพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมนับเป็นเวลาเกือบ 10 ปี (พ.ศ.2514-2521) โดยเฉพาะในช่วงที่สังคมไทยกำลังมีการเปลี่ยนแปลงอย่างก้าวหน้ามากคือ ในช่วงพ.ศ.2516-2519 ดร.ปริชาได้มีโอกาสย้ายไปเป็นหัวหน้าศูนย์วางแผนพัฒนาภาคใต้ (สงขลา) ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าว ดร.ปริชาได้มีโอกาสสัมผัสโดยตรงกับสภาพความเป็นจริงของชนบททั้งในส่วนที่เป็นปัญหาและทั้งในศักยภาพของประชาชนในการเคลื่อนไหวพัฒนาสังคมอย่างใกล้ชิด

อนึ่ง มีข้อสังเกตว่า ในการอ่านงานเขียนของดร.ปริชาในส่วนที่เกี่ยวกับเรื่องการพัฒนา นั้น จำเป็นต้องดูบริบทด้านช่วงเวลาด้วย กล่าวคือ ดร.ปริชานำเสนอแนวคิดต่าง ๆ ในช่วงปีพ.ศ.2520-2530 ซึ่งเป็นช่วงที่ประเทศไทยกำลังอยู่ในช่วงแผนพัฒนาฉบับที่ 4-5 บรรดาแนวคิดต่าง ๆ ที่อาจดูเป็นเรื่องปกติในปัจจุบัน เช่น การมีส่วนร่วมของประชาชน การพัฒนาแบบถือคนเป็นศูนย์กลาง bottom-up approach ภูมิปัญญาประชาชน ฯลฯ แต่ทว่าในช่วงเวลาดังกล่าวนั้น แนวคิดเหล่านี้

ยังอาจจะไม่ได้แจ้งเกิดในพื้นที่สาธารณะ

จากนี้จะสำรวจแนวคิดของดร.ปรีชาในส่วนที่เกี่ยวกับการพัฒนาดังนี้

- (1) การวิจารณ์รากฐานปรัชญาแนวคิดพัฒนากระแสหลัก
- (2) ผลลัพธ์ที่เป็นจริงของแผนพัฒนา
- (3) ข้อเสนอแนะสำหรับแผนพัฒนา
- (4) การแปรแผนพัฒนาให้เป็นภาคปฏิบัติที่จริงจัง

(1) การวิจารณ์รากฐานปรัชญาแนวคิดการพัฒนากระแสหลัก

จากภูมิหลังด้านการศึกษามาจากประเทศเยอรมัน ความรู้ภาษาเยอรมันช่วยให้ดร.ปรีชาสามารถเข้าถึงเอกสารของนักวิชาการด้านการพัฒนาในโลกที่ใช้ภาษาเยอรมันทั้งหมด เช่น บรรดาประเทศสังคมนิยมในยุโรปตะวันออก ดังที่ดร.ปรีชาได้ระบุไว้ในเอกสารชื่อ "แผนพัฒนาเศรษฐกิจ-เพื่อใคร: บทวิเคราะห์เศรษฐกิจศาสตร์การเมือง" (2524) ผู้เขียนได้รับอิทธิพลความคิดมาจาก Oskar Lange & Michael Kalecki (นักเศรษฐศาสตร์การเมืองของโปแลนด์) รวมทั้งกลุ่มนักวิชาการของ Karl Marx University of Economic Science (ฮังการี) บุคคลเหล่านี้ได้ประสบความสำเร็จอย่างยิ่งในการนำเอา "วัตถุนิยมประวัติศาสตร์ของลัทธิมาร์กซ์" มาเชื่อมโยงผสมผสานกับ "ทฤษฎีวางแผน" ทำให้แก้ไขจุดอ่อนที่พิจารณาการวางแผนพัฒนาในเชิงเทคนิคเพียงด้านเดียว

นอกเหนือจากภูมิหลังจากทฤษฎีแล้ว ดร.ปรีชาในฐานะเจ้าหน้าที่กองโครงการพัฒนาชนบทในสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่เริ่มทำงานในหน่วยนี้ตั้งแต่ปี พ.ศ.2521 จากตำแหน่งดังกล่าวช่วยให้ดร.ปรีชามีโอกาสได้สัมผัสกับข้อมูลด้านการวางแผนพัฒนาของไทยอย่างใกล้ชิด งานเขียนของดร.ปรีชาในเรื่องข้อวิจารณ์แผนพัฒนาฯจึงน่ารับฟังอย่างยิ่ง

ในเอกสารชิ้นนี้ ดร.ปรีชาได้วิจารณ์แนวคิด "การพัฒนา" ของไทยที่มีรากฐานมาจากเศรษฐศาสตร์ Neo-classic ว่าเนื่องจากแนวคิดนี้ไม่สนใจปรัชญาสังคมโดยเฉพาะเรื่องความยุติธรรม มีความสนใจที่คับแคบอยู่แต่เรื่องเศรษฐกิจ/มองไม่เห็นมิติการเมืองของแผนพัฒนา ซึ่งมีผลให้แผนพัฒนาเศรษฐกิจของไทยกลายเป็นเพียงแผนกระดาษ มิใช่แผนการระดมพลังทางสังคม รวมทั้งทิศทางการพัฒนาของไทยก็เน้นหนักไปในเรื่องโครงการสวัสดิการต่าง ๆ แต่ทว่ากลับมองข้ามโครงการสร้างความยุติธรรมในสังคม เช่น การปฏิรูปโครงสร้างภาษี การแบ่งปันรายได้อย่างจริงจัง เป็นต้น

ในภาคปฏิบัติ แผนพัฒนาเศรษฐกิจของไทยใช้การเดินตามแนวทางของธนาคารโลกที่

ยังคงให้ความสำคัญอันดับแรกกับความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างไม่เปลี่ยนแปลงนับตั้งแต่แผนแรกมาจนถึงแผนปัจจุบัน (แผน 4) โดยนำเอาเรื่องสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิตของประชาชนมาเป็นเพียงตัวเสริมและตัวประกอบ นอกจากนั้นในการแปรแผนไปเป็นภาคปฏิบัติ ก็ยังติดแนวคิดแบบแยกส่วน ฉะนั้น นโยบายต่าง ๆ ที่ดำเนินการ เช่น การส่งเสริมการมีงานทำ การให้บริการทางสังคม จึงแยกกันทำคนละที่และไม่ได้ผล

(2) ผลลัพธ์ที่เป็นจริงจากแผนพัฒนา

ผลที่เกิดขึ้นจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแบบดังกล่าวจึงมีดังนี้

- ดร.ปรีชาถือว่าการพัฒนาของไทยนั้นประสบความสำเร็จสูง เนื่องจากในขณะที่มีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจนั้นเป็นไปได้ดี แต่ทว่าความยากจนกลับขยายตัวอย่างกว้างขวาง พร้อมทั้งได้วิเคราะห์สาเหตุของความล้มเหลวดังกล่าวว่ามาจากความล้มเหลวในอุดมการณ์ "ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ" และการล้มเหลวในแบบจำลองการพัฒนาของตะวันตก

- การพัฒนาโดยเน้นหนักการทำประเทศให้ทันสมัยโดยนำเอาเทคโนโลยีและเครื่องจักรมาใช้ ทำให้นำเอาเทคโนโลยีเข้ามาแทนที่แรงงานคน โดยเฉพาะแรงงานชนบท และส่งผลสืบเนื่องให้ชาวนาหลุดจากระบบการผลิตที่เป็นของตนเอง ปัญหาแรงงานชนบทจึงเป็นปัญหาที่ ดร.ปรีชาเรียกร้องให้นักวางแผนสนใจให้มากขึ้น

- เนื่องจากการพัฒนาที่ผ่านมามุ่งเน้นการเพิ่มการผลิตและปรับปรุงคุณภาพชีวิต หากทว่าไม่ได้แต่ต้องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมที่ดำรงอยู่เลย ดังนั้น ผลประโยชน์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากพัฒนาจึงเอื้อประโยชน์ให้แก่กลุ่มคนที่ได้เปรียบอยู่แล้วในโครงสร้างและเท่ากับเป็นการธำรงรักษาโครงสร้างที่มีอยู่ให้สืบทอดต่อไป

- การประเมินสถานการณ์ภาพของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของไทย เนื่องจากเป็น "คนวงใน" ที่อยู่กับแวดวงการวางแผนพัฒนาอย่างใกล้ชิด ดร.ปรีชาจึงสามารถประเมินสถานการณ์ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของไทยจากจุดยืนของนักเศรษฐศาสตร์การเมืองได้อย่างถึงแก่นว่า เนื่องจากการวางแผนพัฒนาของไทยนั้นดำรงอยู่ท่ามกลางระบบทุนนิยมที่กำลังต้องการขยายตัวอย่างรวดเร็ว และใช้กลไกตลาดเป็นพลังขับเคลื่อนสังคม แผนพัฒนาในโลกที่เป็นจริงจึงมีอยู่ 2 แผนคือ

- **แผนของเอกชน** ซึ่งยึดหลักการแสวงหากำไรสูงสุด แบบปัจเจกชน และควบคุมการผลิตส่วนใหญ่ของประเทศไว้ในกำมือ

- **แผนของรัฐบาล** ซึ่งควบคุมกิจกรรมและโครงการของรัฐและปูพื้นฐานเพื่อสนับสนุนเอกชน

พลังขับเคลื่อนที่แท้จริงของเศรษฐกิจไทยจึงอยู่ที่แผนของเอกชน ส่วนแผนของรัฐนั้น หน้าที่แท้จริงคือมีไว้ช่วยเสริมแผนของเอกชนและประสานงาน กับการทำหน้าที่เป็นกลไกทางอุดมการณ์ สร้างความชอบธรรมให้แก่รัฐเท่านั้น โดยที่แท้จริงรัฐไม่สามารถชี้นำหรือกระตุ้นภาคเอกชนได้ ตัวอย่างเช่น การชี้นำให้เอกชนไปลงทุนในเขตภูมิภาคล้าหลัง เป็นต้น

และหากจะประเมินแผนพัฒนาของไทยโดยใช้เกณฑ์เรื่อง "ขีดความสามารถ" ไปจับแล้ว ดร.ปรีชา ก็พบว่า แผนพัฒนาของไทยเป็นเสมือนแผนกระดาดซึ่งที่กล่าวมาแล้ว โดยมีกระบวนการร่างด้วยการนำเอาแผนงานของแต่ละกรมกองมารวม ๆ กัน นอกจากนั้นก็ยังมียุทธศาสตร์เหมือนการพยากรณ์อากาศคือ เพียงแต่คาดการณ์ทำนายได้ว่า จะมีอะไรเกิดขึ้น แต่ไม่มีกลไกหรือวิธีการจัดการเพื่อเปลี่ยนแปลงปรากฏการณ์ดังกล่าว ตัวอย่างเช่น เรื่องการคาดการณ์ว่าจะมีการผูกขาดเกิดขึ้น แต่ก็ไม่มีแผนจะจัดการกับสภาวะดังกล่าว เป็นต้น

(3) ข้อเสนอแนะสำหรับแผนพัฒนา

จากการสำรวจแผนพัฒนาทั้งในระดับตรวจสอบแนวคิดและกระบวนการในการร่างแผนและติดตามดูขั้นตอนการนำแผนไปปฏิบัติ ดร.ปรีชาได้ระบุข้ออ่อนต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ดังนั้น ข้อเสนอแนะของดร.ปรีชาซึ่งได้เสนอไว้ตั้งแต่ปีพ.ศ.2524 จึงมีทั้งระดับแนวคิด และการปฏิบัติการโดยยึดหลักการของเศรษฐศาสตร์การเมืองแทนหลัก Neo-classic ดังนี้

(i) การปรับเปลี่ยนคำนิยาม

เริ่มจากคำนิยามของคำว่า "การพัฒนา" ตามทัศนะของเศรษฐศาสตร์การเมือง การพัฒนาคือการปลดปล่อยพลังการผลิตอันได้แก่ มนุษย์ ที่เรียกว่าการพัฒนาที่ถือเอามนุษย์เป็นเป้าหมาย (ends) มิใช่หนทาง/วิถีทางของการพัฒนา (means) เรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจหรือเพิ่มรายได้นั้นเป็นเพียงส่วนเลี้ยวหนึ่ง มิใช่เป้าหมายทั้งหมด หากแต่ต้องพัฒนาความสามารถของคนและนำเอาความสามารถนี้ไปพัฒนาสิ่งอื่น ๆ ต่อไป

(ii) การปรับเปลี่ยนปรัชญาของการพัฒนา

ตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญก็คือการปรับเปลี่ยนปรัชญาของการพัฒนาที่มาปรากฏอย่างชัดเจนในแผนพัฒนาฉบับที่ 7 ที่ให้ "ถือเอาคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา" (โดยเฉพาะคนที่ขาดโอกาสในสังคม) ดร.ปรีชาได้ให้คำอธิบายที่ชัดเจนเกี่ยวกับปรัชญาของการถือเอาเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาเอาไว้ว่า

- เป็นการพัฒนาของประชาชน ซึ่งหมายถึงมีการลงทุนทางสังคมให้แก่ประชาชน ตัวอย่างเช่น โครงการ Social Safety Net
- เป็นการพัฒนาโดยประชาชน ซึ่งหมายถึงการให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง

และเติมที่ในกระบวนการพัฒนา

- เป็นการพัฒนาเพื่อประชาชน ซึ่งหมายถึงการพัฒนาเพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชน ให้ประชาชนมีโอกาสและมีทางเลือกในชีวิต

(iii) จากทัศน์แบบ "แยกส่วน" สู่ทัศน์แบบ "องค์รวม"

● จากมุมมองแบบนักเศรษฐศาสตร์การเมืองที่วิจารณ์ทัศน์แบบแยกส่วนของเศรษฐศาสตร์แบบทุนนิยม ดร.ปรีชาได้นำเสนอให้ใช้แนวคิดแบบ "องค์รวม" (Totality) ทั้งในระดับแนวคิดและแนวทางปฏิบัติ ในระดับการวิเคราะห์ การพิจารณา "การพัฒนา" แบบองค์รวมนั้นหมายความว่าต้องมองเรื่องสังคมอย่างรอบด้านทั้งเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องจิตสำนึกและอุดมการณ์ซึ่งเป็นมิติที่นักเศรษฐศาสตร์ทุนนิยมมิได้กล่าวถึงมากนัก แม้แต่ในมิติเศรษฐกิจก็ต้องมองปัจจัยทุกตัวให้สัมพันธ์กัน เช่น เทคโนโลยี ราคา ระบบภาษี ระบบที่ดิน ฯลฯ

เช่นเดียวกับในภาคปฏิบัติ เมื่อมีทัศน์ที่แยกส่วน ก็ทำให้การวางแผนย่อย (Micro) ไม่สัมพันธ์กับแผนรวมทั้งหมด หรือเมื่อวางแผนมหภาค (Macro) เป็นภาพรวมทั้งหมด เมื่อนำแบบแผนดังกล่าวไปเป็นแบบจำลองเพื่อลงสู่ภาคปฏิบัติ ก็ดำเนินการตามแผนไม่ได้ เนื่องจากไม่สัมพันธ์กับเงื่อนไขที่เป็นจริง

(iv) การพัฒนาท่ามกลางความขัดแย้ง

ในการวิเคราะห์สภาพความเป็นจริงของสังคมนั้น ดร.ปรีชาเสนอให้ใช้แนวคิดที่ก้าวหน้าแบบ Pluralism ที่กล่าวว่า ในสังคมประกอบด้วยคนกลุ่มต่าง ๆ ที่มีความขัดแย้งด้านผลประโยชน์ (Conflict of Interest) ไม่ว่าจะเป็นผลประโยชน์ทางธุรกิจ หรือแม้แต่ผลประโยชน์ในการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้น การพัฒนาจึงต้องดำเนินไปท่ามกลางความขัดแย้งและแก้ไขความขัดแย้งอย่างสร้างสรรค์และยุติธรรม

และแม้ว่า เกณฑ์หลักในการวิเคราะห์สังคมแบบเศรษฐศาสตร์การเมืองจะเป็นเรื่อง "ชนชั้น" แต่ดร.ปรีชามีทัศนะว่า เรื่องการพัฒนานั้นเป็นเรื่องระดับชาติ ดังนั้น การใช้เกณฑ์เรื่อง "ชนชั้น" จึงอาจจะไม่สอดคล้องกับเส้นทางการพัฒนา เกณฑ์ใหม่ที่ดร.ปรีชานำเสนอคือ เรื่อง "ประชาธิปไตย" ดังนั้น การวิเคราะห์แยกแยะพลังในสังคมที่มุ่งหน้าไปสู่การพัฒนาประเทศนั้น จึงแบ่งเป็นพลังประชาธิปไตย และพลังที่ไม่เป็นประชาธิปไตย

(v) ก้าวไปกับแนวคิดเรื่อง "สิทธิมนุษยชน"

● ในอีกปีต่อมา ในเอกสารปีพ.ศ.2533 เรื่อง "สิทธิมนุษยชนและการพัฒนาในทศวรรษหน้าของไทย" ดร.ปรีชาได้เพิ่มเติมแนวคิดเรื่อง "สิทธิมนุษยชน" ซึ่งเป็นแนวคิดของโลก

ตะวันตกหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้ความสนใจมากในระดับสากล เช่น การรณรงค์ผ่านองค์กรสหประชาชาติ ดร.ปรีชาได้ใช้หลักการแบบเศรษฐศาสตร์การเมืองนิยามว่า "สิทธิมนุษยชน" นั้นต้องเป็นสิทธิทั้งทางการเมืองและสิทธิทางเศรษฐกิจ จะเลือกใช้เพียงมิติใดมิติเดียวมิได้ ซึ่งเป็นวิธีการมองประชาธิปไตยแบบตะวันตกที่จะนำมาใช้กับโลกที่สามไม่ได้ และสิทธิทางเศรษฐกิจนี้จะต้องเป็นประชาธิปไตยแบบสังคมนิยม กล่าวคือเน้นความยุติธรรมและเสมอภาคในการกระจายรายได้ ทรัพย์สินและอำนาจในสังคม พร้อมกันนั้นก็ได้พันธระบอบอุปสรรคที่ปิดกั้นสิทธิมนุษยชนของประชาชนในสังคมไทยว่า ที่สำคัญมีอยู่ 2 ประการคือ เงื่อนไขที่เปิดให้เงินซื้อความยุติธรรมได้ และจิตสำนึกแบบอำนาจนิยม

(vi) การปรับเปลี่ยนทิศทางการพัฒนาและยุทธศาสตร์การพัฒนา

ดร.ปรีชาเสนอให้มีการปรับเปลี่ยนทิศทางการพัฒนาที่เคยมุ่งเน้นในมิติเชิงปริมาณ เช่น การติดตามดูแลการขยายตัวของรายได้ประชาชาติ ฯลฯ มาเป็นการมองมิติเชิงคุณภาพ เช่น การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาประเทศ การกระจายรายได้ตามหลักความยุติธรรม และความยั่งยืนทางนิเวศ เป็นต้น แนวทางใหม่สำหรับการพัฒนา คือ การปรับโครงสร้างสังคมให้มีความเสมอภาคทางสังคมมากขึ้น และการสร้างจริยธรรมใหม่เพื่อความยั่งยืนในด้านสิ่งแวดล้อม

สำหรับยุทธศาสตร์การวางแผนเพื่อประชาชนนั้น ดร.ปรีชาใช้มุมมองแบบนักเศรษฐศาสตร์การเมืองวิเคราะห์ว่า เราไม่อาจหลีกเลี่ยงกับความเป็นจริงได้ว่า โครงสร้างสังคมของไทยมีเรื่องโครงสร้างการผูกขาดทางเศรษฐกิจ โครงสร้างอำนาจนิยมทางการเมืองและสังคมวัฒนธรรมที่ปิดกั้นการกระจายผลพวงของการพัฒนาอย่างมาก การวางแผนเพื่อประชาชนจึงไม่อาจลอยตัวอยู่เหนือโครงสร้างเหล่านี้ได้ หากว่าจะต้องหันหน้ามาเผชิญกับความเป็นจริงดังกล่าว กระบวนการมาเผชิญหน้าที่ดร.ปรีชานำเสนอก็คือ ต้องมีแผนปฏิบัติการทางการเมืองที่บรรจุอยู่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และต้องมีการเปลี่ยนแปลงระบบการวางแผนและการดำเนินงานตามแผนโดยอาศัยพลังมวลชนเป็นกำลังหลัก แผนงานที่วางไว้จึงจะสอดคล้องรับใช้ผลประโยชน์ของประชาชนและสามารถดำเนินการไปได้ตลอดรอดฝั่งตามที่ตั้งเป้าหมายเอาไว้

ในแง่ยุทธศาสตร์หลัก ดร.ปรีชาเสนอยุทธศาสตร์แบบ "เท่าที่ให้อูที่คัน" เนื่องจากมีการระบุปัญหาหลักของสังคมไทยอยู่ 5 ประการ ดังนั้น การแก้ไขปัญหาก็ต้องเริ่มเยียวยารักษาที่ 5 แผนหลักของสังคม คือ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการลงทุนของสังคม การปฏิรูปที่ดิน การพัฒนาและพิทักษ์สิ่งแวดล้อม การล้มล้างระบบผูกขาด และการบริการสังคมเพื่อประชาชน (ดูรายละเอียดใน "แผนพัฒนาเศรษฐกิจ-เพื่อใคร", 2524)

(4) การแปรแผนพัฒนาให้เป็นภาคปฏิบัติการที่จริงจัง

การพัฒนา "แผนพัฒนา" เองนั้น มีกระบวนการใน 2 ระดับ ระดับแรกคือ การต่อสู้บรรดาแนวคิดความเชื่อพื้นฐาน รวมทั้งปรัชญาต่าง ๆ ที่อยู่ในเนื้อหาของการวางแผน และในระดับที่สองคือ หลังจากที่ได้มีการปรับเปลี่ยนแนวคิดแล้ว ดูเหมือนว่าขั้นตอนที่ยากลำบากกว่าก็คือ จะแปรแนวคิดใหม่ให้มาเป็นการกระทำใหม่ในทางปฏิบัติได้อย่างไร

กำแพงด่านแรกที่แผนพัฒนาจะต้องฝ่าฟันก็คือ **สถานภาพของ "ตัวแผนพัฒนา"** เอง ดังกล่าวมาแล้วว่า จากมุมมองของดร.ปรีชาที่มีต่อสถานภาพของแผนพัฒนาของประเทศไทย ตั้งแต่ทศวรรษ 2520 นั้น ดร.ปรีชาเห็นว่า แผนพัฒนาของไทยเป็นเพียงแผ่นกระดาษที่ไม่มีพลังอำนาจที่จะแปรข้อความต่าง ๆ ในแผ่นกระดาษให้ออกมาเป็นความเป็นจริง ดังนั้น จำเป็นต้องมีการเปลี่ยนความเข้าใจเกี่ยวกับแผนพัฒนาเสียใหม่ว่า การทำแผนมิใช่การร่างข้อความต่าง ๆ ลงแผ่นกระดาษ หากทว่าเป็นกระบวนการระดมพลังส่วนต่าง ๆ ของสังคมดังกล่าวของดร.ปรีชาที่ว่า "ศิลปะของการวางแผนนั้น ไม่ได้อยู่ที่การร่างแผน แต่อยู่ที่การทำให้แผนมีชีวิตชีวา" ("แผนพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อใคร" 2524) แนวคิดที่ดร.ปรีชานำเสนอไว้ตั้งแต่ปีพ.ศ.2521 ดังกล่าวเริ่มมาปรากฏเป็นจริงเป็นจังทีละเล็กละน้อยนับตั้งแต่แผนพัฒนาฉบับที่ 7 เป็นต้นมา

กำแพงด่านที่สองคือ **ความเข้าใจเกี่ยวกับประชาชน** คงจำกันได้ว่า เมื่อเริ่มมีการเปิดฉากที่จะทำการพัฒนาประเทศนั้น คาถาที่นักวิชาการและนักวางแผนพัฒนาจะท่องมนต์กันเป็นประจำก็คือ เราต้องยอมรับว่าประชาชนของเรายังคงอยู่ในวัฏจักรชั่วร้ายคือ โง่ จน เจ็บ ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญจากภายในสังคม (endogenous factor) ที่ทำให้สังคมไทยล้าหลัง นับตั้งแต่ปีพ.ศ.2521 ดร.ปรีชาก็ได้คัดค้านกระแสคิดดังกล่าว ในเอกสารชื่อ "หลักการวางแผนพัฒนาชนบท" ดร.ปรีชาระบุว่า ประชาชนไทยนั้นมิได้ล้าหลังไปหมดทุกส่วนดังที่แนวคิดการพัฒนากระแสหลักกล่าวเอาไว้ แต่ทว่ามี "บางส่วน" ที่ก้าวหน้า และเป็นส่วนที่การพัฒนาจะต้อง "แสวงหา" เพื่อนำเอาประชาชนส่วนที่ก้าวหน้ามาพัฒนาจัดตั้งองค์กรประชาชน ข้อคิดเห็นของดร.ปรีชานั้นน่าจะประมวลมาจากบริบทของสังคมไทยที่ได้ผ่านเหตุการณ์ช่วงปีพ.ศ.2516-2519 ที่ประชาชนไทยส่วนเล็ยต่าง ๆ แม้แต่ส่วนที่เคยถูกมองว่า "ล้าหลังอย่างที่สุด" คือชาวนา ได้แสดงศักยภาพด้านที่ก้าวหน้าออกมาให้ประจักษ์ จึงอาจนับได้ว่า ทศนะของดร.ปรีชาต่อประชาชนเป็นหนึ่งในประวัติศาสตร์หน้าแรก ๆ ของแนวคิดเรื่อง "ภูมิปัญญาชาวบ้าน" ที่แพร่หลายอยู่ในปัจจุบัน

จากทัศนะพื้นฐานทั้งสองประการที่ได้กล่าวมา ดร.ปรีชาได้นำเสนอแนวทาง "การมีส่วนร่วมของประชาชน" ทั้งในการทำแผนและปฏิบัติตามแผนที่ปรากฏในเอกสารชื่อ "แผนพัฒนาเศรษฐกิจ: เพื่อใคร: บทวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมือง" (2524) โดยกล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน (ซึ่งดร.ปรีชาได้ให้คำนิยามเอาไว้อย่างชัดเจน) นั้นต้องเริ่มทั้งใน 2 ระดับ กล่าวคือ ในระดับของการร่างแผน ก็ต้องระดมพลังให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริง มิใช่

"ส่วนร่วมแบบที่เคยเป็นมา" คือ ไม่มีส่วนร่วมในผลดีของการพัฒนา แต่มีส่วนร่วมในความหายนะ (ดังที่เห็นผลในช่วงแผน 7) ส่วนในภาคปฏิบัติการนั้น ต้องระดมพลังมวลชนเพื่อมาคอย "กำกับดูแล" หรือ "บีบรัฐ" ให้ปฏิบัติตามส่วนหนึ่ง และเนื่องจากในหมู่ประชาชนเองก็มีทั้งส่วนที่ก้าวหน้า กลางๆ และล้าหลัง ดังนั้น แนวทางการระดมพลังประชาชนก็คือ ต้องระดมพลังที่ก้าวหน้า และ กระตุ้นพลังที่เฉื่อยชา เป็นที่น่าสังเกตว่า ในช่วงที่ดร.ปรีชานำเสนอแนวคิดดังกล่าวนั้น เริ่มมีกรณี ตัวอย่างเล็กๆ ที่กลุ่มชาวบ้านบางกลุ่มบางแห่ง ได้ริเริ่มทำโครงการพัฒนาระดับหมู่บ้านของตนเองตามแนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชนและการพึ่งตนเองซึ่งให้ผลสำเร็จอย่างดี และได้ เริ่มเป็นที่รับรู้กันบ้างในแวดวงนักพัฒนาองค์กรเอกชน (ซึ่งดร.ปรีชาได้ติดตามความเคลื่อนไหว ของสังคมอยู่เสมอ) หากทว่าแนวทางการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงดังกล่าวยังมีขอบเขตอยู่ในระดับ หมู่บ้านเท่านั้น ยังไม่ได้ยกระดับขึ้นมาเป็นนโยบายของแผนพัฒนาในยุคสมัยนั้น และยังมีได้มีการ ปรับเปลี่ยนโครงสร้างอำนาจของท้องถิ่น (เช่น เรื่อง อบต. ที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน) สังคมไทยยังต้อง รอเวลาสักช่วงเวลาหนึ่งจนกระทั่งมาถึงแผน 7 - แผน 8 ที่ได้ร่วมมีการนำแนวคิดดังกล่าวมาเป็น แนวทางของการพัฒนาสังคม (ซึ่งส่วนหนึ่งก็มาจากการแสวงหาความเคลื่อนไหวด้านแนวคิดจาก ภายนอกด้วย)

แม้ว่า แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชน หรือการตระหนักในศักยภาพด้านการ พัฒนาของประชาชนจะเป็นที่ยอมรับกันได้ในระดับแนวคิดและหลักการ ภายหลังจากที่ได้มีการตี ฝากำแพงด้านความคิดมาแล้ว อุปสรรคที่ดูจะยากเย็นยิ่งกว่าการต่อสู้ด้านความคิดก็คือ การต่อสู้ ในการแปรแนวคิดให้มาเป็นภาคปฏิบัติ ณ จุดนี้ ดร.ปรีชาเป็นนักวิชาการที่ได้ "สาวไปให้สุด" กล่าวคือ ไม่เพียงแต่พอใจอยู่ในระดับการต่อสู้ทางความคิดเท่านั้น หากทว่าได้ติดตามลงไปถึง ภาคปฏิบัติการด้วย และดร.ปรีชามีลักษณะที่เกาะติดอยู่กับสภาพความเป็นจริงของสังคม ดังจะ ปรากฏในงานเขียนวิเคราะห์เรื่องแผนพัฒนานั้น ดร.ปรีชาไม่หลงลืมที่จะวิเคราะห์อุปสรรคต่าง ๆ ที่กีดขวางการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยระบุว่า อุปสรรคตั้งแต่ขั้นตอนแรกของการวางแผนเลย ก็คือ ในเรื่องการพัฒนาสังคมนั้น รัฐบาลก็คิดไปอย่างหนึ่ง นักธุรกิจก็คิดไปอย่างหนึ่ง ประชาชน ชาวไร่ชาวนากรรมกรก็คิดไปอีกอย่างหนึ่ง การวางแผนนั้นยังไม่มีกระบวนการปรับความคิดของ คนทุก ๆ ส่วน และโดยอาศัยโครงสร้างอำนาจของสังคม แผนพัฒนาประเทศจึงออกมาตามความ คิดเห็นของคนเพียงกลุ่มเดียว แต่ใช้และให้ผลกับคนทั้งประเทศ

ในส่วนของภาคปฏิบัติการ การดำเนินการตามแนวทาง "การพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของ ประชาชน" นั้นเป็นไปได้อย่างยากลำบาก เนื่องจากอุปสรรคสำคัญคือระบบข้าราชการ ดร.ปรีชา ระบุอย่างชัดเจนไม่อ้อมค้อมว่า เนื่องจากการพัฒนาแนวนี้จะบั่นทอนอำนาจของข้าราชการอย่าง มาก จึงทำให้ข้าราชการไม่ต้องการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม หรือมิฉะนั้นก็อาจจะเป็นปัญหา

เรื่องความสับสนด้านปรัชญาการพัฒนาของหน่วยราชการไทยในชนบท เช่น จะแปรเปลี่ยนวิธีการทำงานจากแบบ top-down มาเป็น bottom-up ได้อย่างไร รวมทั้งคุณภาพของข้าราชการและอุดมการณ์รับใช้ประชาชนของข้าราชการ ซึ่งเป็นเรื่องที่มีรากฐานทางประวัติศาสตร์มาอย่างยาวนานจนยากที่จะถอดถอนหรือเปลี่ยนแปลงได้

หากเราจะประเมินคุณภาพการจากการนำเสนอแนวคิดและแนวทางปฏิบัติการในส่วนที่เกี่ยวกับการพัฒนาของดร.ปรีชาแล้ว เราก็อาจจะกล่าวได้ว่า ทศนะของดร.ปรีชาเป็นหินก้อนหนึ่งที่ถมเส้นทางการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาของไทยจากในอดีตมาจนถึงปัจจุบัน นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2522 ที่ดร.ปรีชาได้เริ่มให้ข้อเสนอแนะแก่สภาพพัฒนาเพื่อปรับเปลี่ยนแนวคิด ทิศทาง และยุทธศาสตร์การพัฒนา โดยให้เริ่มต้นจากปัญหาที่เป็นจริงของสังคมไทยในขณะนั้น คือ ปัญหาการกระจายรายได้ ปัญหาความยากจน ปัญหาการมีงานทำ และปัญหาการให้บริการทางสังคมแก่ประชาชน นับจากวันนั้นมาจนถึงวันนี้ ข้อเสนอแนะบางข้อได้รับการตอบสนองจากรัฐแล้ว บางข้อก็เกิดมาจากความพยายามริเริ่มของประชาชนที่ดำเนินงานจนได้ผล และส่งผลสะท้อนถึงการวางแผนพัฒนาในชั้นหลัง ๆ แต่ทว่าก็ยังมียกหลายข้อที่ยังไม่ได้ลงมือกระทำ เช่น การปฏิรูปที่ดิน และโครงสร้างการเกษตรอย่างจริงจัง หรือการแก้ไขปัญหาระบบงานชนบท เป็นต้น

3.3 แนวคิดด้านสิ่งแวดล้อมแบบเศรษฐศาสตร์การเมือง

แนวคิดด้านสิ่งแวดล้อมนั้น อาจถือได้ว่าเป็นความต่อเนื่องด้านแนวคิดที่เกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์และการพัฒนาของดร.ปรีชาซึ่งได้กล่าวพาดพิงถึงปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมตั้งแต่วัยเริ่มต้นเขียนงานที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง "การพัฒนา" เช่น ในเอกสารเรื่อง "แผนพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อใคร" (2524) นอกเหนือจากการระบุถึงปัญหาเรื่องการพัฒนาสังคม ความยากจน และอื่น ๆ แล้ว ก็ได้ มีการกล่าวถึงเรื่องปัญหาสิ่งแวดล้อมเอาไว้ด้วย และสำหรับในงานเขียนยุคหลัง ๆ นับตั้งแต่กลางทศวรรษที่ 2530 ดร.ปรีชาได้เริ่มเขียนงานเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมอย่างจริงจัง โดยมีงานเขียนทั้งที่เป็นตำรารูปเล่ม เช่น สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (2538) เศรษฐศาสตร์สีเขียวเพื่อชีวิตและธรรมชาติ (2539) ฯลฯ และงานเขียนเป็นรูปบทความที่เผยแพร่ตามวารสาร นิตยสาร และสิ่งพิมพ์อื่น ๆ เช่น นิตยสารโลกสีเขียว วารสารเส้นทางสีเขียว เป็นต้น ความสนใจในเรื่องสิ่งแวดล้อมของดร.ปรีชาน่าจะอธิบายได้จากภูมิหลังของช่วงเวลาที่ได้ศึกษาอยู่ในประเทศเยอรมัน เนื่องจากเยอรมันจัดอยู่ในกลุ่มประเทศที่มีการพัฒนาเศรษฐกิจแนวทางอุตสาหกรรมหนักอย่างมาก ประเทศหนึ่งในยุโรป ผลสืบเนื่องที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้พ้นของบรรดาประเทศที่พัฒนาสังคมด้วยอุตสาหกรรมหนักก็คือ ปัญหาความเสื่อมโทรมด้านสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องมลพิษในน้ำ ดิน อากาศ การทำลายป่าและสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ในอีกด้านหนึ่ง ปฏิกริยาของสังคมเยอรมันที่มีต่อปัญหา

สิ่งแวดล้อมและการแสวงหาหนทางแก้ไขก็มีอยู่ในระดับสูง ดังเช่นการก่อตัวของพรรคกรีนที่เป็นที่นิยมของประชาชน การใช้เวลาศึกษาอยู่ในประเทศเยอรมันถึง 12 ปีในช่วงเวลาของกระแสการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม น่าจะเป็นบรรยากาศที่หล่อหลอมความเข้าใจและจิตสำนึกของ ดร.ปริชาในเรื่องนิเวศวิทยาเป็นอย่างดี ดังนั้น เมื่อกระแสความสนใจของสังคมไทยในเรื่องสิ่งแวดล้อมพุ่งขึ้นสู่การรับรู้ของสาธารณชน อันเนื่องมาจากผลพวงของการพัฒนาประเทศในช่วง 3 ทศวรรษที่ผ่านมา ดร.ปริชาจึงได้ใช้วาระโอกาสดังกล่าวเคลื่อนไหวความคิดและความเข้าใจในเรื่องสิ่งแวดล้อมตามไปด้วย

มองปัญหาสิ่งแวดล้อมจากมุมมองของนักเศรษฐศาสตร์การเมือง: กว่าง-ซัด-ลิก

จากตำราเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อม 2 เล่มคือ **สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา** (2538) และ **เศรษฐศาสตร์สีเขียวเพื่อชีวิตและธรรมชาติ** (2539) ดร.ปริชาได้ให้ภาพรวมพัฒนาการด้านแนวคิดของเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมที่ค่อย ๆ ก่อตัวมาเป็นลำดับ เริ่มตั้งแต่ทศวรรษ 1970 (หลังจาก 2 ทศวรรษของการพัฒนาไทย) ดร.ปริชาได้กล่าวว่า แบบจำลองด้านเศรษฐกิจ-สิ่งแวดล้อมที่มีชื่อเสียงของโลกเห็นจะเป็นแบบจำลองของของมหาวิทยาลัย MIT ซึ่งใช้เทคนิคการวิเคราะห์แบบ System dynamics โดยมี feedback loop เป็นตัวอธิบายพฤติกรรมต่าง ๆ ของตัวแปรในแบบจำลองที่รู้จักกันในนาม **The Limits to Growth** (1972) ซึ่งดร.ปริชาได้นำมาสรุปเป็นสาระสำคัญ 3 ประการคือ

(1) การทบทวนเรื่องวัตถุดิบ

วัตถุดิบที่ใช้ในอุตสาหกรรมนั้นมีปริมาณจำกัดและจะหมดไปในไม่ช้า หากมีการขยายตัวของการพัฒนาเศรษฐกิจมากจนเกินไป สภาวะแวดล้อมก็จะรองรับไม่ไหว (ที่เรียกว่า overshoot) สภาวะดังกล่าวไม่อาจจะแก้ไขได้ด้วยการนำวิทยาการใหม่ ๆ มาแก้ปัญหาหรือการแก้ปัญหาเพียงที่ละจุดเท่านั้น

(2) การทบทวนข้อคิดเกี่ยวกับ "product" V.S. "waste"

ในแบบจำลองนี้ชี้ให้เห็นจุดอ่อนของวิธีคิดด้านเศรษฐศาสตร์ว่า สนใจแต่การผลิตวัตถุดิบให้ออกมาเป็นสินค้า หากแต่ไม่ได้คำนึงถึง waste product ที่จะออกมาจากกระบวนการดังกล่าว รวมทั้งไม่ได้คาดการณ์วางแผนล่วงหน้ากับของเสียต่าง ๆ จนกระทั่ง waste product นั้นมีมากเกินไปจนจะจัดการได้ เช่น ตัวอย่างปัญหาขยะต่าง ๆ

(3) การทบทวนข้อคิดเกี่ยวกับเรื่อง "ความต้องการ" (need)

ข้อตกลงเบื้องต้นของเศรษฐศาสตร์แบบเดิมนั้น กล่าวว่า ความต้องการของมนุษย์นั้นไม่

มีขีดจำกัด (demand) ดังนั้น การผลิตสินค้าจึงมีขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการอันไม่จำกัดนั้น (supply) ในขณะที่ข้อเสนอเกี่ยวกับธรรมชาติของความต้องการของมนุษย์อาจจะถูกต้อง แต่ก็มีคำถามต่อไปแล้วระบบเศรษฐกิจจะมีท่าทีอย่างไรต่อความต้องการอันไม่จำกัดนั้น ดร.ปรีชาระบุว่า ภายใต้ระบบทุนนิยม ซึ่งเป็นระบบเศรษฐกิจที่มีเป้าหมายในการแสวงหาผลกำไรสูงสุด อันจะได้อำนาจเมื่อผู้บริโภคสินค้าอยู่ตลอดเวลา ดังนั้น นักอุดมการณ์ของทุนนิยมจึงกำหนดทำที่ที่จะปลูกปั่นความต้องการของผู้บริโภคให้อยากบริโภคสินค้า "ให้มาก" และ "ให้ใหม่" อยู่เสมอ ระบบการผลิตอย่างมาก ๆ เพื่อตอบสนองวัฒนธรรมการบริโภคแบบกินทิ้งกินขว้าง (Throw-away culture) ขัดกับตรรกวิทยาทางนิเวศ กล่าวคือ มนุษย์ไม่อาจผลิตและบริโภคอย่างไร้ขอบเขตได้ เนื่องจากทรัพยากรของโลกมีปริมาณจำกัด และความสามารถในการดูดซับของเสียจากการบริโภคก็มีจำกัดด้วย นอกจากนี้ ดร.ปรีชายังหยิบยืมทัศนะของ World Commission on Environment and Development และนักเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมที่กล่าวถึงเรื่องความต้องการว่า หากคนรุ่นเรานำเอาทรัพยากรทั้งหมดมาใช้ในปัจจุบัน ก็เท่ากับเราได้ขโมยทรัพยากรของชนรุ่นอนาคตมาใช้จนหมด และทิ้งไว้แค่ waste product นี่เป็นการทำลายความสามารถในการผลิตของพวกเขาในอนาคต ชนรุ่นอนาคตเขามีสิทธิที่จะมีสิ่งแวดล้อมที่ดีและมีทรัพยากรใช้อย่างพอเพียงหรือไม่

เนื่องจากแนวคิดเรื่อง The Limits to Growth ถูกนำเสนอมาในช่วงที่กระแสดังกล่าวกำลังโผล่ในเรื่องความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจยังคงมีอยู่มาก ดังนั้น แนวคิดดังกล่าวจึงสร้างแรงสั่นสะเทือนให้แก่วงการต่าง ๆ อย่างมาก โดยส่วนใหญ่แล้ว นักนิเวศวิทยาจะเห็นด้วย แต่นักเศรษฐศาสตร์ส่วนมากจะไม่เห็นด้วย เนื่องจากแนวคิดเรื่องสิ่งแวดล้อมนั้นอยู่นอกสายตาของนักเศรษฐศาสตร์มาเป็นเวลานานแสนนาน จนกระทั่งเมื่อชีวิตของนักเศรษฐศาสตร์เองต้องจ่อจมนอยู่ท่ามกลางมลพิษนานาชนิด จึงได้เกิดการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ขึ้นในวิชาเศรษฐศาสตร์ และเกิดเศรษฐศาสตร์สาขาใหม่ที่เรียกว่าเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อม

ดร.ปรีชาประมวลว่าจากแบบจำลอง "The Limits to Growth" ได้ก่อให้เกิดการทบทวนแนวคิดด้านเศรษฐศาสตร์ ซึ่งในขั้นต่อไปจะเป็นรากฐานสำหรับการก่อเกิดเศรษฐศาสตร์กระแสใหม่ ๆ เช่น Green Political Economy/Bio-Economics ฯลฯ

จากจุดยืนของนักเศรษฐศาสตร์การเมืองที่เกาะติดกับปรัชญา "totality" ทำให้ดร.ปรีชามิได้พิจารณาปัญหาในเชิงอย่างโดด ๆ หากทว่าได้เชื่อมโยงแนวคิดเรื่องสิ่งแวดล้อมเข้ากับแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์คือ Growth และ Poverty กล่าวคือ ในขณะที่การพัฒนาเศรษฐกิจได้สร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจให้แก่คนกลุ่มน้อยกลุ่มหนึ่ง แต่ก็ได้สร้างความยากจนให้แก่คนส่วนใหญ่และนอกจากการผลิตแบบอุตสาหกรรมทุนนิยมจะสร้างความยากจนให้แก่ผู้คนแล้ว ยังสร้างความยากจนให้แก่ธรรมชาติแวดล้อมด้วย และยิ่งผู้คนยากไร้มากขึ้น ก็ยิ่งหันไปสร้างความเสื่อมโทรม

ให้แก่ธรรมชาติมากยิ่งขึ้น ตัวอย่างง่าย ๆ ก็เช่น เมื่อชาวนาเสียที่ดิน ก็ต้องหันไปตัดไม้ทำลายป่ามากยิ่งขึ้น เป็นต้น การแก้ไขปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อมจึงต้องพิจารณาสายใยสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดทั้ง 3 ส่วนนี้

นอกเหนือจากการใช้แนวคิดและทัศนะแบบนักเศรษฐศาสตร์ไปวิเคราะห์ปัญหาสิ่งแวดล้อมอย่างกว้างขวางแล้ว จุดเด่นของดร.ปริชาในการพิจารณาปัญหาสิ่งแวดล้อมที่อาจจะแตกต่างจากนักเศรษฐศาสตร์ส่วนใหญ่ก็คือ การนำมิติด้านจิตวิญญาณและจริยธรรมเข้ามาร่วมพิจารณาด้วยอย่างลุ่มลึก ดังตัวอย่างข้อความที่ปรากฏในบทนำของหนังสือ "เศรษฐศาสตร์สีเขียว" (2539)

- **คำถามเรื่องความเป็นมนุษย์ในระบบทุนนิยม**

"เมื่อค่าของความเป็นมนุษย์สูญหายไป ชีวิตย่อมไร้ค่าไปด้วย ยิ่งมีวัตถุมาก ชีวิตก็ยิ่งแปลกแยกมากขึ้น... นักเศรษฐศาสตร์ทุนนิยมได้นำเอาทรัพย์สินสมบัติและความมั่งคั่งมาให้เรา แต่ขณะเดียวกัน ก็เอาชีวิตและมนุษยธรรมไปจากเราด้วย"

- **คำถามสำหรับปรัชญาและจริยธรรมเศรษฐกิจสมัยใหม่**

"มนุษย์กำลังพบกับประสบการณ์ชีวิตที่มีความขัดแย้งในตัวเอง ในขณะที่ความมั่งคั่งมาเยือน ก็ได้פקเอาความยากไร้ทางจิตใจไปด้วย..." ท่ามกลางพัฒนาการของระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ ไม่มีใครถามแล้วว่า "อะไรดีสำหรับมนุษย์" มีแต่จะถามว่า "อะไรดีสำหรับการขยายตัวของระบบ"

...พัฒนาการและการขยายตัวของทุนนิยมทั่วโลกกำลังสร้างวิกฤติการณ์อย่างเดียวกัน คือ ผู้คนที่ต้องการไขว่คว้าหาวัตถุอย่างไร้ขอบเขต แต่ภายในจิตใจเต็มไปด้วยความวุ่นวาย มีแต่ความอ้างว้าง หวั่นวิตก มีความกลัวมีความสิ้นหวัง มีความก้าวร้าว ในสังคมแบบทุนนิยม เราอาจกล่าวได้ว่า "ที่นี่ไม่มีมนุษย์"

"แนวคิดจริยธรรมที่สอนมนุษย์โดยตรงว่า เราควรจะมีชีวิตอยู่อย่างไร และควรจะทำอย่างไร เพื่อให้บรรลุเป้าหมายแห่งความดีงาม... เศรษฐศาสตร์ต้องมีมิติทางจริยธรรมด้วย"

จากตัวอย่างข้อความที่ยกมาแสดงให้เห็นทัศนะที่รอบด้านและลงลึกของดร.ปริชาในเรื่องปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ประสานมิติทางโลก (เศรษฐกิจ-การเมือง-สังคม) เข้ากับมิติทางธรรม (ปรัชญา-จริยธรรม) ดังนั้น ในขณะที่มุมมองด้านเศรษฐศาสตร์อาจจะมองเห็น "ขีดจำกัดของความเจริญเติบโต" แต่ดร.ปริชาเองเคยทะเลาะไปว่า "แต่ความทุกข์ยากของมนุษย์นั้นไม่มีขีดจำกัด" ดร.ปริชาได้ตั้งคำถามว่า เมื่อนักเศรษฐศาสตร์ทุนนิยมยังมองข้ามและหลงลืมมนุษย์ด้วยกันแล้ว ใครที่จะมานั่งนึกถึงมนุษย์กันเองอีกเล่า

ขอบเขตของปัญหาสิ่งแวดล้อม

ในขณะที่มิติด้านเศรษฐศาสตร์นั้นได้ขยายขอบเขตของการวิเคราะห์มาเป็นระดับโลกที่รู้จักกันในนามของโลกาภิวัตน์ซึ่งมีลักษณะ "เศรษฐกิจข้ามชาติ" เป็นลักษณะเด่น ดร.ปริชาก็ได้ความคิดขยายขอบเขตของปัญหาสิ่งแวดล้อมเช่นเดียวกัน กล่าวคือปัญหานิวเคลียร์ข้ามชาติในเรื่องการวิเคราะห์เศรษฐกิจข้ามชาตินี้ ดร.ปริชาได้นำเสนอวิธีการวิเคราะห์ของปรมาจารย์ทางทฤษฎีการจัดการธุรกิจที่โด่งดังมากในสังคมปัจจุบันคือ P. Drucker พร้อมกันนั้นก็ได้วิพากษ์จุดอ่อนในวิธีคิดของ Drucker ด้วย

ดูเหมือนว่าดร.ปริชาจะเห็นด้วยกับ Drucker ที่เสนอว่า ในระบบธุรกิจโลกสมัยใหม่นั้นมีลักษณะที่แตกต่างไปจากโลกเศรษฐกิจแบบเดิม กล่าวคือ ตัวแปรที่กำหนดรูปร่างของเศรษฐกิจข้ามชาติ คือกระแสเงินไม่ใช่กระแสสินค้า และหลักการแสวงหาตลาดได้เข้ามาแทนที่หลักการแสวงหากำไรสูงสุด อย่างไรก็ตาม ดร.ปริชาได้วิพากษ์ Drucker ในเรื่องความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจระหว่างประเทศต่าง ๆ ในโลกที่ Drucker มองว่า ปัจจุบันไม่มีมหาอำนาจทางเศรษฐกิจแล้ว ทุกประเทศต่างตั้งอยู่บนหลักการ "การให้ซึ่งกันและกัน" (reciprocity) ซึ่งตรงกันข้ามกับหลักการแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่าเทียมกัน (unequal exchange) ตามทัศนะของนักทฤษฎีกลุ่ม Dependency ดร.ปริชาเห็นว่า ความสัมพันธ์แบบการแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่าเทียมกันนี้มีผลกระทบอย่างใหญ่หลวงต่อความยากจนและความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมของโลกตลอดมา

ตัวอย่างเช่น ในขณะที่ประเทศที่พัฒนาแล้วซึ่งมีจิตสำนึกและความต้องการด้านสิ่งแวดล้อมอาจจะตัดช่องน้อยแต่พอตัวด้วยการเขยิบขึ้นไปใช้อุตสาหกรรมด้านเทคโนโลยีข่าวสารที่เป็นมิตรกับด้านสิ่งแวดล้อม แต่พวกเขาก็ได้ส่งผลกระทบด้านลบและเบาทิ้งหลายให้ไปผลิตในประเทศโลกที่สาม ผ่านทั้งการลงทุนและการค้า ซึ่งเท่ากับเป็นการส่งออกมลพิษและ waste product ออกไปด้วย ในเวลาเดียวกันก็หากินอยู่บนผลประโยชน์จากโลกที่สามด้วยบรรดากฎหมายลิขสิทธิ์จากการขายฐานความรู้ต่าง ๆ เป็นต้น การวิเคราะห์ดังกล่าวนี้ไม่ปรากฏในวิธีคิดของ Drucker เลย

ในส่วนประเด็นที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ดร.ปริชาได้แยกแยะให้เห็นเหตุผลสุดท้ายและสูงสุดของการพิทักษ์สิ่งแวดล้อมที่แตกต่างกันระหว่างนักอุดมการณ์ของระบบทุนนิยม เช่น Drucker กับนักนิวเคลียร์แบบตัวจริงเสียงจริง เนื่องจาก Drucker เสนอว่า ในการคุ้มครองสิ่งแวดล้อมนั้น เราได้ทำเพื่อธรรมชาติ หากแต่เป็นเพื่อความอยู่รอดของมนุษย์ (ยังคงถือเอามนุษย์เป็นตัวตั้ง) แต่นักนิวเคลียร์แบบตัวจริงเสียงจริงจะถือว่า เราพิทักษ์ธรรมชาติก็เพื่อธรรมชาติเป็นเบื้องต้น

ขอบเขตของปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้น นอกจากจะล้นเกินขอบเขตของประเทศมาเป็นระดับโลก

แล้ว ก็ยังเป็นปัญหาที่ “ไม่สังกัดค่าย” อีกด้วย ดังที่ดร.ปริชากล่าวว่ นักอุดมการณ์มาร์กซิสต์มักจะพูดว่ สังคมนิยมไม่มีลภาวะ ลภาวะเป็นผลผลิตของระบบทุนนิยมเท่านั้น แต่นับตั้งแต่โลกสังคมนิยมสลายลงตั้งแต่ปี 1989 เป็นต้นมา ประชาคมโลกจึงเริ่มมองเห็นปัญหาหายนะของสิ่งแวดล้อมในโลกสังคมนิยมได้อย่างชัดเจน จึงดูเหมือนว่ ปัญหาสิ่งแวดล้อมนี้ไม่เข้าใครออกใคร และอยู่เหนืออุดมการณ์ทางการเมืองที่มีอยู่ด้วย

จากระดับความรุนแรงและขอบเขตอันกว้างขวางของปัญหาด้านนิเวศ ดร.ปริชาจึงกล่าวว่ ท่ามกลางเส้นทางเดินอันยาวเหยียดแห่งวิวัฒนาการของมนุษยชาติ ณ บัดนี้ มนุษย์ได้มาถึง “ทางแยกของประวัติศาสตร์” อีกครั้งหนึ่ง โดยที่มนุษย์ต้องตัดสินใจว่ จะเลือกไปทางไหน ในการเลือกเส้นทางแห่งปัญหานิเวศวิทยานี้ ดูเหมือนดร.ปริชาจะหันหลังให้บรรดาประเทศสังคมนิยมไปชั่วขณะหนึ่งเมื่อกล่าวว่ ในระบบแนวคิดของการเลือกแบบเก่า เรามักจะตอบว่ จะเลือกทางเดินบนทางซ้ายหรือขวา? (หรือกลาง) แต่ในความเป็นจริง ในยุคของสังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่ ทางซ้ายทางขวา หรือทางสายกลางก็เป็นทางเดียวกันทั้งสิ้น ทั้ง 3 เลนอยู่บนเส้นทางเดียวกันไปในทิศทางเดียว มีแต่แนวความคิด “นิเวศสังคม” เท่านั้นที่เป็นเส้นทางสายใหม่อย่างแท้จริง

อดีต ปัจจุบัน และอนาคตของเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อม

ดร.ปริชาได้ทบทวนอดีตในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐศาสตร์กับสิ่งแวดล้อมว่ โดยธรรมชาติของเศรษฐศาสตร์ นับตั้งแต่ยุคคลาสสิกเป็นต้นมา นักเศรษฐศาสตร์ได้ทำการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างความสุขสมบูรณ์ทางเศรษฐกิจกับสินทรัพย์ทางธรรมชาติอยู่แล้ว แต่ต่อมาปัญหานี้กลับถูกลืมไป จนกระทั่งในปีค.ศ. 1932 นักเศรษฐศาสตร์ชื่อ A. Pigou ได้กระตุ้นให้เกิดการหันมามองผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมอันเกิดจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจ โดยได้เสนอแนวคิดว่ สิ่งใดก็ตามที่ไม่มีราคาก็จะถูกใช้อย่างไร้ค่า เพราะฉะนั้นจะต้องทำให้ทรัพยากรธรรมชาติมีราคา และกลายมาเป็นมาตรการ/กลไก แบบ PPP ด้านสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม นับตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ทั้งในโลกตะวันตกและประเทศกำลังพัฒนาต่างมุ่งแก้ไขปัญห เศรษฐกิจโดยไม่ได้นำถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมเท่าใดนัก จนกระทั่งปัญหาสิ่งแวดล้อมได้ขยายตัวอย่างชนิดที่ไม่สามารถจะเอาฝ่ามือปิดแผ่นฟ้าได้ นับตั้งแต่ปี 1960 เป็นต้นมาจึงได้เกิดการปฏิวัติทางสิ่งแวดล้อมขึ้น 2 ครั้ง ครั้งแรกเป็นการถกเถียงเรื่อง growth และคุณภาพสิ่งแวดล้อม (ปลายทศวรรษ 1960 - ต้น 1970) และครั้งที่สองเป็นการถกเถียงของแนวคิดเรื่อง “การพัฒนาแบบยั่งยืน” (ปลายทศวรรษ 1980 - ต้น 1990) การปฏิวัติทั้งสองครั้งมีส่วนกระตุ้นให้เกิดสาข เศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมขึ้นมา

อย่างไรก็ตาม ดร.ปริชาวิเคราะห์ว่ เศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมสมัยใหม่ที่เป็นผลผลิตมาจาก

เศรษฐศาสตร์นิโคลาสสิกที่ใช้หลักการเรื่อง Command and Control Regulation หรือ Market-based Incentives นั้น จะสร้างแนวทางการสร้างแรงจูงใจเพื่อสิ่งแวดล้อมมากกว่าจะใช้ระบบการออกคำสั่งหรือสร้างกฎระเบียบ และโดยทั่วไปแล้วมักจะไม่ค่อยมีประสิทธิภาพ ซึ่งดร.ปรีชาวิเคราะห์ว่า เนื่องจากโลกทัศน์ของเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมมิได้แตกต่างไปจากโลกทัศน์ของนิโคลาสสิก กล่าวคือยังคงมองเหมือนเดิมว่า "สิ่งแวดล้อมเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจ มีไว้เพื่อรับใช้เศรษฐกิจ" แทนที่จะมองว่า "เศรษฐกิจเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ ซึ่งจะต้องปกป้องดูแลมิให้เศรษฐกิจไปสร้างผลกระทบทำลายได้"

ดร.ปรีชา มีทัศนะว่า โลกทัศน์แบบดังกล่าวจะไม่สามารถช่วยให้มนุษย์เราฝ่าข้ามวิกฤติการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมที่กำลังเผชิญหน้าอยู่ได้ ทางออกจึงจำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลง 3 ด้านพร้อม ๆ กัน คือเปลี่ยนแปลงวิธีคิดและวิธีการมองโลกเสียใหม่ กล่าวคือต้องมีปรัชญาแนวนิเวศ (Ecophilosophy) ต้องเปลี่ยนแปลงจริยธรรมเสียใหม่ และต้องเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจการเมือง สังคม-วัฒนธรรมของสังคมเสียใหม่ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ตัวอย่างของโครงสร้างเศรษฐกิจแบบใหม่ที่กลุ่ม Green Economies เสนอมาทดแทนระบบเศรษฐกิจที่กำลังเป็นอยู่ในปัจจุบัน ก็เช่น Steady-state economy ที่มีหลักการสำคัญ ๆ เช่น ต้องลดวิธีการผลิตทางอุตสาหกรรมที่ระบายนของเสีย ต้องเน้นหลักการพึ่งตนเองและความยั่งยืน ยาวนาน ให้ทรัพยากรอย่างเหมาะสมและมีเหตุผล ส่งเสริมการโยกย้ายรายได้ทรัพยากรการผลิตจากกลุ่มผู้มั่งมีไปสู่กลุ่มผู้ยากไร้ (แก้ปัญหาความยากจน) สร้างระบบการทำงานที่สร้างสรรค์และให้ความพึงพอใจแก่ผู้ทำงาน (แก้ปัญหาความแปลกแยกทางจิตใจ) จัดการระบบเศรษฐกิจแบบสหกรณ์และใช้เทคโนโลยีที่สอดคล้องกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ เป็นต้น

มุ่งหน้าสู่เศรษฐศาสตร์สีเขียว

ในหนังสือเรื่อง **"สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา"** (2538) ดร.ปรีชาได้ประมวลภาพรวมเกี่ยวกับความหมายของนักนิเวศวิทยาที่มาชุมนุมกันอย่างคับคั่งในบรรยากาศของวิกฤติทางสิ่งแวดล้อม เช่น นักสิ่งแวดล้อมแนวอำนาจนิยม นักปฏิรูปโครงสร้าง นักสิ่งแวดล้อมแนวชุมชน นักนิเวศแนวปฏิรูป นักอนุรักษ์แนวตลาดเสรี นักนิเวศแนวสังคม และนักนิเวศแนวลึก (Deep ecology) สำหรับนักเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมก็คงเป็นไปในลักษณะเดียวกัน กล่าวคือมีความหลากหลายในด้านแนวทาง และในตัวทฤษฎีเองก็ยังมีหลากหลายด้านเช่นกัน

ตัวอย่างที่ดร.ปรีชาได้ยกมานำเสนอคือ เศรษฐศาสตร์สีเขียว (Green Economic) และเศรษฐศาสตร์ชีวภาพ (Bio-economics) ที่ถือว่าเป็นกระแสเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมแนวใหม่เอี่ยมล่าสุด

ในส่วนที่เกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์สีเขียว มิติแรกที่ดร.ปรีชาให้ความสนใจคือปรัชญาและจริยธรรมซึ่งดร.ปรีชาเสนอว่า จำเป็นต้องนำจริยธรรมทางสิ่งแวดล้อมเข้ามาในเศรษฐศาสตร์ไทย เมื่อพิจารณาในแง่ปรัชญาและจริยธรรมแล้ว ดร.ปรีชาสรุปว่า เศรษฐศาสตร์สีเขียวจะมุ่งไปที่การสร้างแนวคิดใหม่ที่ปฏิวัติจิตสำนึกของมนุษย์ เพราะ "เมื่อเราเปลี่ยนความคิดได้ เราย่อมเปลี่ยนโลกได้" (เป็นแนวคิดที่มีวิสัยทัศน์ของกลุ่ม Neo-Marxist ที่เน้นโครงสร้างส่วนบนเรื่องจิตสำนึกอุดมการณ์)

สำหรับมิติด้านเศรษฐศาสตร์นั้น ดร.ปรีชาสรุปว่า แนวทางด้านเศรษฐศาสตร์ของเศรษฐศาสตร์สีเขียวนั้นเกิดมาจากการสรุปบทเรียนของโลกตะวันตก เช่น หลักการพื้นฐาน 4 ข้อในการวางนโยบายด้านสิ่งแวดล้อม คือ หลักการความยั่งยืน หลักการต้นทุนแบบเต็มที่ (Full-cost Principle) หลักการต้นทุน-ประสิทธิภาพ (Cost-Effectiveness Principle) และหลักการกรรมสิทธิ์ (Property Rights Principle) เศรษฐศาสตร์ใหม่จะต้องมองเรื่องการพัฒนาในแง่ของคุณภาพมากกว่าปริมาณ และต้องให้ความสนใจสูงในเรื่องการคิดเรื่องต้นทุน-ผลประโยชน์ของสิ่งแวดล้อม

นอกจากนั้นเมื่อปรับเปลี่ยนแนวทางแล้ว เศรษฐศาสตร์ใหม่จะต้องค้นคิดกลไกใหม่ ๆ ขึ้นมาทดแทนกลไกเดิม ๆ ที่เคยใช้อยู่เช่น ทางเลือกใหม่ในการคิดคำนวณ "บัญชีรายได้ประชาชาติแบบสีเขียว" (Green GNP) การทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับการจัดสมดุลหรือการให้ความสำคัญระหว่างภาคเศรษฐกิจแบบ formal & informal economy การขยายแนวคิดเรื่อง "ประสิทธิภาพ" มาครอบคลุมถึงประสิทธิภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วย เป็นต้น

อีกมิติหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจโดยตรงก็คือ ปัญหาเรื่องเทคโนโลยี (พลังการผลิตในภาษาเศรษฐศาสตร์การเมือง) เนื่องจากการพัฒนาอุตสาหกรรมโลกตะวันตกได้เปิดฉากด้วยการใช้เทคโนโลยีแบบหนึ่ง ซึ่งส่งผลให้สามารถผลิตสินค้าได้อย่างมากมาย แต่ในเวลาเดียวกันก็สร้างหายนะให้แก่ธรรมชาติได้อย่างมหาศาลเช่นกัน ดร.ปรีชาแสดงจุดยืนอย่างชัดเจนว่า เศรษฐศาสตร์สีเขียวนั้นไม่ได้ปฏิเสธเทคโนโลยีอุตสาหกรรมทั้งหมด หากแต่มีลักษณะ "จำแนกแยกแยะและเลือกใช้" ตามหลักการของนิเวศวิทยา ในเวลาเดียวกันก็ต้องแสวงหาเทคโนโลยีแบบใหม่ที่พันธมิตรกับสิ่งแวดล้อม (clean technology) หรือเทคโนโลยีสายกลาง และเนื่องจากเศรษฐศาสตร์ใหม่นี้จะต้องทบทวนแนวคิดเรื่อง "Growth" เสียใหม่ กล่าวคือ ต้องเน้นการผลิตที่ประหยัดทรัพยากร ต้องคอยดูแลไม่ให้สสารและพลังงานเกิดการสูญเปล่า ดังนั้น จะต้องมีการใช้เทคโนโลยีที่ลดกระแสการสร้างมลภาวะเช่น recycling เป็นต้น อย่างไรก็ตาม โฉมหน้าใหม่ของเทคโนโลยีดังกล่าวนั้นจะมีความเป็นไปได้ก็จำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนเป้าหมายของการนำเทคโนโลยีมาใช้ที่เคยใช้เพื่อสะสมกำไรมาเป็นเพื่อความยั่งยืน กลไกที่ช่วยให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าวก็คือ จำเป็นต้องมีลักษณะประชาธิปไตยในการนำเทคโนโลยีมาใช้ด้วย (เช่น การเปิด

ประชากรเป็นต้น)

มิติด้านการเมืองที่ดร.ปริชาเรียกว่า "การเมืองแนวนิเวศ" ก็เป็นอีกองค์ประกอบหนึ่งที่มีความสำคัญของเศรษฐศาสตร์การเมืองสีเขียว คำว่า "การเมือง" ในทัศนะของดร.ปริชานั้น กินความหมายกว้างขวางถึงโครงสร้างที่เกี่ยวข้องกับการใช้อำนาจจากทุกส่วนเสี้ยวของสังคม ดังนั้น ในขณะที่ดร.ปริชานำเสนอให้รัฐบาลกลางมีบทบาทสำคัญในการสร้างมาตรการต่าง ๆ ในการสร้างระบบเศรษฐกิจใหม่แล้ว ดร.ปริชาก็ยังตอกย้ำว่า การรวมตัวของประชาชนอย่างเข้มแข็งเท่านั้นที่จะมีส่วนช่วยป้องกันการทำลายล้างธรรมชาติและทรัพยากรของสังคมได้ แต่เดิมชาวบ้านในชนบทอาจจะมีจิตสำนึกและองค์ความรู้ในการรักษาสิ่งแวดล้อมในเชิงชีวภาพ หากทว่าในปัจจุบัน ประชาชนจะต้องสามารถยกระดับความรู้และจิตสำนึกให้ขึ้นมาเป็นการรักษาสิ่งแวดล้อมในเชิงการเมืองด้วย

การวิพากษ์แนวคิดเรื่อง "ความยั่งยืน"

ดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า แนวคิดเรื่อง "ความยั่งยืน" เป็นแนวคิดสำคัญของนิเวศวิทยา หากทว่าดร.ปริชาได้ระบุว่า เมื่อแนวคิดนี้ถูกนำมาใช้ในแวดวงการพัฒนา การพัฒนาแบบยั่งยืนก็มีสถานะเป็นแนวคิดของการประนีประนอมระหว่างกลุ่มที่นิยม "การพัฒนา" กับกลุ่มที่นิยม "สิ่งแวดล้อม" ทั้งโลกที่ร่ำรวยและโลกที่ยากจนต่างก็พึงพอใจในแนวคิดนี้ และดูเหมือนว่าจะมีการตีความแนวคิดดังกล่าวไปในนัยยะที่ว่า การพัฒนาและสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องที่ไปด้วยกันได้ อุดมการณ์นี้ตอกย้ำว่าการขยายตัวทางเศรษฐกิจเป็นสิ่งที่พึงปรารถนาและสามารถเกิดขึ้นได้โดยไม่ต้องมีการทำลายสิ่งแวดล้อม

หรือหากกล่าวจากมุมมองแบบเศรษฐศาสตร์การเมือง แนวคิดเรื่อง "ความยั่งยืน" ก็มีสถานะเป็นอุดมการณ์อย่างหนึ่งประจำศตวรรษที่ 20 ที่ไม่มีฝ่ายใดกล้าปฏิเสธ การต่อสู้ทางอุดมการณ์ของแนวคิดนี้จึงเลื่อนมาอยู่ตรงระดับที่ว่า ฝ่ายใดจะตีความคำว่า "ความยั่งยืน" ไปในแนวทางใด ดังที่ดร.ปริชาได้วิเคราะห์ว่า ในระยะเริ่มแรกที่เปิดตัวนั้น คำว่า "ความยั่งยืน" เป็นเรื่องเกี่ยวกับจริยธรรม แต่ในขั้นต่อมาแนวคิดนี้ได้ลดสถานะมาเป็นเพียงเรื่องของการจัดการเชิงเศรษฐศาสตร์กับทรัพยากรธรรมชาติไปเสียแล้ว

ดร.ปริชาให้ความสนใจกับแนวคิดเรื่อง "ความยั่งยืน" อย่างมาก และได้แสดงให้เห็นการต่อสู้ทางอุดมการณ์ของแนวคิดนี้ไว้ในที่ต่าง ๆ นอกจากนั้น ยังได้นำเสนอทัศนะของนักเศรษฐศาสตร์การเมืองชื่อ M. Redelft ที่มีต่อเรื่องความยั่งยืนที่กล่าวไว้ว่า

(1) ความยั่งยืนในมิติของเศรษฐศาสตร์ ซึ่งหากใช้แต่เศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่มีการตีค่าสิ่งแวดล้อม (Cost-benefit analysis) จะไม่เพียงพอ หากแต่จะต้องย้อนกลับไปหานัก

เศรษฐศาสตร์ยุคคลาสสิก เช่น J.S. Mill ที่เคยย้ำไว้ว่า เราจำเป็นต้องปกป้องคุ้มครองธรรมชาติให้รอดพ้นจากการคุกคามขยายตัวของเศรษฐกิจที่ไร้ขอบเขต

(2) การพัฒนาแบบยั่งยืนต้องมีมิติทางการเมือง ซึ่งมีอยู่ 2 มิติ มิติแรกคือการใช้ความสำคัญกับมนุษย์และโครงสร้างสังคม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติหรืออะไรก็ตาม ต้องนำมิติ "มนุษย์" เข้ามาวิเคราะห์หรือร่วมอยู่ตลอดเวลา และมิติที่สอง คือ ความสัมพันธ์ระหว่าง "ความรู้" กับ "อำนาจ" ซึ่งเป็นปัจจัยชี้ขาด "การเคลื่อนไหวทางสังคมของประชาชน" ซึ่ง ดร.ปรีชาพันธุ์พบว่า การพัฒนาจะเกิดขึ้นได้เมื่อประชาชนมีการเคลื่อนไหวต่อต้าน 3 รูปแบบคือ

- ต่อต้านการขูดรีดทางเศรษฐกิจ
- ต่อต้านการกดขี่อำนาจทางการเมือง
- ต่อต้านการครอบงำทางความคิดและโลกทรรศน์

(3) การพัฒนาแบบยั่งยืนต้องคำนึงถึงภูมิปัญญาเดิมของประชาชน เพราะแนวคิดเรื่อง "ความยั่งยืน" ก็เป็นไปในทำนองเดียวกับแนวคิดเรื่อง "การพัฒนา" ซึ่งหากก่อตัวมาจากโลกตะวันตกเท่านั้น ก็จะไม่เพียงพอและไม่เหมาะสมสำหรับสังคมวัฒนธรรมที่แตกต่างออกไป

ตัวอย่างชุมชนใหม่: ยูโทเปียด้านนิเวศ

ดร.ปรีชากล่าวว่า หลักการเรื่องการสร้างสังคมใหม่บนพื้นฐานนิเวศวิทยานั้นมิได้จำกัดตัวเองอยู่ในระดับแนวคิดเท่านั้น หากแต่ได้เริ่มมีการริเริ่มทดลองปฏิบัติการจริงแล้วในที่ต่าง ๆ เช่น หมู่บ้านแบบพึ่งตนเองตามแนวคิดของคานธีในอินเดีย ขบวนการสรวโรทัยในศรีลังกา ขบวนการเคลื่อนไหวสีเขียว (Green Movement) ในโลกตะวันตกยุคปัจจุบันที่แสวงหา "วิถีชีวิตทางเลือกแบบใหม่" (Alternative way of life) ดร.ปรีชาวิเคราะห์ว่า ท่ามกลางความแตกต่างของกลุ่มเหล่านี้ จุดร่วมของแนวทางเหล่านี้ก็คือ การปฏิเสธอุดมการณ์ทุนนิยม การปฏิเสธการผลิตแบบอุตสาหกรรม และวิถีแห่งเทคโนโลยีนิยม (Technocentric Mode)

นอกจากนั้น ดร.ปรีชาได้ระบุหลักการสำคัญในการจัดระบบเศรษฐกิจสังคมตาม "วิถีแห่งนิเวศนิยม" ไว้ 4 ประการคือ

- ต้องยึดถือ "จริยธรรมแห่งธรรมชาติ" อย่างเคร่งครัด กล่าวคือ ต้องรักษาธรรมชาติเพื่อค่าของธรรมชาติ มิใช่คิดเอาแต่ผลประโยชน์แบบนักคิดสายเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อม
- มีความจำเป็นที่จะต้องเน้นให้เห็นถึง "ขีดจำกัด" ของทุกอย่าง เพื่อพอกพูนความคิดและจิตสำนึกดั้งเดิมที่ระบบอุตสาหกรรมและทุนนิยมได้วางเอาไว้เรื่องการเติบโตและอย่าผลิตอย่างไร้ขีดจำกัด

- ต้องให้ความสำคัญกับการให้การศึกษาเรื่องระบบนิเวศ ทั้งนี้เนื่องจากมนุษยชาติได้เข้าสู่สภาวะและวิกฤติแบบใหม่ที่ต้องการ "การคิดใหม่" เพื่อไป "ทำใหม่"

- ส่งเสริมให้มีการจัดตั้ง "ชุมชนพึ่งตนเอง" เพื่อเป็นรูปแบบสำหรับการแสวงหาระบบเศรษฐกิจสังคมแบบใหม่

แม้ว่าดร.ปรีชาจะชื่นชมแนวคิดและหลักการของวิถีแห่งนิเวศนิยมตามที่ได้เขียนบทความแจกแจงรายละเอียดของแนวคิดดังกล่าว แต่ทว่าดร.ปรีชาก็มิได้ละทิ้งท่วงทำนองแบบนักเศรษฐศาสตร์การเมืองชั้นดีที่จะต้องวิพากษ์วิจารณ์ข้อจำกัดของแนวคิดต่าง ๆ อยู่เสมอ ในกรณีนี้ก็มีข้อข้อยกเว้น ดร.ปรีชาใช้ท่าทีแบบ Engels ในการวิจารณ์ข้อจำกัดของแนวคิดวิถีแห่งนิเวศนิยมว่า มีลักษณะแบบยูโทเปีย (เหมือนที่ Engels เคยวิจารณ์สังคมยูโทเปียยุคก่อนหน้า Marx) กล่าวคือมีการพรรณนาว่า "สังคมที่พึงประสงค์นั้นเป็นอย่างไร" แต่มิได้ระบุว่าจะไปถึงสังคมดังกล่าวได้อย่างไร (ขาดวิถีทางไปบรรลุป้าหมาย) ใครจะเป็นกำลังหลักในการผลักดันสังคมที่กำลังเป็นอยู่ ไปสู่สังคมที่คาดหวังเอาไว้ หรือมิฉะนั้น บรรดาหมู่บ้านพึ่งตนเองทั้งหลายนั้น ก็ทำได้อย่างจำกัดอยู่ในชุมชนเล็ก ๆ ของตนเอง แต่ไม่อาจขยายกว้างออกไปครอบคลุมสังคมส่วนใหญ่ทั้งหมด อุปสรรคสำคัญของการขยายตัวและเป็นการกำแพงที่วิถีแห่งนิเวศนิยมจะต้องฝ่าข้ามไปก็คือวัฒนธรรมสมัยใหม่ของระบบทุนนิยม (เช่น บัณฑิตนิยม การสะสมวัตถุ ฯลฯ) อิทธิพลของบริษัทข้ามชาติ และแนวโน้มของระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ที่ขยายตัวมากขึ้น และอาจจะไปดึงดูดเอาชุมชนพึ่งตนเองเล็ก ๆ เข้ามาในวงโคจรของตนเอง

สำหรับขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมของไทยนั้น แม้ว่าในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมาดูเหมือนจะมีการให้ความสนใจกับปัญหาสิ่งแวดล้อมมากขึ้น แต่ดร.ปรีชากลับเห็นว่า ความเสื่อมโทรมทางสิ่งแวดล้อมกลับมีแนวโน้มรุนแรงยิ่งขึ้น ทั้งนี้ดร.ปรีชาวิเคราะห์ว่า เนื่องจากจุดอ่อนในระบบการเมืองของไทยมีจุดอ่อนอย่างมากเช่น ขาดกลไกการวางแผนพัฒนาระยะยาว ธุรกิจสามารถครอบงำรัฐ ระบบการแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลระหว่างรัฐและประชาชนยังมีจุดอ่อนกลไกการทำงานของรัฐบาลประสิทธิภาพ และยังขาดผู้นำที่มีแนวคิดด้านสิ่งแวดล้อมที่มีพลังเพียงพอ

3.4 การหันหน้ามาเสวนากับสังคมไทยโดยตรง

ในขณะที่งานเศรษฐศาสตร์การเมืองส่วนหนึ่งของดร.ปรีชาเปิดกว้างออกไปสู่สิ่งที่เป็นสากลหรือเป็นนานาชาติ เช่น การศึกษางานของ Marx-Engels กลุ่มนักวิชาการในรัสเซีย ยุโรป ตะวันออก เยอร์มัน ฯลฯ ซึ่งค่อนข้างเน้นหนักไปทางซีกโลกตะวันตก อันเป็นไปตามภูมิหลังด้าน

การศึกษาของดร.ปรีชา แต่ทว่าในด้านหนึ่งเมื่อดร.ปรีชากลับมาอยู่ในประเทศไทยและพบกับ กระแสแนวคิดจากภูมิปัญญาตะวันออก ดร.ปรีชาก็ได้มองข้ามกระแสแนวคิดจากซีกโลกภาคนี้ รวมทั้งความหลากหลายจากสภาพความเป็นจริงของสังคมไทย นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน หากทว่าได้มีกระบวนการเสวนาทางความคิดกับนานาแนวคิดที่มีอยู่ ในที่นี้ จะยกตัวอย่างกระแสแนวคิด 3 กระแสของไทยและภูมิปัญญาตะวันออกที่ดร.ปรีชาได้ปะทะสังสรรค์ด้วย ดังนี้คือ

(3.4.1) **เส้นทางเดินของชาวนาไทย** ชนชั้นชาวนาเป็นชนชั้นพื้นฐานที่สุดของสังคม ดังนั้น นักเศรษฐศาสตร์การเมืองเช่น ดร.ปรีชาย่อมให้ความสนใจเป็นพิเศษต่อชนชั้นนี้ งานเขียนเกี่ยวกับชาวนาไทยของดร.ปรีชาเกิดขึ้นและหายไปตามกระแสสูงและต่ำของขบวนการชาวนาไทย กล่าวคือมีข้อเขียนชุดแรกในช่วงทศวรรษ 2520 เมื่อมีการจัดตั้งองค์กรชาวนาจากกลุ่มชาวนาเองในระดับชาติ และชุดที่สองเมื่อมีการเปิดตัวใหม่ขององค์กรชาวนาในระดับภูมิภาคเมื่อทศวรรษ 2540

(3.4.2) **ธัมมิกเศรษฐศาสตร์** อันที่จริง ดร.ปรีชาให้ความสนใจในปัญหาเรื่องจิตใจของผู้คน และจิตวิญญาณแห่งความเป็นมนุษย์มาตั้งแต่เริ่มแรก หากทว่าในขั้นแรกนั้นได้ใช้กรอบทัศนะแบบลัทธิมาร์กซ์ทำความเข้าใจกับปัญหา ในขั้นหลังเมื่อทศวรรษ 2530 กระแสการเลี้ยวหลังกามรดกของสังคมไทยได้เริ่มต้นอย่างเป็นจริงจัง และมรดกชิ้นสำคัญของไทยก็คือ พุทธศาสนา ดังนั้น ดร.ปรีชาจึงได้ศึกษาแนวคิดของนักคิดสายพุทธอย่างจริงจัง เช่น ท่านพุทธทาส

(3.4.3) **ดร.ปรีดีกับยูโทเปียสยาม** นอกเหนือจากมรดกทางด้านศาสนาแล้ว มรดกในแง่ขบวนการพัฒนาสังคมไทยไปสู่ความดีงามที่ปรากฏอย่างเป็นรูปธรรมก็คือ ผลงานของดร.ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษของไทย ดร.ปรีชาได้เลือกศึกษาแนวคิดด้านเศรษฐศาสตร์การเมืองของดร.ปรีดี ซึ่งเป็นตัวแทนแนวคิดที่อิสระของนักคิดไทย

(1.) **เส้นทางเดินของชาวนาไทย: จากวันนั้นถึงวันนี้**

จากวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกเรื่อง "The Structure and Development of Thai Agriculture" คงจะช่วยปูพื้นฐานความสนใจของดร.ปรีชาในส่วนที่เกี่ยวกับภาคเศรษฐกิจพื้นฐานของไทยคือ ภาคเกษตร บวกผสมกับประสบการณ์การทำงานในสภาพพัฒนาอีก 7 ปี ในช่วงเวลาดังกล่าว ดร.ปรีชาได้มีประสบการณ์ตรงอย่างใกล้ชิดกับ "ผู้คนที่อยู่ในภาคเศรษฐกิจส่วนนี้" คือ "ชาวนา" เมื่อครั้งที่ถูกย้ายไปเป็นหัวหน้าศูนย์วางแผนพัฒนาภาคใต้ (สงขลา) ในช่วงที่สังคมไทยกำลังอยู่ในช่วงเลี้ยวของการเปลี่ยนแปลงในปี 2516-2518 ช่วงเวลาดังกล่าวนี้อาจถือได้ว่าเป็นการเข้าเรียนวิชาชาวนาจากมหาวิทยาลัยชีวิตครั้งสำคัญ งานคิดงานเขียนของ

ดร.ปรีชาในส่วนที่เกี่ยวกับชาวนานั้นจึงมีที่มาอย่างหลากหลาย
ภาคสนามจริง

สมบูรณ์ทั้งภาคทฤษฎีและ

งานเขียนเกี่ยวกับชาวนาของดร.ปรีชานั้น แบ่งออกได้เป็น 2 ช่วงใหญ่ ๆ และสอดคล้อง
ไปกับกระแสสูงของการเคลื่อนไหวชาวนา งานเขียนช่วงแรกอยู่ในช่วงปีพ.ศ.2520 เช่น หนังสือชื่อ
ทางเดินของชาวนาไทย (2521) ที่ดร.ปรีชาเขียนร่วมกับจำรัส ม่วงยาม ผู้นำชาวนาคนสุดท้ายที่
ถูกฆ่าตาย และช่วงที่สอง คือช่วงปีพ.ศ.2540 ที่ขบวนการชาวนาเริ่มมีการเปิดตัวเคลื่อนไหวอีก
ครั้งหนึ่งหลังจากเงียบหายไปประมาณ 2 ทศวรรษ ในงานเขียนทั้งสองช่วงนี้ มีประเด็นต่าง ๆ ที่
ยังคงเป็นจุดร่วมกัน แต่ก็มีข้อแตกต่างที่เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพความเป็นจริง และสามารถบ่ง
บอกถึงลักษณะของปัญหาชาวนาไทยในแต่ละยุคสมัยได้

(ก) งานเขียนเรื่องชาวนาในยุคแรก

ดร.ปรีชาและจำรัส ม่วงยาม ระบุว่า หนังสือ **"ทางเดินชาวนาไทย"** (2521) นั้น เป็น
เสมือนบันทึกของชาวนาไทยที่เขียนขึ้นเพื่อฟ้องร้องสังคมแก่ต่อคนกลุ่มอื่น ๆ ในสังคมให้รับรู้
ปัญหาความทุกข์ยากและชีวิตที่แท้จริงของชาวนาเป็นอย่างไร โดยในส่วนนี้ จำรัส ม่วงยาม
ชาวนาไทยตัวจริงเสียงจริงจะเป็นผู้บอกเล่าด้วยตัวเอง

และหลังจากที่บอกเล่าปัญหาของชาวนาแล้ว ผู้เขียนทั้งสองก็ได้ร่วมกันวิเคราะห์
สาเหตุของปัญหาความทุกข์ยากของชาวนา โดยเปิดเผยให้เห็นสาเหตุที่แท้จริงและเปิดโปงสาเหตุ
จอมปลอมที่ถูกเผยแพร่ให้เชื่อถือกัน (เช่น ชาวนาชอบเล่นการพนัน ลูกมาก ฯลฯ) ต้นตอแห่งความ
ทุกข์ยากของชาวนาก็คือ โครงสร้างชนชั้นภายในประเทศที่เอื้ออำนวยให้มี "การทำนาบนหลังคน"
บวกผสมด้วยระบบทุนนิยมโลก ซึ่งภาษาในสมัยพ.ศ.2520 นั่นก็คือ จักรวรรดินิยมที่ร่วมมือกับ
ชนชั้นปกครองของไทยขูดรีดชาวนาเพิ่มมากขึ้นเป็นสองชั้น

ผลจากการวิเคราะห์สาเหตุที่แท้จริงของปัญหาชาวนา เชื่อมโยงมาถึงการตอบ
คำถามว่า "รัฐคือใคร" ในทัศนะของชาวนาส่วนใหญ่ที่ยังขาดการวิเคราะห์สังคม จะรับรู้ ว่า "รัฐ/
รัฐบาลคือผู้บำบัดทุกข์บำรุงสุขของอาณาประชาราษฎร์ เป็นผู้แก้ไขปัญหาชาวนา" แต่ในหนังสือ
เล่มนี้ได้ใช้แนวทางแบบเศรษฐศาสตร์การเมืองวิเคราะห์ว่า รัฐก็เป็นเพียงตัวแทนของชนชั้นเจ้า
ที่ดินและทุนนิยมเท่านั้น ดังนั้น การกระทำของรัฐจึงเป็นไปเพื่อรักษาผลประโยชน์ของทั้งสองชน
ชั้น บรรดาโครงการแก้ไขปัญหาดังต่าง ๆ ของชาวนา รวมทั้งการทำงานของกลไกรัฐ (ข้าราชการ/
กฎหมาย ฯลฯ) มีหน้าที่แท้จริงเพียง 2 ประการคือ หน้าที่ทางอุดมการณ์ที่จะสร้างความชอบธรรม
เพื่อระดมการสนับสนุนจากชาวนา และการสร้างโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่สำหรับผลประโยชน์
ของนายทุนเจ้าที่ดิน/เกษตรรายใหญ่ ดังนั้นชาวนาจึงไม่อาจจะพ้อฝันให้รัฐดังกล่าวแก้ไขปัญห
โครงสร้างของชาวนา จนกว่าจะมีรัฐบาลที่เป็นตัวแทนผลประโยชน์ของชาวนาอย่างแท้จริง

หลังจากวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา ผลที่เกิดจากโครงสร้างสังคมที่เป็นปัญหารวมทั้งเปิดเผยให้เห็นข้อจำกัดของรัฐแล้ว ทั้งดร.ปริชาและจำรัส ม่วงยาม ที่เป็นชาวนาเองก็ได้ประเมินสภาวะด้านการต่อสู้ของชาวนาในช่วงปีพ.ศ.2520 นั้นว่า "ประชาชนในชนบทขณะนั้นมีความคิดความเข้าใจปัญหาของตนเองแล้ว แต่ทว่ายังพูดอะไรไม่ได้และยังขาดผู้นำที่ถูกต้อง รวมทั้งความคิดยังกระจัดกระจายไม่ได้รวมศูนย์กัน (ขาดการจัดตั้งองค์กร) ยังขาดวิธีการดำเนินงานเพราะไม่แน่ใจกับใคร เกรงจะถูกหลอกให้เสียเวลาทำมาหากิน เพราะปัญหาปากท้องนั้นบังคับอยู่ในตัว และยังเกรงอำนาจป่าเถื่อนในท้องถิ่นอีกด้วย" (ทางเดินชาวนาไทย, น.37)

แต่ทว่าข้อจำกัดดังกล่าวมิได้มีอยู่ในเพียงหมูชนชั้นชาวนาเท่านั้น ดร.ปริชาได้ชี้ให้เห็นข้อจำกัดของนักวิชาการทั้งในสาขาเศรษฐศาสตร์และสังคมวิทยาที่มักจะมองว่าเศรษฐกิจของชาวนาเป็นแบบครัวเรือนเลี้ยงตัวเอง มีชีวิตที่พอใจกับสิ่งที่มีอยู่และไม่ต้องการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต ดร.ปริชาวิพากษ์ว่า แนวการวิเคราะห์เช่นนี้ชี้ให้เห็นอุดมการณ์ของผู้วิเคราะห์ที่ต้องการจะหลบตาต่อความขัดแย้งและความเหลื่อมล้ำทางชนชั้น โดยวิธีการแยกชนชั้นชาวนาออกไปอย่างโดด ๆ ไม่สัมพันธ์ชนชั้นอื่น ๆ ดร.ปริชาจึงเสนอข้อเรียกร้องให้ผู้อ่านหนังสือเล่มนี้ให้ความสนใจต่อปัญหาชาวนา เนื่องจากปัญหาชาวนา/ปัญหาที่ดินเป็นปัญหาหลักและพื้นฐานของสังคมไทย (ดังเช่นคำกล่าวที่ว่า "ทุกข์ของชาวนาคือทุกข์ของแผ่นดิน") และนอกจากจะต้องสนใจแล้ว ยังเรียกร้องให้มีทัศนะความเข้าใจที่ถูกต้องในวิธีการพิจารณาปัญหาชาวนาโดยเสนอให้มองชาวนา 4 ด้านคือ

- ชาวนาเป็นผู้ผลิตที่อยู่ในระบบเศรษฐกิจชนบทกึ่งศักดินาที่ทุนนิยมกำลังแผ่กระจายเข้าไป
- ชาวนาเป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นผู้ใช้แรงงาน จึงเป็นพลังของการเปลี่ยนแปลงสังคม
- ชาวนาเป็นชนชั้นที่มีผลประโยชน์ตรงกันข้ามกับเจ้าที่ดิน
- ชาวนาเป็นชนชั้นส่วนใหญ่ของสังคมที่ยังไร้สิทธิเสรีภาพและการมีส่วนร่วมทางการเมือง

จากทัศนะแบบนักเศรษฐศาสตร์การเมือง ดร.ปริชาสรุปว่า ปัญหาชาวนาเป็นปัญหาที่แสดงให้เห็นความขัดแย้งทางชนชั้นได้ดีที่สุด โดยมีโครงสร้างกรรมสิทธิ์ที่ดินเป็นมูลเหตุของการเบียดเบียน และมีโครงสร้างการเมืองและอุดมการณ์อำรวรักษาเอาไว้ ดร.ปริชาทำนายว่า หากไม่มีการแก้ไขปัญหาชาวนาในขณะนั้น จะเกิดปรากฏการณ์ทางออก 4 แบบตามมา คือ การบุกเบิกที่ดินในป่าสงวน ความไม่พอใจของชาวนาอาจจะแปรเป็นความรุนแรง การจัดตั้งองค์กรชาวนาเพื่อแก้ไขปัญหามาเป็นประเด็น ๆ ไป และกลุ่มชาวนาที่แสวงหาวิธีการเปลี่ยนแปลงสังคมใน

ระดับโครงสร้าง คำทำนายบางข้อได้เกิดขึ้นจริงแล้วในวันนี้

สำหรับแนวทางการแก้ปัญหาชาวนาแบบเศรษฐศาสตร์การเมืองนั้น ผู้เขียนทั้งสองท่านเสนอให้มีการแก้ไขแบบองค์รวมทุกด้านและเป็นแนวทางจากพื้นล่าง (bottom-up) เช่นด้านเศรษฐกิจเน้นการแก้ไขความไม่เสมอภาคด้านรายได้ ด้านการเมืองเน้นการจัดตั้งองค์กรชาวนาเพื่อนำเสนอนโยบาย และด้านอุดมการณ์โลกทัศน์ซึ่งดูเหมือนว่าจะเป็นด้านแรกและเป็นด้านที่สำคัญที่สุดที่จะต้องฝ่าข้ามไปให้ได้

(ข) งานเขียนเรื่องชาวนาในยุคหลัง

ในหนังสือชื่อ "เส้นทางชาวนาไทย: รำลึก 25 ปี สหพันธ์ชาวนาไร่ชาวนาแห่งประเทศไทย" (2542) ดร.ปรีชาที่ได้ร่วมเขียนกับดร.นลินีได้สรุปภาพรวมจุดเปลี่ยนโค้งของปัญหาชาวนาไทยว่ามีอยู่ 3 ระลอกคือ

- ระลอกแรก เมื่อชาวนาอยู่ใต้ระบบการขูดรีดแบบศักดินา รูปแบบการต่อสู้จะแสดงออกมาแบบกบฏชาวนา
- ระลอกที่สอง เมื่อชาวนาตกอยู่ใต้ระบบการขูดรีดแบบทุนนิยมที่แผ่กระจายเข้าไปในชนบท รูปแบบการต่อสู้จะออกมาเป็นการเดินขบวนประท้วง การเรียกร้องหรือร้องขอความช่วยเหลือจากรัฐ โดยมีรูปแบบสูงสุดคือการจัดตั้งองค์กรชาวนาระดับกว้าง เช่น สหพันธ์ชาวนาไร่ชาวนาแห่งประเทศไทย
- ระลอกสุดท้าย ที่กำลังเป็นอยู่ในปัจจุบันคือรูปแบบที่ระบบทุนนิยมเข้าไปแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติทุกอย่างจากมือชาวนาและสร้างความเสื่อมโทรมด้านนิเวศที่เป็นฐานชีวิตของชาวนา

ในท่ามกลางระลอกต่าง ๆ ของการสร้างปัญหาและการแก้ไขปัญหชาวนานี้ เกิดผลลัพธ์ต่าง ๆ ตามมามากมาย และผลลัพธ์ดังกล่าวนั้นก็ถือได้ว่าเป็นพัฒนาการของการต่อสู้ของขบวนการชาวนาไทย ตัวอย่างเช่น ปฏิกริยาของรัฐที่มีต่อชาวนาในช่วงปีพ.ศ.2516-2519 ที่มีการเช่นฆ่าผู้นำชาวนาจำนวนมากและอย่างเป็นระบบ ก็ทำให้ชาวนาสวนใหญ่ได้หลุดพ้นจากจิตสำนึกที่ผิดพลาด (false consciousness) ที่เคยมองว่า "รัฐคือผู้บำบัดทุกข์บำรุงสุข" มามองเห็นธาตุแท้ของรัฐว่าเป็นตัวแทนของการปกป้องผลประโยชน์ทางชนชั้น รวมทั้งได้เข้าใจเรื่องการใช้ความรุนแรงของรัฐ

นอกจากภาพรวมของพัฒนาการของชนชั้นชาวนาแล้ว ดร.ปรีชาได้สรุปภาพรวมของยุทธศาสตร์ในการแก้ไขปัญหชาวนาที่กำลังมีอยู่ในปัจจุบันคือ

- ยุทธศาสตร์การพึ่งตนเอง ซึ่งดร.ปรีชาตั้งคำถามว่า แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจชุมชน

การพึ่งตนเองนั้น จะคลี่คลายไปเป็นกระบวนการสร้างวัฒนธรรมแห่งการยอมจำนนหรือเปล่า เนื่องจากไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจ-การเมือง-สังคม เลย

- **ยุทธศาสตร์การปฏิรูป** ได้แก่ แนวทางการแก้ไขกฎหมายและพรบ. ต่าง ๆ

- **ยุทธศาสตร์การปฏิวัติ** เกิดขึ้นเมื่อสภาพปัญหารุนแรงอย่างที่สุด และหนทางอื่นๆ ไม่อาจแก้ไขปัญหาได้ สำหรับแนวทางนี้ ชาวนาต้องมีการเมืองของตนเองหรือเข้าร่วมกับองค์กรการเมืองที่มีผลประโยชน์ร่วมกับชาวนา ดำเนินการต่อสู้ทุกรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นในสภา-นอกสภา-รอบสภา ทั้งในเมือง-ชนบท และเขตป่าเขา เน้นการโยกย้ายทรัพยากรและการสร้างสรรค์ชีวิตใหม่ของชาวนา ตัวอย่างของชาวนาที่ใช้เส้นทางนี้ปรากฏอยู่ในเอกสาร "คำประกาศเจตนารมณ์ของกลุ่มแนวร่วมเกษตรกรรมภาคเหนือ" (2543) ที่ดร.ปรีชาสนับสนุนว่าชาวนาต้องมี "การเมืองของชาวนา ไม่ใช่การเมืองของนักปกครอง" การเมืองของชาวนาจะต้องประกอบด้วยองค์กรชาวนาดังที่ได้กล่าวมาแล้วที่จะดำเนินการกำหนดวาระแห่งชาติเพื่อผลประโยชน์ของชาวนา และเนื่องจากภายใต้สภาวะการณ์ปัจจุบัน ชาวนาไทยจำเป็นต้องเผชิญหน้ากับทุนนิยมโลกที่มีอิทธิพลในชนบท ทำให้เกิดความแตกต่างในหมู่ชาวนา รวมทั้งสภาวะระส่ำระสายของเศรษฐกิจไทยที่ทำให้เกิดการย้อนกลับไปชนบทของแรงงานในเมือง ดังนั้น พรรคการเมืองของชาวนาจะต้องใหญ่กว่าพรรคที่ทำเพื่อผลประโยชน์ของชาวนาเพียงชนชั้นเดียว รวมทั้งประเด็นการต่อสู้จะต้องขยายกว้างกว่าประเด็นเศรษฐกิจ และที่สำคัญคือต้องครอบคลุมมิติด้านนิเวศเข้าไปด้วย การเคลื่อนไหวของชาวนาจึงต้องยกระดับจากการเคลื่อนไหวแบบเดิมที่เป็นเรื่องๆมาเป็นการเคลื่อนไหวสมัยใหม่ที่มีการดำเนินการอย่างเป็นระบบ และครอบคลุมให้หมดทุกเรื่อง

(2.) ถัมมิกเศรษฐศาสตร์

ในปีพ.ศ.2531 อันเป็นช่วงเวลาของการแสวงหาเส้นทางสายใหม่สำหรับการเปลี่ยนแปลงสังคมระลอกที่ 2 กลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมืองได้เข้าร่วมงานเฉลิมฉลอง "72 ปี อาจารย์ป๋วย" และได้จัดพิมพ์งานของดร.ปรีชาที่ชื่อ "ถัมมิกเศรษฐศาสตร์: ปรัชญาเศรษฐศาสตร์สังคมของชาวพุทธ" ทั้งนี้โดยอาศัยรอยเชื่อมต่อระหว่างอาจารย์ป๋วยและอาจารย์ปรีชาที่ต่างเห็นพ้องต้องกันว่า ในระบบเศรษฐกิจ-ประชาธิปไตยนั้น หากไม่อาศัยหลักธรรมแล้ว ย่อมไม่สมบูรณ์และบกพร่องแน่" ในหนังสือเล่มนี้ผู้อ่านจะเห็นการผสมผสานหลักเศรษฐศาสตร์การเมืองกับลัทธิมาร์กซ์ที่ ดร.ปรีชาได้ส่งสมมาเข้ากับปรัชญาของเต๋า อุปนิษัท เซน และพุทธปรัชญา สารสำคัญที่น่าสนใจที่ดร.ปรีชาได้นำเสนอในหนังสือเล่มนี้มีพอประมวลได้ดังนี้

- **ความแตกต่างระหว่างปรัชญาตะวันออกและตะวันตก** ดร.ปรีชาเห็นว่า ปรัชญาตะวันตกปัจจุบันนั้นให้ความสนใจกับวัตถุ เป็นพวกวัตถุนิยม มากกว่าจะสนใจคนและการดำรงอยู่

ของคน ตัวอย่างที่เห็นชัดเจนที่สุดคือปรัชญาของระบบทุนนิยมที่สนใจแต่วัตถุจนลืมเลือนชีวิตมนุษย์

นอกเหนือจากเป้าหมายของปรัชญาจะแตกต่างกันแล้ว วิธีการแสวงหาความรู้ของทั้งสองปรัชญาก็ยังมีลักษณะแตกต่างกันด้วย วิธีแสวงหาความรู้ของตะวันตกนั้นจะสอนให้สังเกตปรากฏการณ์ภายนอก จดบันทึก รวบรวมและวิเคราะห์ หรือทำความเข้าใจจากตำราคัมภีร์ แต่วิธีการแสวงหาความรู้แบบพุทธ จะเน้นเรื่องของประสบการณ์และการทดลองด้วยตนเองเพื่อปลูกจิตสำนึกของตัวเองให้เกิดความรู้ตัวว่า ตนเองเป็นส่วนหนึ่งของโลก (มิใช่แยกจากโลกหรือคนอื่น/สิ่งอื่นแบบวิธีคิดของตะวันตก)

● **อุดมการณ์ทุนนิยม V.S. อุดมการณ์พุทธศาสนา** ทั้งสองอุดมการณ์ล้วนขัดแย้งกันโดยพื้นฐาน ในขณะที่อุดมการณ์ทุนนิยมเน้นความมั่งคั่ง การสั่งสม การสร้างความต้องการแบบใหม่ ๆ ทางร่างกาย การขยายตัวอย่างไม่หยุดยั้ง อุดมการณ์พุทธศาสนากลับเน้น "ให้พอใจในสิ่งที่มีอยู่" (สันโดษ) หลักการ "กินพอดี อยู่พอดี" ดร.ปริชาระบุว่าพระพุทธเจ้ามีอุดมคติเป็นสังคมนิยมอยู่แล้ว เนื่องจากไม่ส่งเสริมส่วนเกินและการสั่งสม ดังที่ปรากฏการวางหลักเกณฑ์ขององค์กรสงฆ์ ดังนั้นกล่าวในภาษาของชาวพุทธ ระบบทุนนิยมก็คือระบบเศรษฐกิจแห่งการสร้างกิเลส มนุษย์ให้พอกพูนมากขึ้นจากเดิม ระบบเช่นนี้สร้างควายากไร้ทางวัตถุ และยังสร้างความทุกข์ยากทางจิตใจ ผลิตแต่วัตถุที่มีปริมาณดีและมีคุณภาพดี แต่ล้มผลิตคนที่มีความสุขและมีคุณภาพ ซึ่งเป็นเป้าหมายหลักสำคัญของพุทธศาสนา

หลักการสร้างสรรค์สังคมตามอุดมการณ์ของเศรษฐศาสตร์ชาวพุทธจึงนำหลักการ "ดุลยภาพ" มาใช้ คือการพัฒนาให้รอบด้าน และพัฒนาทุกด้านให้พอดีอย่าเน้นแต่วัตถุ เมื่อแปรแนวคิดดังกล่าวออกมาเป็นแบบจำลองทางเศรษฐกิจ ตัวอย่างรูปธรรมก็คือ แนวคิดคำตอบอยู่ที่หมู่บ้านของคานธี ที่เน้นชุมชนชนบท การใช้แรงงานกาย หน่วยการผลิตแบบเล็ก ๆ ที่ผลิตเองใช้เอง เป็นต้น

● **เศรษฐศาสตร์ต้องมีศีลธรรม/จริยธรรม** ดร.ปริชากล่าวไว้ในที่อื่น ๆ หลายครั้งว่า แม้แต่นักคิดด้านเศรษฐศาสตร์รุ่นก่อน ก็ได้ตกย้ำอยู่เสมอว่า เศรษฐศาสตร์ต้องมีจริยธรรมกำกับอยู่เสมอ ท่านพุทธทาสเองก็มีทัศนะเช่นนี้ ดังคำกล่าวของท่านที่ว่า "สิ่งที่กำลังเป็นปัญหามากที่สุดก็คือ ระบบเศรษฐกิจ เพราะนักเศรษฐกิจไม่ได้เป็นนักศีลธรรม เขาจึงไม่รู้ว่าเรื่องเศรษฐกิจนั้นคือเรื่องศีลธรรม..." และเนื่องจากเป็นผู้ชำนาญการด้านศีลธรรม ท่านพุทธทาสจึงก้าวไปในรายละเอียดว่า คณะกรรมการของชาวพุทธนั้นมี 3 ระดับ

- (i) ระดับคนธรรมดา เกี่ยวข้องกับชาวพุทธในฐานะที่มนุษย์ปุถุชน
- (ii) ระดับชาวพุทธ ในฐานะที่เป็นคนมีศีลธรรม

(iii) ระดับชาวพุทธที่ตั้งตัวอยู่ในปรมาตมธรรม (ชาวพุทธสมบูรณ์แบบ)

แต่ละระดับจะมีหลักการทางเศรษฐกิจเป็นลักษณะเฉพาะของตัวเอง

แต่ไม่ว่าจะเป็นหลักเศรษฐกิจระดับใด ค่านิยมและจิตสำนึกสำคัญ 4 ประการที่จะขาดเสียมิได้ก็คือ

(1) ต้องพัฒนาจิตสำนึกแบบใหม่ให้รู้สึกรู้ว่าเป็นสมาชิกของสังคม มีบทบาทต่อสังคม ความทุกข์ยากของผู้อื่นก็คือความเดือดร้อนของเรา

(2) ต้องพัฒนาจริยธรรมใหม่ในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ

(3) ต้องมีทัศนะใหม่ต่อเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ โดยถือว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ

(4) ต้องมองการณ์ไกลและห่วงใยไปถึงผลประโยชน์ของคนรุ่นในอนาคต

● **พลังการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิต** ในทัศนะของมาร์กซ์ได้กล่าวถึงเรื่องพลังการผลิตและได้วิเคราะห์ว่า ระบบสังคมที่มีชนชั้นนั้นจะมีการแบ่งงานกันทำทางสังคม และจะให้ความสำคัญของแรงงานสมองมากกว่าแรงงานกาย และทว่าในวิถีคิดของปรัชญาแบบตะวันตกออกเช่น จางจื๊อ มนุษย์ในปรัชญาตะวันออกมีแนวโน้มที่จะใช้แรงงานในกิจกรรมที่หลากหลาย และไม่ตีคุณค่าของแรงงานแบบใดสูงส่งเหนือกว่าแบบใด มนุษย์จะรักการใช้แรงงานกายเพราะทำให้พบกับความร่าเริงและไม่ร้อนรนเช่นการใช้เครื่องจักร อันเป็นมุมมองที่แตกต่างกันสำหรับทัศนะที่เกี่ยวกับการทำงานนั้น ดร.ปรีชาชี้ให้เห็นจุดร่วมระหว่างลัทธิมาร์กซ์และปรัชญาเซน ซึ่งมีข้อเหมือนกันตรงที่ให้ความสำคัญกับการทำงาน ดังที่มาร์กซ์กล่าวว่าเนื่องจากการทำงานทำให้มนุษย์ได้บรรลุภาวะแห่งความสมบูรณ์และตระหนักในศักยภาพของตน ซึ่งปรัชญาเซนเองก็เห็นคุณค่าของการทำงาน อย่างไรก็ตาม ปรัชญาเซนได้ยกเลิกระบบการให้คุณค่าแก่แรงงานสมองเหนือกว่าแรงงานกาย และเสนอว่าต้องทำทั้ง 2 อย่างควบคู่กันไป กล่าวคือต้องมีการขบคิดทางจิตปัญญาไปพร้อม ๆ กับการใช้แรงงานกาย ท่ามกลางการใช้แรงงานกายต้องมีการสนทนาธรรมะด้วย

ในส่วน of ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์นั้น ในขณะที่ปรัชญาตะวันตกนั้นเน้นเรื่องเสรีภาพของปัจเจกบุคคลเป็นสำคัญ ปรัชญาของตะวันออกกลับมีลักษณะสังคมนิยม กล่าวคือมองเห็นว่า "ไม่มีอะไรจะอยู่อย่างโดดเดี่ยวได้ ต้องอาศัยกันและกัน" ไม่มีแผ่นดิน ต้นไม้ก็อยู่ไม่ได้ ทุกสิ่งทุกอย่างมีความสัมพันธ์ต่อกันจึงมีชีวิตอยู่ได้ ปรัชญาตะวันออกจึงเน้นหลักแห่งการช่วยเหลือกันและกัน เมื่อนำหลักคิดดังกล่าวมาไว้ในเรื่องเศรษฐกิจ เศรษฐกิจชาวพุทธจึงกล่าวว่า ถ้าเรามีมากขึ้น คนอื่นก็ย่อมมีน้อยลง" การมีวัตถุนิยมต้องการ เกินความจำเป็นนั้นถือได้ว่าเป็นใจกรรมชนิดหนึ่ง" ในขณะที่ระบบเศรษฐกิจศาสตร์ทุนนิยมเน้นแต่เรื่องสินค้าเรื่องตลาด เรื่องการ

แข่งขัน จึงไม่มีที่ว่างสำหรับการให้ทานกัน เพราะเป็นเรื่องนอกสายตาของกลไกตลาด

● **ท่าทีต่อการแก้ปัญหาโลก** ส่วนเลี้ยวที่อาจจะแตกต่างกันอย่างมากระหว่าง ปรัชญาพุทธศาสนากับปรัชญาตะวันตกอื่น ๆ รวมทั้งลัทธิมาร์กซ์ด้วยก็คือ ท่าทีต่อการแก้ปัญหาโลก ในขณะที่ปรัชญาตะวันตกทุกสายจะเน้นวิธีการเข้าไปแก้ไข ชับไล่ ปฏิเสธ หรือขจัดปัดเป่าปัญหาให้ออกไปให้พ้นจากเส้นทางของมนุษย์ ดร.ปริชาลัธระบุว่า วิธีแก้ปัญหาสำหรับปรัชญาตะวันตกออกไม่ได้มุ่งกระทำเช่นนั้น มนุษย์เราสามารถอยู่ท่ามกลางการดำรงชีวิตประจำวันที่เต็มไปด้วยกิเลสได้โดยไม่หวั่นไหว ไม่ต้องทำอะไรเลย เพียงแต่ปล่อยให้กระบวนการทางจิตดำเนินไปอย่างสงบเท่านั้น อย่างไรก็ตาม วิธีการที่ดูง่ายเช่นนี้กลับกระทำได้ยากที่สุด เพราะจิตสำนึกของมนุษย์ย่อมมีความเคร่งเครียด มีจินตนาการฟุ้งซ่านกระจัดกระจาย วิธีการหลักในการแก้ปัญหาจึงเป็นการบังคับจิตมิให้แก้ไขโลก

หรือกรณีตัวอย่างของการแก้ปัญหาเรื่องช่องว่างทางสังคม ในขณะที่ท่านพุทธทาสและเศรษฐศาสตร์การเมืองมีข้อคิดเห็นร่วมกันว่า ชนชั้นเป็นสาเหตุของปัญหาสังคมทั้งหลาย หากทว่าวิธีการแก้ไขปัญหามนุษย์ชนชั้นนั้นกลับแตกต่างกัน ดร.ปริชาลัธสรุปว่า เศรษฐศาสตร์การเมืองมีข้อเสนอให้ล้มล้างสังคมที่มีชนชั้น (ด้วยการยกเลิกกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลในปัจจัยการผลิต ฯลฯ) หากทว่า ท่านพุทธทาสมีข้อสรุปอยู่ 3 แนวทาง

- ◆ ขอให้ทั้ง 2 ฝ่ายคือนายทุนและกรรมกรอย่ายึดมั่นถือมั่น ซึ่งหากกระทำได้ก็จะหมดความเป็นนายทุนและกรรมกร แต่จะเป็นเพื่อนมนุษย์ที่ดีต่อกันและกัน
- ◆ คนเราต้องมีความผูกพันกันในทางสังคม ต้องช่วยเหลือและเมตตากัน (แบบปรัชญา Solidarism)
- ◆ ให้มีการจัดระบบแบบธรรมิกสังคมนิยม ซึ่งจะทำให้ไม่มีทั้งนายทุนและกรรมกร

ในท้ายที่สุด สำหรับจุดยืนของดร.ปริชาต่อปรัชญาพุทธศาสนา ดร.ปริชาได้ประสานวิธีการมองโลกด้วยสองตา คือ แบบพุทธศาสนาและเศรษฐศาสตร์การเมืองเข้าด้วยกัน ดังนั้น ดร.ปริชาจึงสรุปว่า "ความทุกข์ยากในจิตใจของปัจเจกบุคคลนั้นเกิดจากโครงสร้างสังคม" และ ดร.ปริชาได้วิพากษ์พุทธปรัชญาแบบอนูรักษนิยมที่สอนคนให้มองดูตัวเองแล้วก็หนีโลก ส่วนพุทธปรัชญาร่วมสมัย (แบบท่านพุทธทาส) จะพยายามเปลี่ยนแปลงโลกมากกว่า แต่ทว่าวิธีการเปลี่ยนแปลงนั้นจะเริ่มต้นด้วยการเปลี่ยนแปลงจากภายในคือ จากจิตสำนึกที่ตื่นขึ้นแล้วก็ออกไปเปลี่ยนแปลงภายนอก อย่างไรก็ตาม ดร.ปริชาไม่ลืมที่จะเหลียวมองดูข้อจำกัดของเศรษฐศาสตร์ชาวพุทธที่ว่า เศรษฐศาสตร์ชาวพุทธไม่ใช่สัจธรรมเบ็ดเสร็จที่ชี้ทางให้เราล่วงรู้คำตอบของชีวิตได้ทุกอย่าง แต่จำเป็นจะต้องนำเอาศาสตร์อื่น ๆ เข้ามาช่วย เช่น นำเอาเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิกมา

ช่วยเรื่องวิธีการจัดสรรทรัพยากร นำเอาเศรษฐศาสตร์การเมืองมาช่วยเรื่องการเชื่อมโยงระหว่างการเมืองและเศรษฐกิจ เป็นต้น

เช่นเดียวกับท่าทีที่มีต่อภูมิปัญญาตะวันออกอื่น ๆ เช่น จากงานเขียนชื่อ **"บนเส้นทางแห่งอหิงสธรรม : เศรษฐศาสตร์ของคานธี-สัตยาเคราะห์และสรวาทย์"** (2535) ดร.ปรีชาได้สกัดเอาด้านที่ก้าวหน้าของคานธีออกมา เช่น แนวคิดด้านเศรษฐศาสตร์ในเรื่องการจัดการผูกขาดในปัจจัยการผลิต การเน้นให้ชุมชนผลิตเองเพื่อพึ่งตนเอง ในด้านการเมือง คานธีเน้น "ระบบการปกครองตนเอง" "สวราชย์" (คล้าย ๆ Anarchism) ในแง่ปรัชญา "ไม่สะสม" ของคานธีที่ตีความหัวใจของอุดมการณ์ทุนนิยมอยู่แล้ว นอกจากนั้นในแง่วิธีการ คานธียังไม่เห็นด้วยกับการปฏิรูปเล็ก ๆ น้อย ๆ แต่เสนอว่าต้องมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทั้งหมด อย่างไรก็ตาม วิถีทางไปสู่สังคมที่พึงปรารถนานั้น ในขณะที่สังคมนิยมอาจจะยอมรับการใช้ความรุนแรง แต่ทว่าคานธีจะยึดหลักอหิงสธรรมเป็นสำคัญ

เราอาจกล่าวได้ว่า คุณูปการของดร.ปรีชาที่มีต่อเรื่องศาสนาและเศรษฐศาสตร์การเมืองนั้นก็คือ ดร.ปรีชาได้นำเอาแนวคิดสองแนวที่เคยถูกรับรู้ว่าเป็นคู่ที่ตรงกันข้ามกัน เช่น หากมีศาสนาก็ต้องไม่มีเศรษฐศาสตร์การเมือง มีเศรษฐศาสตร์การเมืองก็ต้องไม่มีศาสนา ปีกหนึ่งเป็นเรื่องของโลก อีกปีกหนึ่งเป็นเรื่องทางธรรม แต่ทว่าดร.ปรีชาได้พาผู้อ่านเดินทางย้อนกลับขึ้นไปที่ดินธารแห่งความคิด ณ ที่ซึ่งนักเศรษฐศาสตร์รุ่นแรก ๆ ได้กล่าวไว้ว่า เศรษฐศาสตร์ต้องประกอบไปด้วยจริยธรรมและศีลธรรม ซึ่งหลักการดังกล่าวได้ถูกล้มเลิกไปจากความคิดของคนรุ่นหลัง ๆ

(3.) ดร.ปรีดี พนมยงค์กับยูโทเปียสยาม

ดร.ปรีชาเขียนบทความเรื่อง "ความคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมืองของ ดร.ปรีดี พนมยงค์" ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรกในปี 2540 และครั้งที่สองในปี 2542 ในบทความนี้ ดร.ปรีชาได้กล่าวว่า ดร.ปรีดีเป็นเศรษฐศาสตร์การเมืองแห่งมนุษยนิยมคนแรกของไทย เป็นนักคิดอิสระที่นำเอาหลักการหลาย ๆ แบบมาผสมผสานกับทั้งแนวคิดสังคมนิยม ทุนนิยม และ solidarism (ลัทธิการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เช่น หลักให้คนรวยช่วยคนจนซึ่งสอดคล้องกับหลักพุทธศาสนา) รวมทั้งระบุว่า ในความคิดของดร.ปรีดี เศรษฐศาสตร์การเมืองเป็นศาสตร์ที่ตั้งอยู่บนหลักการสำคัญ 4 ประการคือ

- เศรษฐศาสตร์การเมืองเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับโครงสร้างเศรษฐกิจสังคมซึ่งมีหลายมิติ จึงต้องการวิเคราะห์รอบด้าน
- เศรษฐศาสตร์การเมืองมองว่ารูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มสังคมมีหลายอย่าง แต่ที่สำคัญที่สุดคือรูปแบบความขัดแย้ง

- ความขัดแย้งจะเป็นพลังผลักดันให้สรรพสิ่งเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา
- ดร.ปรีดียืนหยัดในหลักการ "ทำการวิพากษ์สิ่งที่ดำรงอยู่อย่างถึงที่สุด" และได้พิสูจน์หลักการดังกล่าวมาตลอดชั่วชีวิตของท่าน

ดร.ปรีชาวิเคราะห์ว่า แนวทางแบบเศรษฐศาสตร์การเมืองของดร.ปรีดีได้แสดงออกอย่างชัดเจนในสมุดปกเหลือง "เค้าโครงเศรษฐกิจ" ซึ่งมีหลักสำคัญ ๆ ทางด้านเศรษฐกิจคือ

- เรื่องกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน เช่น ที่ดิน รัฐจะไม่ยึดที่ดินของบุคคลมาเป็นของส่วนรวม แต่จะให้การซื้อและไม่บังคับ ซึ่งถือได้ว่าเป็นทางสายกลางแบบประนีประนอม

● ในเรื่ององค์การดำเนินการทางเศรษฐกิจนั้น จะใช้สหกรณ์ซึ่งค่อนข้างจะเน้นหนักในการเป็นสหกรณ์จากข้างบนคือรัฐมากกว่าจะเป็นสหกรณ์จากข้างล่าง แบบสหกรณ์สังคมนิยม เนื่องจากดร.ปรีดีวิเคราะห์ว่า ประชาชนไทยในขณะนั้นยังไม่พร้อม ดร.ปรีชาตั้งข้อสังเกตว่า นี่เป็นจุดขัดแย้งในแนวคิดเศรษฐกิจของดร.ปรีดีที่ต้องการให้ข้างล่างเป็นอิสระ แต่ข้างบนกลับรวมศูนย์

ข้ออ่อนอีก 2 ประการที่ดร.ปรีชาวิเคราะห์ในเค้าโครงเศรษฐกิจของดร.ปรีดีก็คือ แนวคิดเรื่องเสรีภาพและความเสมอภาค ในเรื่องของเสรีภาพ มีความขัดแย้งหลายประการในแนวคิดนี้ เช่น รัฐใช้วิธีการรวมทุน รวมที่ดิน รวมแรงงาน แต่จะให้มีประชาธิปไตยด้วย ซึ่งจะเป็นไปได้หรือไม่ในทางปฏิบัติ เพราะจะต้องเกิดความตึงเครียดระหว่างพลังสังคมกับพลังปัจเจก ในขณะที่ยูโทเปียต้องการเสรีภาพ แต่ก็เน้นการยึดอำนาจรัฐ ระบอบวินัย หน้าที่ และการวางแผนจากส่วนกลาง ดร.ปรีชาตั้งคำถามว่า มีหลักประกันใหม่ว่า เมื่อรัฐจัดการเศรษฐกิจแบบเบ็ดเสร็จแล้ว จะไม่จัดการชีวิตมนุษย์อย่างเบ็ดเสร็จ ดังเช่นที่เคยเกิดขึ้นในรัฐสังคมนิยมหลาย ๆ แห่ง ไม่ว่าจะเป็นรัสเซีย จีน หรือเขมรแดง

สำหรับประเด็นเรื่องความเสมอภาคนั้น ดร.ปรีชาเห็นด้วยที่ดร.ปรีดีได้ขยายแนวคิดเรื่องความเสมอภาคทางการเมืองออกมาสู่ความเสมอภาคทางเศรษฐกิจ และยังคงย้ำว่า หากขาดความเสมอภาคแบบหลัง ความเสมอภาคแบบแรกก็เป็นเพียงความเพ้อฝัน อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาแนวการบริหารบ้านเมืองจากเอกสารเค้าโครงฯ แล้ว ก็มีคำถามว่า เมื่อคนเล็กๆ กลุ่มหนึ่ง (รัฐ) ตัดสินใจปัญหาเศรษฐกิจโดยที่คนกลุ่มใหญ่ไม่มีอำนาจ แล้วจะเกิดความเสมอภาคได้อย่างไร รัฐสังคมนิยมแบบที่ดร.ปรีดีเสนอนั้นเป็นรัฐสังคมนิยมที่สร้างโดยข้าราชการ เน้นความสามารถของข้าราชการ มิใช่รัฐสังคมนิยมที่สร้างโดยประชาชน อย่างไรก็ตาม ในช่วงชีวิตตอนท้าย ๆ ปรากฏการณ์ที่เป็นจริงของระบบข้าราชการของสังคมนิยมก็คงเชิญชวนให้ดร.ปรีดีได้ทบทวนแนวคิดในช่วง 2475 ของท่าน และได้ลดทอนความสำคัญของข้าราชการรวมทั้งพูดถึงสหกรณ์แบบประชาชนมากขึ้น

ดร.ปริชาระบุว่า สถานภาพของเอกสาร "เค้าโครงเศรษฐกิจ" ว่าเป็นเสมือนยูโทเปียสยาม โดยได้ชี้แจงความหมายของ "ยูโทเปีย" ว่า มิได้หมายความว่าเรื่องเพ้อฝัน หากแต่หมายความว่าสิ่งดีงามที่ยังมาไม่ถึง และในขณะที่มีผู้วิจารณ์ความล้มเหลวในการแปรเจตนารมณ์และแผนงานใน "เค้าโครงฯ" ออกมาเป็นความจริงจากหลายสาเหตุปัจจัย ดร.ปริชาได้เสนอว่า ปัจจัยแห่งความล้มเหลวปัจจัยหนึ่งก็คือ **สาเหตุทางอุดมการณ์** เนื่องจาก ดร.ปรีดีสร้างจิตสำนึกในการเปลี่ยนแปลงสังคมที่มาจากเหตุผล มาจากความคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์ แต่ทว่า "จิตสำนึกนี้ไม่ได้มาหาความเป็นจริง และความเป็นจริงก็ไม่ได้มาหาจิตสำนึก" จิตสำนึกดังกล่าวจึงไม่สอดคล้องกับพัฒนาการของประวัติศาสตร์ไทยและไม่ผูกพันกับระบบเศรษฐกิจในขณะนั้น จิตสำนึกดังกล่าวของดร.ปรีดีจึงล้าหน้าทั้งคณะราษฎรและประชาชนไทยทั้งปวง

ในท้ายที่สุด ดร.ปริชาได้แสดงท่าทีที่มีต่อเอกสารเค้าโครงของดร.ปรีดี โดยประเมินความสำคัญของเอกสารชิ้นนี้ในแง่มุมมองของเศรษฐศาสตร์การเมืองว่า

(1) เอกสารชิ้นนี้เป็นแนวคิดประวัติศาสตร์ที่วิพากษ์ เนื่องจากได้วิเคราะห์สภาพปัญหาของสังคมสยามในขณะนั้นว่าเป็นผลผลิตความเสื่อมโทรมทางประวัติศาสตร์ และสำหรับข้อแก้ไขเพื่ออนาคตนั้น ดร.ปรีดีซึ่งก็คงมีทัศนะคล้าย ๆ ดร.ปริชาก็คือ คัดค้านวิธีการนำสูตรสำเร็จในการแก้ปัญหาจากที่อื่น ๆ มาใช้

(2) เค้าโครงเศรษฐกิจเป็นสัญลักษณ์แสดงให้เห็นการเกิดขึ้นของนักคิดที่สำคัญที่สุดของประวัติศาสตร์ไทยยุคใหม่ ซึ่งนอกจากจะขบคิดแล้ว ยังมีเจตจำนงที่แน่วแน่ในการปฏิบัติด้วย แม้ว่าแนวทางการปฏิบัตินั้นอาจจะไม่สมบูรณ์หรือถูกต้องเนื่องจากข้อจำกัดของการรับรู้ทางประวัติศาสตร์

(3) เอกสารเค้าโครงฯนี้ได้จุดประกายให้มีการคิดคำนึงถึงจุดมุ่งหมายของสังคมซึ่ง ดร.ปริชาระบุว่า มีความสำคัญมากในยุคสมัยปัจจุบันของเราที่มีแต่การพูดเรื่องเทคนิค

กล่าวโดยสรุป ดร.ปริชาเห็นว่า เอกสารเค้าโครงฯ นั้นเป็นประดุกประดুবานแรกที่เปิดออกไปสู่การสร้างสรรค์สังคมที่ดีงาม แต่ยังมีใช้ประดুবานสุดท้ายของสังคมไทย

4. ความเฝื่อนอันล้ำสุดของดร.ปริชา

ผลจากการศึกษางานเขียนต่าง ๆ ของดร.ปริชา ทำให้ผู้เขียนมองเห็นความคิดของดร.ปริชาที่อาจสรุปได้อย่างคร่าว ๆ ว่า นับจากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2519-2542) แนวคิดของดร.ปริชามีทั้งส่วนที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไป และมีทั้งส่วนที่ยืนหยัดมั่นคงอยู่กับที่ สำหรับหลักการสำคัญของเศรษฐศาสตร์การเมือง เช่น การมองเห็นโครงสร้างอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันใน

สังคม การมองเห็นพลังผู้ด้อยอำนาจและเสียเปรียบ ฯลฯ ในส่วนนี้จะเป็นส่วนที่คงที่อยู่เสมอ ส่วนสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปก็อาจจะเป็นประเด็น/มิติที่ให้ความสนใจ เช่น จากปัญหาชาวนามาเป็นพุทธศาสนา หรือนิเวศวิทยา เป็นต้น

ฉะนั้น หากมีคำถามว่า แล้วจุดยืนของดร.ปรีชาอยู่ตรงไหนในปัจจุบัน ภาพที่ดร.ปรีชามองไปข้างหน้าเป็นอย่างไร หรือดร.ปรีชาปรารถนาจะให้สังคมไทยเป็นอย่างไร และเส้นทางที่ดร.ปรีชาคิดว่าสังคมไทยควรจะก้าวไปสู่ นั่นคือเส้นทางสายไหน ผู้เขียนคิดว่า เราอาจจะมองเห็นคำตอบทั้งหมดของคำถามที่กล่าวมาข้างต้น จากการอ่านงานเขียนชิ้นสุดท้ายของดร.ปรีชา คือ รายงานการวิจัย เรื่อง "แนวคิดและความใฝ่ฝันของ 14 นักคิดอาวุโสไทย" (2540 ที่เขียนร่วมกับดร.กนกศักดิ์ แก้วเทพ) (พิมพ์อยู่ในหนังสือเล่มนี้ด้วยแล้ว – บรรณานุกรม) ซึ่งในตอนจบของข้อเขียนชิ้นนี้ ดร.ปรีชาได้แสดงให้เห็นจุดยืนของตนเอง ดังนี้

ดร.ปรีชาให้ความสนใจกับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน (ที่ปรากฏใน 14 นักคิดอาวุโสของไทย) เป็นพิเศษ และเห็นว่าแนวคิดนี้ประสบความสำเร็จในการประยุกต์เอาวิถีคิดและความรู้สึกแบบพุทธมาเปลี่ยนแปลงวิถีการมองโลก/มองชีวิต อย่างไรก็ตาม ดร.ปรีชาได้ตั้งคำถามว่า เราจะเปลี่ยนแปลงวิถีการมองโลกและมองชีวิตไปทำไม เพื่ออะไร และทำถึงไหน และดร.ปรีชาได้ท้วงติงนักคิดสายวัฒนธรรมชุมชนว่า มักจะเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ไปเพียงเพื่อจะปฏิรูปสังคมเท่านั้น เนื่องจากแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนนี้มักจะไม่ค่อยสนใจวิเคราะห์โครงสร้างอำนาจของสังคม ดังนั้นจึงผันไปได้ไกลเพียงเพื่อจัดดุลยภาพใหม่ระหว่างภาครัฐ ภาคธุรกิจ และภาคประชาชนเท่านั้น ทำให้มองเห็น "ชุมชน" เป็นเรื่องดุลยภาพ ไม่ใช่กระบวนการ ทำให้มองเห็น "ตลาดชุมชน" เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ มิใช่ระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ดร.ปรีชาเห็นว่าความใฝ่ฝันเพียงเท่านั้นจะไม่ช่วยให้สังคมไทยเป็นสังคมที่สงบสันติอย่างที่คาดหวัง ประชาชนไทยจะมีความสุขอย่างแท้จริง และสิ่งแวดล้อมจะพัฒนาอย่างยั่งยืนได้ ดังนั้น จึงต้องนำเอาแนวทางแบบเศรษฐศาสตร์การเมืองเข้ามาประสานร่วมกับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนให้เป็นวัฒนธรรมชุมชนแบบรากติ๊ก เพื่อ "ฝันให้ไกล ไปให้ถึง" การยกเลิกโครงสร้างสังคมปัจจุบันที่มีอยู่และมุ่งหน้าไปสู่สังคมที่ดีงามกว่า

บรรณานุกรม (เลือกสรร)

2517

“แนวทางการวางแผนพัฒนาภาคและเขตล้าหลัง”, **วารสารเศรษฐกิจและสังคม**, ปีที่ 11 ฉบับที่ 1 (มกราคม 2517), น. 49-75.

2519

“บทวิเคราะห์เศรษฐกิจศาสตร์การเมืองว่าด้วยความแตกต่างระหว่างชนบทกับเมืองในสังคมไทย”, ใน **สังคมกับเศรษฐกิจ** บรรณาธิการโดย รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2519), 121-130.

“ปัญหาความยากจนในชนบทและการกระจายรายได้”, **วารสารเศรษฐกิจและสังคม**, ปีที่ 13 ฉบับที่ 4 (กรกฎาคม-สิงหาคม 2519), น.2-4.

2520

“การปฏิรูปที่ดิน และโครงสร้างเกษตรกรรมกับปัญหาแรงงานชนบท” เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง การพัฒนาการสร้างงานในชนบท เพื่อการพัฒนาชนบท ณ โรงแรมเชียงใหม่ 21-25 พฤศจิกายน 2520 จัดโดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ร่วมกับองค์การแรงงานระหว่างประเทศ”

“การกระจายรายได้และแนวทางการพัฒนาภาคและท้องถิ่น” **มหาดไทย** 2, 20 (มี.ค. 2520) 70-83.

2521

ทางเดินของชาวนาไทย โดย ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ จำรัส ม่วงยาม, สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, กทม. (ตีพิมพ์ครั้งที่สองในปีพ.ศ.2522)

“บทวิเคราะห์ทางเศรษฐกิจศาสตร์การเมืองว่าด้วยปัญหาสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชน” จุลสาร **สโมสรนักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหง** : ฉบับที่ 1 ต.ค.2521.

“ยุทธศาสตร์ว่าด้วยการวางแผนพัฒนาชนบท” กรุงเทพฯ, สมาคมเศรษฐศาสตร์ธรรมศาสตร์, 2521.

“เศรษฐศาสตร์การเมืองเพื่อเสถียรภาพหรือการเปลี่ยนแปลง” ใน **เศรษฐกิจไทย: โครงสร้างกับการเปลี่ยนแปลง** (กรุงเทพฯ: ฝ่ายวิชาการ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า 285-304.

“หลักการวางแผนพัฒนาชนบท” (Rural Development Planning) **วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์** ปีที่ 8 ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม-มิถุนายน, 2521) 1-25.

"ข้อคิดบางประการเกี่ยวกับแผนงานพัฒนาชนบทแบบผสมผสาน" **วารสารข้าราชการพลเรือน** ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 (กันยายน, 2521), 32-48.

"บทวิเคราะห์เศรษฐกิจการเมืองเกี่ยวกับชาวนาไทย" **วารสารเศรษฐศาสตร์และบริหารธุรกิจ** ปีที่ 7 เล่มที่ 3 (พฤษภาคม-กรกฎาคม, 2521), 399-409.

"ปัญหาการสร้างองค์กรของชาวนาชาวไร่ในสังคมชนบทของประเทศไทย" เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง **สถาบันสังคมในชนบทและความร่วมมือของประชาชนในการพัฒนาชนบท** ณ โรงแรมปทุมรัตน์ อุบลราชธานี 4-10 กันยายน 2521. จัดโดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ร่วมกับองค์การแรงงานระหว่างประเทศ.

2522

"ปัญหาชาวนากับการเมือง: บทวิเคราะห์เศรษฐกิจการเมือง", **เปลวเทียน** ปีที่ 1: ฉบับที่ 9 (ก.ย. 2523), กลุ่มนักศึกษาต่อสู้เพื่อเสรีภาพและประชาธิปไตย, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

"ความคิดขั้นพื้นฐานของทฤษฎีสังคมและหลักการพัฒนาสังคม" เอกสารโรเนียว คณะสังคมศาสตร์ สาขาพัฒนาสังคม, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ต.ค. 2522.

"การปฏิรูปที่ดินและโครงสร้างเกษตรกรรมกับปัญหาแรงงานชนบท" **สังคมศาสตร์** (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่) ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 (เมษายน-กันยายน 2522), 21-45.

"การวิเคราะห์ปัญหาแรงงานชนบทไทย" **วารสารวิทยาลัยการค้า** ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 (เมษายน-กรกฎาคม, 2522), หน้า 63-84.

"ทฤษฎีเศรษฐกิจการเมืองว่าด้วยจักรวรรดินิยม" ใน **จักรวรรดินิยมกับความด้อยพัฒนา** (กรุงเทพฯ, พาสีโก, 2522) หน้า 1-36.

"ระบบเศรษฐกิจ สังคมไทย กึ่งเมืองขึ้น-กึ่งพัฒนา" 23 ตุลาคม (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) ปี 2522. (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), หน้า 52-57.

"สังคมเมืองของประชาชน: แนวความคิดใหม่เกี่ยวกับการวิเคราะห์ปัญหาเมือง" **สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์** ปีที่ 9 ฉบับที่ 4 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2522), 28-36.

"Regional Planning and Rural Development In Thailand: a Radical Analysis", a paper presented at **Seminar on Regional Development Planning: Alternatives Strategies**, organized by United Nations Centre for Regional Development and Faculty of Economics, Chulalongkorn University, Bangkok, August 24-25, 1979. 22p.

2523

"บทวิพากษ์เศรษฐศาสตร์ไทย" ใน **วิกฤติการณ์ความคิดของนักเศรษฐศาสตร์ไทย** วารินทร์ วงศ์หาญเชาวน์ และสมภพ มานะรังสรรค์ (บรรณาธิการ), เอกสารโรเนียว กลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

"การปฏิวัติสังคม" แปลจาก Marcuse, Herbert "Re-examination of Concept of Revolution", **New Left Review** Vol.56 (July-August, 1969) ใน **บรรษัทข้ามชาติ: โฉมหน้าใหม่จักรพรรดินิยม** บรรณาธิการโดย กองชัย อภิวัฒน์รังสรรค์ (กรุงเทพฯ: ฝ่ายวิชาการคณะเศรษฐศาสตร์และบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2523), หน้า 231-254.

"การศึกษาเศรษฐศาสตร์เพื่อชีวิตและสังคม" **วารสารเศรษฐศาสตร์** ปีที่ 13 ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2523), สมาคมเศรษฐศาสตร์แห่งประเทศไทย 134-173.

"แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงสังคมไทย: บทวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมือง" ใน **ก้าวต่อไปของสังคมไทย: รวมบทความ** (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการนักศึกษา คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523), หน้า 91-136.

"บทวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์การเมืองเกี่ยวกับสถานการณ์ปัจจุบันของสังคมไทย" 23 ตุลาคม (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) ปี 2523 (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 65-75.

"Political Economy of Development Strategies", a paper presented at the **Scientific Seminar on Strategy of Socio-Economic Development**, organized by UNITAR and Academy of Sciences, USSR, Moscow, November, 1980. 25 p.

"วิจารณ์หนังสือ: ทำไมคนจนจึงยังยากจนอยู่" หรือความอัปยศของการวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์, **สังคมศาสตร์ (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่)** ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 (เมษายน-กันยายน 2523), น.101-107.

2524

"ปรัชญาและวิธีการวิเคราะห์ของเศรษฐศาสตร์การเมือง" **วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง** ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2524), หน้า 5-30.

"ไปแลนด์: เศรษฐศาสตร์สังคมนิยมกำลังวิกฤติ" **ห้องสมุดเศรษฐศาสตร์** 2524 (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการห้องสมุดเศรษฐศาสตร์, 2524), หน้า 90-103.

"ไปแลนด์: ความขัดแย้งทางสังคม บทวิพากษ์ทฤษฎีสังคมนิยมลัทธิมาร์กซ์" **เอกสารประกอบการประชุมวิชาการเศรษฐศาสตร์การเมือง ครั้งที่ 9 "วิกฤติการณ์สังคม**

นิยมโปแลนด์" ณ ศูนย์สารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 28 ธันวาคม 2524.

หน้า 16-44.

"แผนพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อใคร? บทวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์การเมือง" ใน **เศรษฐกิจไทย:**

อดีตและอนาคต บรรณาธิการโดย ลือชัย จุลาสัย และมิ่งสรรพ สันติกาญจน์. เชียงใหม่, คณะสังคมศาสตร์ ภาควิชาเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2524. หน้า 183-228.

"ลัทธิมาร์กซ์และสังคมนิยม: บทวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมือง" ใน **ลัทธิมาร์กซ์และสังคมนิยม** โดย ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ และฉลาดชาย รมิตานนท์ (กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย,

2524), หน้า 53-209.

"เวียดนาม: สงคราม สันติภาพ และสังคมนิยม" **วารสารรัฐศาสตร์** (มหาวิทยาลัยรามคำแหง) ปีที่ 9 ฉบับที่ 1 (ตุลาคม 2524), หน้า 1-37.

"การขยายตัวของทุนนิยมในชนบทไทย" **ปริทัศน์สาร** ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 (ตุลาคม-พฤศจิกายน 2524), หน้า 24-31.

"ความร่วมมือทางเศรษฐกิจระหว่างโซเวียตกับเวียดนาม" **เอเชียปริทัศน์** ปีที่ 2 ฉบับที่ 3 (เมษายน-มิถุนายน 2524), หน้า 73-100.

"ปฏิวัติประชาธิปไตยประชาธิปไตย" ใน **ปฏิวัติสองแนวทาง**, สำนักพิมพ์อาทิตย์ กทม.

"จุดขัดแย้งบางประการของการพัฒนาชนบทไทย: บทวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์การเมือง", **เศรษฐศาสตร์ปริทัศน์** ปีที่ 4 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2524), น.1-7.

"จุดจบแห่งนโยบายต่างประเทศของสหรัฐอเมริกา", **ข่าวพิเศษ-อาทิตย์** ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2524), น.6-7.

ให้ทัศนะ "แผน 5 เพื่อความมั่นคง", **มหาวิทยาลัย** ปีที่ 24 ฉบับที่ 4 (6 สิงหาคม 2524), น.10-11.

2525

"การต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยของประชาชนและอนาคตสังคมไทย" เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง "เศรษฐศาสตร์การเมืองกับสังคมไทย" ภาควิชาเศรษฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ก.ค. 2525.

"พัฒนาการสังคมเมืองของระบบสังคมนิยม-บทวิเคราะห์เปรียบเทียบ", **เศรษฐศาสตร์ปริทัศน์** ปีที่ 5 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2525), น.20-38.

2526

"ปาฐกถา ปรีดี พนมยงค์ กับแนวคิดทางเศรษฐกิจ" **วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง** 3:2

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (ต.ค.-ธ.ค. 2526).

"ทฤษฎีและการศึกษาเศรษฐศาสตร์แนวสถาบันและประวัติศาสตร์ในทศวรรษที่ 1980",

วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ 12 ฉบับที่ 4 (ธันวาคม 2526), น.168-179.

"วิกฤติการณ์ของสังคมนิยมโซเวียต บทวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์สังคมนิยม", **วารสาร**

ธรรมศาสตร์ ปีที่ 12 ฉบับที่ 1 (มีนาคม 2526), น.87-104.

"วิจารณ์หนังสือ: เศรษฐกิจสาธารณรัฐประชาชนจีน", **วารสารธรรมศาสตร์** ปีที่ 12 เล่มที่ 1 (มีนาคม 2526), น.178-179.

"เศรษฐกิจโลก: ความมีดমনหรือความหวัง" บริษัทเส้นทางเศรษฐกิจ, กทม.

"ความแปลกแยกและปัญหามนุษยธรรมในระบบสังคมนิยม" สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, กทม.

"ปรีดี พนมยงค์กับแนวคิดทางเศรษฐกิจ" ใน **ปรีดีปริทัศน์**, สำนักพิมพ์เทียนวรรณ, กทม.

"คาร์ล คอร์ช และวิกฤติการณ์ของลัทธิมาร์กซ์" (แปล) **วารสารธรรมศาสตร์** ปีที่ 12 ฉบับที่ 2 (มิถุนายน 2526), น.123-139.

"มาร์กซิสม์ นักศึกษาวิทยาลัย", **วารสารธรรมศาสตร์** ปีที่ 12 ฉบับที่ 2 (มิถุนายน 2526), น.6-9.

2527

"ระบบเศรษฐกิจเปรียบเทียบ: ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับแนวคิดทางทฤษฎีความเป็นจริง และอุดมการณ์ของระบบเศรษฐกิจ, คณะเศรษฐศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

"ทฤษฎีเกี่ยวกับรัฐ" **วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์** (มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์) ปีที่ 14 ฉบับที่ 1-2 (มีนาคม-ธันวาคม 2527), น.11/1-63/1.

"สัมภาษณ์พิเศษ **ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์**" อาจารย์คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย **สยามสัปดาห์วิจารณ์** 31, 11 (2 ก.ย. 2527).

2528

"อนาคตเศรษฐกิจการทหารของโซเวียต บทวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์สังคมนิยมยุค Star Wars" **วิวัฒน์** 1, 62(16-22 มี.ค. 2528) น.37-38.

2529

"ปัญหามนุษยธรรมในระบบเศรษฐกิจทุนนิยมสมัยใหม่" ใน **สัจจะทฤษฎี** สหพันธ์นักศึกษาแห่งประเทศไทย, ต.ค.2529.

"แนวความคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมืองของอาจารย์ป๋วย" ใน **ป๋วย อึ๊งภากรณ์: ชีวิต งาน และความหลัง** รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (บรรณาธิการ), สำนักพิมพ์ธรรมศาสตร์.

"ปรัชญาและวิธีวิเคราะห์ของเศรษฐศาสตร์การเมือง" ใน **วิธีวิทยา: ศึกษาสังคมไทย** 2529.
(ตีพิมพ์ครั้งที่ 2/3/4 ในปีพ.ศ.2535 2537 และ 2543).

2530

"การหลุดพ้นจากวิกฤติการณ์แห่งความพัฒนา: ปรัชญาเศรษฐศาสตร์สังคมของชาวพุทธ" ใน
วารสารวิจัยสังคม ปีที่ 10 ฉบับพิเศษ (ครบรอบ 10 ปี).

2531

ธัมมิกเศรษฐศาสตร์: ปรัชญาเศรษฐศาสตร์สังคมของชาวพุทธ สถาบันวิจัยสังคม,
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

2532

"แบบจำลองสังคมยุคใหม่: วิถีแห่งนิเวศและชุมชนพึ่งตนเอง" **วารสารสังคมศาสตร์และ
มนุษยศาสตร์** 16:2 (ธ.ค. 2532) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

"เศรษฐศาสตร์ว่าด้วยอำนาจ", **วารสารเศรษฐศาสตร์จุฬาลงกรณ์** ปีที่ 1 ฉบับเมษายน
2532. น.5-36.

2533

"สิทธิมนุษยชนและการพัฒนาในทศวรรษหน้าของไทย" **รัฐสภาสาร** 28, 7(ก.ค. 2533), น.1-10.

2534

"การอนุรักษ์ธรรมชาติ แนวทางการปฏิบัติการของท้องถิ่น" **ทางใหม่** 5, 4(ก.ค.-ส.ค. 2534),
น.21-23.

"เศรษฐศาสตร์แนวมนุษยนิยม", **วารสารเศรษฐศาสตร์** (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) ปีที่ 3:2
(ส.ค. 2534) น.251-274.

2535

"บนเส้นทางแห่งอหิงสธรรม: เศรษฐศาสตร์ของคานธี-สัตยาเคราะห์และสรวโหทัย" เอกสาร
ประกอบการบรรยายเรื่อง "เศรษฐกิจของคานธี สัตยาเคราะห์และสรวโหทัย", โครงการ
อาศรมความคิด "ด้านเศรษฐศาสตร์ไทย" คณะเศรษฐศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
, 26 พ.ค. 2535.

"เศรษฐศาสตร์ของชาวพุทธ: ความเสมอภาคและความยุติธรรม" **วารสารเศรษฐศาสตร์จุฬาฯ**
4,2(ส.ค. 35) น.298-308.

2536

"รัสเซียยุคเบเรตซิน: บนเส้นทางประชาธิปไตยหรืออำนาจนิยม" สำนักพิมพ์สมพันธ์, กทม.

"สัมภาษณ์ สิ่งแวดล้อม", **โลกสีเขียว** 1:6 (ม.ค.-ก.พ. 2536).

เศรษฐศาสตร์สีเขียว-เพื่อชีวิตและธรรมชาติ, สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
(ตีพิมพ์ครั้งที่ 2 และ 3 ในปีพ.ศ.2539/2541).

2538

เศรษฐศาสตร์การเมือง: โลกทัศน์กับการวิเคราะห์ระบบและการเปลี่ยนแปลง โครงการ
ตำรา คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา, คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, (ตีพิมพ์ครั้งที่ 2
ในปีพ.ศ.2540).

2540

ขยายพรมแดนความรู้ใหม่: จาก "เศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อม" สู่ "นิเวศเศรษฐศาสตร์" **วารสาร**
วิจัยสภาวะแวดล้อม 19, 2(ก.ค.-ธ.ค. 2540) 1-13.

2541

นิเวศเศรษฐศาสตร์และนิเวศวิทยาการเมือง, คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย

2542

"ยุทธศาสตร์แห่งอนาคตและทางเดินชาวนาไทย" ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ และ นลินี
ตันธุวนิตย์ ใน **เส้นทางชาวนาไทย : รำลึก 25 ปี สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่ง**
ประเทศไทย, กทม.

เศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ, โครงการพัฒนาตำรา
คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

"ความคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมืองของดร.ปรีดี พนมยงค์ ใน **เศรษฐศาสตร์การเมือง** 10
(เพื่อชุมชน) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (ก.ค. 2542).

"แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมืองของอาจารย์ป๋วย" ใน **เศรษฐศาสตร์การเมือง,** 11 (เพื่อ
ชุมชน) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ต.ค. 2542.

"สิ่งแวดล้อมในสหัฐวรรษหน้า: กระแสไทย กระแสโลก" **เส้นทางสีเขียว** 5(ต.ค. 2542-ม.ค.
2543).

"การเคลื่อนไหวสังคมแนวใหม่" **สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์** 45, 42(21-27 มี.ค.-3 เม.ย. 2542).

"แนวคิดและความใฝ่ฝันของ 14 นักคิดอาวุโสไทย: บทวิเคราะห์เชิงวิพากษ์" ใน **วิพากษ์ทุน**
นิยมไทย: ทศนะจากกระแสหลุด, กนกศักดิ์ แก้วเทพ, ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์
การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

2543

"ปัญหาและทางออกของเกษตรกรภาคเหนือ" ใน คำประกาศเจตนารมณ์ของกลุ่มแนวร่วม
เกษตรกรภาคเหนือ, กลุ่มแนวร่วมเกษตรกรภาคเหนือ 21 ต.ค. 2543.

"สิ่งแวดล้อมและปัญหาการค้าระหว่างประเทศ" เส้นทางสีเขียว ปีที่ 3: 6 (ก.พ.-พ.ค. 2543).